

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์
รูปแบบการฟื้นฟูวัฒนธรรมการทำนาเพื่อลดการใช้สารเคมีในชุมชนตำบลโพธิ์ตาก
อำเภอโพธิ์ตาก จังหวัดหนองคาย

นางลัดดาวัลย์ ใจหาญ และคณะ

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

สิงหาคม 2561

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

รูปแบบการฟื้นฟูพัฒนกรรมการทำนาเพื่อลดการใช้สารเคมีในชุมชนตำบลโพธิ์ตาก
อำเภอโพธิ์ตาก จังหวัดหนองคาย

นางลัดดาวัลย์ ใจหาญ และคณะ

สำนักงานกองทุนสนับสนุนทุนวิจัย (สกว.)

สิงหาคม 2561

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

1. ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ชุมชนโพธิ์ตาก อำเภอโพธิ์ตาก จังหวัดหนองคาย เป็นพื้นที่ที่เคยมีความสมบูรณ์ มีป่าเต็งรังอยู่กระจายตามพื้นที่ มีแหล่งน้ำสำคัญ เช่น ลำห้วยทอนอยู่ทางทิศใต้ของตำบล ลำห้วยโงอยู่ทางทิศตะวันออกริมฝั่งห้วยเป็นป่าบุ่ง ชาวบ้านใช้น้ำในการทำนา ทำสวนปาล์ม หาปลา หอยและพืชผักธรรมชาติ นอกจากนี้ชุมชนยังมีหนองน้ำธรรมชาติกระจายอยู่ตามหมู่บ้านต่างๆ จำนวน 18 แห่ง ภูมิประเทศส่วนใหญ่ เป็นพื้นที่ราบลุ่ม ในพื้นที่จำนวน 27,076 ไร่ของตำบล เป็นพื้นที่ทำการเกษตร 17,917 ไร่ เป็นแหล่งน้ำ 510 ไร่ เป็นที่อยู่อาศัย 505 ไร่ และป่าไม้สาธารณะ 8,090 ไร่ พื้นที่เหมาะแก่การทำนา ทำสวนและเลี้ยงสัตว์ ส่วนใหญ่อยู่ทิศตะวันออกและทิศใต้ ส่วนพื้นที่ทำไร่ ทำสวน อยู่ทางทิศเหนือและทิศตะวันตก

ในอดีต ชุมชนมีแนวคิดพึ่งตนเองและมีวิถีชีวิตที่เคารพธรรมชาติ มีอาชีพหลักคือการทำนาทำไร่ โดยเฉพาะ การทำนาข้าวซึ่งถือเป็นวิถีชีวิตที่ผู้คนทำนาเพื่อเก็บไว้กิน แบ่งปัน ทำบุญ และแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน นอกจากนี้ยังแปรสภาพเป็นอาหารประเภทอื่น วัฒนธรรมในการทำนาในสมัยก่อนมีการช่วยเหลือกันในวงเครือญาติและบ้านใกล้เคียง การทำนาแบบธรรมชาติใช้แรงงานคนและสัตว์ ไม่มีเครื่องจักรทุ่นแรง ไม่ใช้สารเคมี ผลที่ตามมาคือ ต้นทุนการทำนาไม่สูง ชาวนาร่างกายแข็งแรงเนื่องจากได้ใช้ร่างกายทำนาเอง ข้าว ปลอดภัยและมี แหล่งน้ำและอาหารอุดมสมบูรณ์

แต่เมื่อมีความรู้ใหม่ในการพัฒนา นโยบายรัฐที่ส่งเสริมการเพิ่มรายได้มาถึง ชาวนาในชุมชนตำบลโพธิ์ตากก็เปลี่ยนวิถีชีวิตวิธีทำเป็นการทำนาข้าวเพื่อขาย การทำนาที่เคยถือเป็นวัฒนธรรม เป็นวิถีชีวิตก็เปลี่ยนมาเป็นการทำนาอย่างเร่งรีบ ผู้คนไม่ได้มาร่วมกันช่วยเหลืองานบุญเหมือนก่อน ซึ่งปัจจุบันชุมชนโพธิ์ตากปลูกทั้งข้าวนาปีและนาปรังทำให้มีการใช้สารเคมีปริมาณมาก ส่งผลต่อสิ่งแวดล้อม คุณภาพของดินเสื่อมลง ต้นทุนการผลิตที่เพิ่มมากขึ้น

ในปี พ.ศ. 2554 สำนักงานพัฒนาที่ดินและสำนักงานเกษตรอำเภอโพธิ์ตากได้จัดอบรมหมอดินเพื่อส่งเสริมให้เกษตรกรทำเกษตรอินทรีย์ ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมจากการใช้ปุ๋ยเคมีหันมาใช้ปุ๋ยชีวภาพแทน แต่การดำเนินการไม่คืบหน้าเท่าที่ควร คนในชุมชนยังมีการใช้สารเคมีในการทำนาเหมือนเดิม ทีมวิจัยมองเห็นความสำคัญของปัญหาการใช้สารเคมีในการทำนาข้าว จึงจัดทำโครงการวิจัยเพื่อใช้กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในการค้นหาทางออกให้กับคนในชุมชน

2. วัตถุประสงค์

โครงการวิจัย รูปแบบการฟื้นฟูวัฒนธรรมการทำนา เพื่อลดการใช้สารเคมีในชุมชนตำบลโพธิ์ตาก อำเภอโพธิ์ตาก จังหวัดหนองคาย มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาบริบทและวัฒนธรรมชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการทำนาของชุมชนตำบลโพธิ์ตากตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน 2) เพื่อศึกษาพัฒนาการการเปลี่ยนแปลงการทำนาของชุมชนตำบลโพธิ์ตากตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน 3) เพื่อศึกษาสถานการณ์และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการ

เปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการทำงาน และ 4) เพื่อศึกษารูปแบบการฟื้นฟูวัฒนธรรมการทำงานเพื่อลดการใช้สารเคมีในชุมชนตำบลโพธิ์ตาก

3. นิยามศัพท์

3.1 กำฟ้า หรือ คลำฟ้า (กะลำฟ้า) หมายถึง ประเพณีของไทยพวนที่มีในวันขึ้น 3 ค่ำ เดือนสาม ที่สืบสานการเคารพฟ้า คือ การไม่ทำงาน ไม่เสียดังให้ฟ้ารำคาญ มีความเชื่อว่า ทำให้ไม่กลัวฟ้าร้องฟ้าผ่า ทำให้ทำงานด้วยความสบายใจ

3.2 เอื่อไฟ หมายถึง แทนไม้แกะสลักเป็นรูปเรือ หรือปูนปั้นเป็นรูปเรือ ไว้ปักเทียนตั้งเทียน หน้าพระพุทธรูป ในวันออกพรรษา ชุมชนตำบลโพธิ์ตากมีความเชื่อว่า เมื่อข้าวออกรวงเป็นหมากเป็นผลแล้ว นำมาบูชาพระในวันนี้หมากผลข้าวจะคงงามสมบูรณ์ไม่ลีบเบา

3.3 เฮ่าเฮง หมายถึง การร่วมแรงร่วมใจช่วยเหลือกิจการงานกันระหว่างเครือญาติและ/หรือบ้านใกล้เคียง

4. ขอบเขตพื้นที่

ทำการวิจัย จำนวน 7 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านโพธิ์ตาก หมู่ที่ 1 หมู่ที่ 2 หมู่ที่ 3 บ้านสาวแล หมู่ที่ 4 หมู่ที่ 5 หมู่ที่ 6 และบ้านศรีวิไล หมู่ที่ 7 ตำบลโพธิ์ตาก อำเภอท่าโพธิ์ตาก จังหวัดหนองคาย

5. เครื่องมือการวิจัย

เครื่องมือการวิจัยมี 6 แบบ ได้แก่

5.1 ประเด็นวิเคราะห์เอกสาร ใช้เก็บข้อมูลประวัติศาสตร์ บริบทชุมชน และเอกสารที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

5.2 แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง ใช้เก็บข้อมูลแนวคิดการทำงานสถานการณ์การใช้สารเคมีในการทำนา และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการทำงาน

5.3 ประเด็นสนทนากลุ่ม ใช้เก็บข้อมูลประวัติศาสตร์ชุมชน พัฒนาการการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการทำงานตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการทำงาน

5.4 แผนที่ทำมือ ใช้วิเคราะห์ทรัพยากรชุมชนที่ส่งผลกระทบต่อการทำงาน สภาพภูมิศาสตร์พื้นที่การทำงาน การไหลของน้ำ และผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม

5.5 ประเด็นเวทีประชาคม ใช้ค้นข้อมูลสู่ชุมชน และแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อตรวจสอบข้อมูลแนวคิดการทำงาน ขั้นตอนและกระบวนการทำงาน ประเภทและปริมาณการใช้สารเคมี ผลกระทบ และแนวทางการพัฒนา

5.6 แบบสังเกตพฤติกรรมการมีส่วนร่วม พฤติกรรมการใช้สารเคมี และการกำจัดหญ้าข้างถนนทั้งชาวนาและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

6. การวิเคราะห์ข้อมูล

ใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content analysis) โดยวิเคราะห์ข้อความจากเอกสาร และข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม การประเมินกิจกรรม การสังเกต และการประชุมเชิงปฏิบัติการ และเขียนนำเสนอรายงานในรูปแบบความเรียงเชิงพรรณนาวิเคราะห์

7. ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์

7.1 บริบทและวัฒนธรรมชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการทำนาของชุมชนตำบลโพธิ์ตาก

ตำบลโพธิ์ตากก่อชุมชนตั้งขึ้นเมื่อ ประมาณ ปี พ.ศ.2345 โดยมีพ่อเฒ่าชาวพวน จำนวน 6 คน ได้แก่ พ่อเฒ่าสาย พ่อเฒ่าเชียงกลม พ่อเฒ่าหมื่นอินทร์ พ่อเฒ่าศรีจันทร์ พ่อเฒ่าขรรพฤทธิ์และพ่อเฒ่าขุนหลวง ประสิทธิ์ อพยพครอบครัวมาจากเมืองบ่อแต่นแก่นท้าว แขวงหลวงพระบาง สปป.ลาว จนมาถึงต้นโพธิ์ต้นหนึ่งซึ่งมีขนาดใหญ่มากและต่อมาคือที่ตั้งบ้านโพธิ์ตาก หมู่ที่ 1 หมู่ที่ 2 และหมู่ที่ 3 อีกกลุ่มหนึ่งมาจากเวียงจันทร์เข้าจับจองพื้นที่ป่าต้นน้ำริมห้วยน้ำทอน และหนองน้ำอีก 6 แห่ง ห่างจากกลุ่มชาวพวนกลุ่มแรกประมาณ 2 กิโลเมตร ซึ่งเป็นบริเวณที่มีต้นสะเล หรือสาเล ขึ้นอยู่มากมาย ซึ่งต่อมาคือที่ตั้งหมู่บ้านสาวแล หมู่ที่ 4 หมู่ที่ 5 หมู่ที่ 6 สภาพทั่วไปทางกายภาพของตำบลโพธิ์ตาก เป็นพื้นที่มีป่าเต็งรังอยู่กระจายตามพื้นที่ชาวบ้านใช้เป็นแหล่งอาหารธรรมชาติ เช่น เห็ด หน่อไม้ แมลงต่างๆ สมุนไพร เป็นต้น มีลำห้วยทอนอยู่ทางทิศใต้ของตำบล ลำห้วยโหม่งอยู่ทางทิศตะวันออก ริมฝั่งห้วยเป็นป่าบุ่ง ชาวบ้านใช้น้ำในการทำนา ทำสวน ปลูกข้าว ปลูกผลไม้ และพืชผักธรรมชาติ นอกจากนี้ชุมชนยังมีหนองน้ำธรรมชาติกระจายอยู่ตามหมู่บ้านต่างๆ จำนวน 18 แห่ง ภูมิประเทศส่วนใหญ่ เป็นพื้นที่ราบลุ่ม ในพื้นที่จำนวน 27,076 ไร่ของตำบล เป็นพื้นที่ทำการเกษตร 17,917 ไร่ เป็นแหล่งน้ำ 510 ไร่ เป็นที่อยู่อาศัย 505 ไร่ และป่าไม้สาธารณะ 8,090 ไร่ พื้นที่เหมาะแก่การทำนา ทำสวนและเลี้ยงสัตว์ ส่วนใหญ่อยู่ทิศตะวันออกและทิศใต้ ส่วนพื้นที่ทำไร่ ทำสวน อยู่ทางทิศเหนือและทิศตะวันตก

7.2 พัฒนาการการเปลี่ยนแปลงการทำนาของชุมชนตำบลโพธิ์ตากตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

ชุมชนตำบลโพธิ์ตากมีพัฒนาการการเปลี่ยนแปลงการทำนา 3 ช่วง คือ ยุคอดีต ยุคการเปลี่ยนแปลง ยุคปัจจุบัน ดังนี้

7.2.1 การทำนายุคอดีต (ตั้งชุมชน-พ.ศ. 2520) การทำนาของชุมชนมีแนวคิดพึ่งตนเองและมีวิถีชีวิตที่เคารพธรรมชาติ การทำนาข้าวซึ่งถือเป็นวิถีชีวิตที่ผูกพัน ทำนาเพื่อเก็บไว้กิน ทำบุญ แบ่งปันและแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน การทำนาในสมัยก่อนมีการช่วยเหลือกันในวงเครือญาติและบ้านใกล้เคียงเรียกว่า “การเอาแสง” มีความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มีบุญกัมพ่าหรือคัมพ่า (ละ-ล่ำ-พ่า) ซึ่งชาวบ้านจะไม่ทำงานไม่ส่งเสียงดังให้ฟ้ารำคาญ เมื่อได้เคารพฟ้าแล้ว ชาวนาก็จะไม่กลัวฟ้าร้องฟ้าผ่า ทำนาคด้วยความสบายใจ

ในวันออกพรรษาชาวบ้านก็จะเอารวงข้าวในนาตนเองมาบูชาที่เสาไฟ (เรือไฟ) หรือแท่นที่ตั้งไว้เพื่อเป็นสิริมงคล เพื่อให้ข้าวเป็นหมากเป็นผล จะไปแห่ที่วัดหรือทำที่บ้านก็ได้ พอหมดเขตบุญจึงก็มีบุญตาแฮก ตาแฮกสานจากไม้ไผ่หรือทำเป็นกระท้อนน้อย เพื่อเชิญแม่โพสพที่อยู่ในข้าวขึ้นมายู่ปราสาท

(ตาแฮก) จากนั้นชาวบ้านจึงเอาแสงช่วยเกี่ยวข้าวซึ่งกันและกัน เกี่ยวข้าวเสร็จก็ตากไว้ที่ทุ่งนาไว้สักสองแฉด ช่วงนี้รอข้าวแห้งก็เอาจี้ควายสดไปผสมกับดินเพื่อทำลานดีข้าว จากนั้นก็หาบข้าวขึ้นลานไว้เป็นกอง ชาวบ้านก็จะเอาแสงดีข้าวกันจนเสร็จก็จะช่วยกันทำข้าวเป็นกอง (กุ่มข้าว) จากนั้นก็สูบน้ำขังไว้โดยการทำ ขันหมากเบ็ง เหล้าไห ไก่ตัว ก่อนนำข้าวขึ้นขังนางก็จะมีการบูชาที่ประตู่ขังนางเพื่อข้าวอยู่นั่นแก่ (มีตลอดไป) ไม่ให้หอดอยาก วัฒนธรรมการทำนาก็จะเวียนมาบรรจบกับบุญกำฟ้าในรอบปีถัดไป

7.2.2 ยุคการเปลี่ยนแปลง (พ.ศ. 2521–2540)

ชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงเมื่อมีนโยบายการพัฒนาของรัฐมีมุ่งการสร้างรายได้ โดย ในปี พ.ศ. 2512 มีโทรทัศน์เครื่องแรกเข้ามาในชุมชน ปี พ.ศ. 2515 มีรถไถเดินตามคันแรกของชุมชน และ ประมาณ พ.ศ. 2525 นโยบายการปลูกพืชเพื่อเสริมรายได้ให้แก่ชาวนา ชาวนาในชุมชนตำบลโพธิ์ตากก็เปลี่ยน วิธีคิดวิธีทำเป็นการทำนาข้าวเพื่อขาย การทำนาที่เคยถือเป็นวัฒนธรรม เป็นวิถีชีวิตก็เปลี่ยนมาเป็นการทำนา อย่างเร่งรีบ ทำให้พื้นที่ในการเลี้ยงวัว เลี้ยงควายลดลง ประกอบกับการใช้รถไถเดินตามสะดวกสบายและมี มากขึ้น ชาวนาจึงขายวัวควายแล้วนำเงินที่ได้ไปซื้อรถไถ เมื่อเงินซื้อไม่พอจึงต้องไปกู้ยืมจากธนาคาร ทำให้มี ภาวะหนี้สินเกิดขึ้น ทำให้คนวัยแรงงานต้องอพยพแรงงานจากชุมชนไปทำงานต่างพื้นที่และต่างประเทศ

7.2.3 ยุคปัจจุบัน (พ.ศ. 2541–ปัจจุบัน)

การทำนาในปัจจุบันเริ่มเปลี่ยนแปลงตั้งแต่ปี พ.ศ. 2541 เนื่องจากมีเทคโนโลยี และ เครื่องจักรกลเข้ามาจำนวนมาก วัฒนธรรมการทำนาของชาวนาจึงเปลี่ยนจากการพึ่งพาธรรมชาติ ที่มีความเอื้อ อากาศและช่วยเหลือกัน กลายเป็นวัฒนธรรมการดำรงชีวิตที่พึ่งพาเทคโนโลยี พึ่งพาสารเคมี วิธีชีวิตมีความ เร่งรีบ แข่งขันกับเวลา ผู้คนมีความอยากรวยอยากมีฐานะดีขึ้น ขาดการเอื้ออาทรการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน จึงเกิดผลกระทบทั้งด้านสังคม เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม และด้านสุขภาพตามมา ผู้คนไม่ได้มาร่วมกันช่วยเหลือ งานบุญเหมือนก่อน มีการใช้ดาขายเขียวเป็นที่ตากข้าวแทนลานข้าว การทำบุญกุ่มข้าวเพื่อช่วยกันเก็บเกี่ยวก็ เปลี่ยนเป็นการจ้างรถเกี่ยวข้าว บางครั้งเกิดการทะเลาะแย่งรถเกี่ยวข้าวกัน

ปัจจุบันชาวนาปลูกทั้งข้าวนาปีและนาปรัง ทำให้มีการใช้สารเคมีปริมาณมาก ส่งผล ต่อสิ่งแวดล้อม คุณภาพของดินเสื่อมลง ต้นทุนการผลิตที่เพิ่มมากขึ้น ซึ่งปัญหาดังกล่าวชุมชนโพธิ์ตากยังไม่มี วิธีการฟื้นฟูวัฒนธรรมการทำนา ต่อมาในปี พ.ศ. 2554 สำนักงานพัฒนาที่ดินและสำนักงานเกษตรอำเภอโพธิ์ ตากได้จัดอบรมหมอดินเพื่อส่งเสริมให้เกษตรกรทำเกษตรอินทรีย์ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมจากการใช้ปุ๋ยเคมีหัน มาใช้ปุ๋ยชีวภาพแทน แต่การดำเนินการไม่คืบหน้าเท่าที่ควร คนในชุมชนยังมีการใช้สารเคมีในการทำนา เหมือนเดิม

7.3 สถานการณ์และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการทำนา

การที่ชาวนาเปลี่ยนความคิดมามุ่งสร้างรายเป็นหลัก มีการทำทั้งนาปีและนาปรัง ทำให้มี การใช้สารเคมีมากขึ้น ทำให้มีผลกระทบต่อวิถีการดำรงชีวิตของคนในชุมชนตำบลโพธิ์ตาก ดังนี้

7.3.1 ผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม ก่อให้เกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศ ทั้งดินน้ำป่าเสื่อม อาหารธรรมชาติหายไปหรือลดน้อยลง คนก็ไม่กล้านำมาทำเป็นอาหาร เพราะกลัวพิษภัยจากสารเคมีที่มีการใช้อย่างแพร่หลายของชุมชน

7.3.2 ผลกระทบทางเศรษฐกิจ ได้แก่ การที่ต้นทุนการผลิตสูง ทุกอย่างต้องใช้เงิน ทำแล้วไม่คุ้มทุน ก่อให้เกิดภาวะหนี้สิน ต้องขายเอาที่ดินไปจำนองเอาเงินมาลงทุนทำเกษตร บางรายต้องขายที่ดินให้นายทุน

7.3.3 ผลกระทบทางวัฒนธรรมสังคม ภาวะการเป็นหนี้สิน ทำให้ต้องอพยพแรงงานไปทำงานต่างถิ่น ทำให้ความสัมพันธ์ของครอบครัวลดลง ไม่ได้อยู่ร่วมกันอย่างพร้อมหน้าเหมือนอย่างก่อน

พันธุ์ข้าวพื้นเมืองของท้องถิ่น ที่มีความหลากหลายและเหมาะสมกับพื้นที่และมีความเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมข้าวของชุมชนสูญหาย มีเฉพาะพันธุ์ข้าวที่เป็นพันธุ์ที่เกิดจากส่งเสริมจากทางราชการ และที่สำคัญพันธุ์ข้าวปะปนกันทั้งข้าวนาปรัง ข้าวนาปี ข้าวเหนียว ข้าวเจ้า เนื่องจากการใช้รถเกี่ยวข้าว ซึ่งภูมิปัญญาคนสมัยก่อนจะแยกเก็บไว้กินและทำพันธุ์

ชาวนาและชุมชนขาดความมั่นคง พึ่งตนเองไม่ได้ ต้องพึ่งพิงภายนอกเป็นหลัก ไม่ว่าจะเป็นแรงงาน ปุ๋ย ยา เครื่องจักร เมล็ดพันธุ์ และที่สำคัญ ชุมชนขาดความสามัคคีกัน ความรัก ความเอื้ออาทรซึ่งกันและกันลดลง ต่างนึกถึงแต่ประโยชน์ส่วนตนก่อน

ชุมชนลืมรากเหง้า องค์กรความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นการทำนาที่มีการสั่งสมมาตั้งแต่บรรพบุรุษ วัฒนธรรมการทำนา การดำรงชีวิตบางอย่างสูญหาย ไม่มีการสืบทอด ของตนเองซึ่งหมายถึงอนาคต ความอยู่รอดหรือไม่รอดของความเป็นชุมชนเกษตรกรรม

7.3.4 ผลกระทบด้านสุขภาพ จากการใช้สารเคมีในปริมาณที่มาก การมีความเครียดจากภาวะหนี้สิน ความสัมพันธ์ในครอบครัวลดลง ส่งผลทำให้ชาวนามีสุขภาพไม่ดี บางคนในชุมชนมีอาการเจ็บป่วย หลายคนเสียชีวิต ซึ่งแพทย์วิเคราะห์ว่าเกิดจากการได้รับสารพิษจากสารเคมี

7.4 รูปแบบการฟื้นฟูวัฒนธรรมการทำนาที่ลดการใช้สารเคมีในชุมชนตำบลโพธิ์ตาก

แนวคิดในการฟื้นฟูวัฒนธรรมการทำนาใช้แบบคู่ขนาน คือ ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ แบบไม่เป็นทางการ ได้แก่ การเคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การเคารพธรรมชาติ โดยมีโครงสร้างความเป็นเครือญาติ การนับถือผู้อาวุโส ความเป็นเพื่อนพี่น้องและเผ่าพันธุ์ไทยพวน กิจกรรมกับเพื่อนบ้าน งานบุญ/ประเพณี เป็นตัวขับเคลื่อน

กลไกทางการ เช่น กลุ่มที่องค์กร/หน่วยงานมาส่งเสริมให้เกิดการรวมกลุ่มด้านการเกษตร การอบรมให้ความรู้ การศึกษาดูงาน เป็นต้น ซึ่งกิจกรรมที่เป็นทางการจะอาศัยฐานแนวคิด โครงสร้าง และกระบวนการของวัฒนธรรม (ไม่เป็นทางการ) ในการขับเคลื่อนกิจกรรม เช่น การการจัดตั้งกลุ่มและขับเคลื่อนงานต่างๆ เมื่อให้ชาวบ้านจัดการ เขาก็จะให้เกียรติผู้อาวุโส และความเป็นพี่น้องก่อน ในการขับเคลื่อนกิจกรรม

8. ผลกระทบที่เกิดจากการวิจัย

การดำเนินการวิจัยมากกว่า 2 ปี ทำให้ชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมากมาย ชุมชนมีส่วนร่วมกันมากขึ้น ได้แก่

8.1 นักวิจัยและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในทีมวิจัยมีความรู้เรื่องประวัติศาสตร์ชุมชน พัฒนาการการทำงาน สถานการณ์และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการทำงานจากอดีตถึงปัจจุบัน นักวิจัยสามารถเล่าเรื่องและเผยแพร่ ประเพณี วัฒนธรรม คุณค่าวัฒนธรรมการทำงานได้ และนำความรู้ใช้ในการเปลี่ยนแปลงตนเอง

8.2 ระดับชุมชน

8.2.1 เกิดการฟื้นฟูวัฒนธรรมการทำงาน (ก่าฟ้า) ที่เป็นกิจกรรมจริง โดยไม่ใช้งบวิจัย ซึ่งที่ผ่านมาใครก็ตามที่ แต่ปีนี้แกนนำวิจัยชุมชนได้ชักชวนชาวบ้านและผู้เกี่ยวข้องมาร่วมออกแบบกิจกรรมด้วยกัน ได้แก่ ผู้เฒ่าผู้แก่ ปราชญ์ชาวบ้าน นักวิจัย กลุ่มไทพวน มีการพูดคุยกันเป็นระยะ ในวันก่าฟ้ามีการทำบุญตักบาตร กินข้าวชุมชน มีการทำโรงทานของไทบ้าน (ข้าวหลาม ข้าวจี ข้าวเม่า ส้มตำ)

8.2.2 ครอบครัวยาวนาลดการใช้สารเคมีจำนวน 79 ครอบครัว ใน 5 หมู่บ้าน

8.2.3 ทำให้เกิดกลุ่มลด/ละ/เลิกการใช้สารเคมี 3 กลุ่ม คือ 1) กลุ่มเลี้ยงไส้เดือน (บูรณาการทำงานร่วมกับสำนักงานเกษตร อำเภอโพธิ์ตาก) โดยในตอนแรกชาวบ้านรวมกลุ่มเพื่อรับงบประมาณเท่านั้น แต่เมื่อนักวิจัยเผยแพร่ข้อมูล ทำให้ชุมชนเปลี่ยนแนวคิดในการลดการใช้สารเคมี 2) กลุ่มปุ๋ยน้ำหมักชีวภาพ เป็นกลุ่มที่มีก่อนหน้างานวิจัย เมื่องานวิจัยเข้ามาทำให้กลุ่มมีความเข้มแข็งขึ้น และ 3) กลุ่มปุ๋ยอัดเม็ดที่เกิดจากนักวิจัยที่เกิดความตระหนักถึงผลกระทบต่างๆ มีแนวคิดลดสารเคมี เพื่อฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม เพื่อความปลอดภัยของชีวิต และเพื่อลดค่าใช้จ่าย จึงระดมเงินได้ 2,000 บาท ทำปุ๋ยแบ่งกันใช้ในสมาชิก 79 คน

8.2.4 นำข้อมูลและนักวิจัยชุมชนไปเสนอทุนกับอำเภอโพธิ์ตาก ในโครงการ “ส่งเสริมการท่องเที่ยวเพื่อฟื้นฟูและสืบสานวัฒนธรรมประเพณีไทพวนอำเภอโพธิ์ตาก จังหวัดหนองคาย” และชุมชนบ้านโพธิ์ตาก หมู่ที่ 1 หมู่ที่ 2 และหมู่ที่ 3 ได้รางวัลชนะเลิศเป็นหมู่บ้านต้นแบบชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี เป็นตัวแทนหมู่บ้านในจังหวัดหนองคายเข้าประกวดในระดับประเทศในวันที่ 11 กันยายน 2561 นี้

9. อุปสรรคและข้อเสนอแนะ

9.1 งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นงานที่เน้นกระบวนการใหม่ เกษตรกรเป็นชาวบ้านจึงต้องปรับตัวให้เข้ากับการดำเนินงานจากการเป็นผู้รับการพัฒนาเป็นผู้ดำเนินการเองทั้งหมด ดังนั้นจึงต้องอาศัยเวลาในการเรียนรู้พอสมควร

9.2 การจับประเด็น และบันทึกออกมาเป็นเอกสารอาจจะออกมาเป็นรูปแบบของชาวบ้าน ดังนั้นต้องช่วยเสริมโดยผู้มีประสบการณ์อาจช่วยตรวจสอบ เรียบเรียงข้อมูลให้สมบูรณ์อีกครั้งหนึ่ง

9.3 แผนกิจกรรมบางอย่างอาจต้องรอให้ ทีมงาน หรือเกษตรกรเสร็จจากภารกิจด้านการเกษตรจึงจะดำเนินงานตามแผนได้เช่นช่วงเวลาดกกล้า ดำนา ดังนั้น กรอบระยะเวลาอาจต้องคลาดเคลื่อนไปบ้าง

สารบัญเรื่อง

	หน้า
บทสรุปสำหรับผู้บริหาร	ก-ฉ
สารบัญเรื่อง	ช-ฅ
สารบัญตาราง	ญ
สารบัญภาพ	ฉ-ฉ
บทที่ 1	บทนำ
	1
1.1	ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา
	1
1.2	คำถามการวิจัย
	2
1.3	วัตถุประสงค์
	2
1.4	ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ
	3
1.5	นิยามศัพท์เฉพาะ
	3
บทที่ 2	เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
	4
2.1	แนวคิดวัฒนธรรม
	4
2.1.1	ความหมายและความสำคัญ
	4
2.1.2	คุณค่า
	6
2.2	วัฒนธรรมการทำงาน
	9
2.2.1	แนวคิด
	9
2.2.2	การทำงานในอดีต
	12
2.2.3	การทำงานในปัจจุบัน
	17
2.3	ปฏิกิริยาและสารเคมี
	19
2.3.1	ประเภทของปฏิกิริยา
	20
2.3.2	การใช้ปฏิกิริยาในนาข้าว
	20
2.3.3	สาเหตุและผลกระทบของมลพิษทางดิน
	21
2.4	งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
	23
2.5	กรอบแนวคิด
	25-26

บทที่ 3	วิธีดำเนินการวิจัย	27
	3.1 ขอบเขตการวิจัย	27
	3.2 กลุ่มเป้าหมาย	27
	3.3 เครื่องมือการวิจัย	28
	3.4 กระบวนการวิจัย	28
	3.4.1 การพัฒนาโจทย์วิจัย	28
	3.4.2 การพัฒนาทีมวิจัย	34
	3.4.3 การเก็บและรวบรวมข้อมูล	36
	3.4.4 กิจกรรมทดลองปฏิบัติการ	38
	3.4.5 การวิเคราะห์ข้อมูล	39
บทที่ 4	ผลการวิเคราะห์ข้อมูล	40
	4.1 บริบทและวัฒนธรรมชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการทำนาของชุมชนตำบลโพธิ์ตาก	40
	4.2 พัฒนาการการเปลี่ยนแปลงการทำนาของชุมชนตำบลโพธิ์ตากตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน	42
	4.2.1 วัฒนธรรมการทำนาในอดีต	42
	4.2.2 ยุคการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการทำนา	49
	4.2.3 การทำนาในปัจจุบัน	50
	4.3 สถานการณ์และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการทำนา	56
	4.3.1 ผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม	57
	4.3.2 ผลกระทบด้านเศรษฐกิจ	58
	4.3.3 ผลกระทบทางด้านสังคม	59
	4.3.4 ผลกระทบด้านสุขภาพ	59
	4.4 ร่างรูปแบบการฟื้นฟูวัฒนธรรมการทำนาเพื่อลดการใช้สารเคมีในชุมชนตำบลโพธิ์ตาก	61
	4.4.1 เวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์งานวิจัยกับการเสริมพลังคุณค่าความสุข	62
	4.4.2 เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้การฟื้นฟูวัฒนธรรมการทำนา	65

บทที่ 5	สรุป อภิปรายผล ข้อเสนอแนะ	71
	5.1 สรุปผลการวิจัย	71
	5.1.1 บริบทชุมชน	71
	5.1.2 พัฒนาการการดำเนินงานตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน	72
	5.1.3 สถานการณ์และผลกระทบที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลง วัฒนธรรมการทำงาน	73
	5.2 รูปแบบการฟื้นฟูวัฒนธรรมการทำงาน เพื่อลดการใช้สารเคมี	74
	5.3 ผลที่เกิดขึ้นจากงานวิจัย	75
	5.3.1 นักวิจัยและผู้เกี่ยวข้องเปลี่ยนแปลง	76
	5.3.2 ระดับชุมชน	78
	5.3.3 การต่อยอดโครงการ	79
	5.4 ปัญหา/อุปสรรค	81
	5.5.1 การสร้างทีมวิจัย	81
	5.5.2 กระบวนการวิจัย	81
	5.5 ข้อเสนอแนะของทีมงานวิจัย	81
บรรณานุกรม		82
รายชื่อผู้วิจัย		84

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1	ปฏิทินการทำนาในยุคอีด	48
2	ขั้นตอนและอุปกรณ์เครื่องมือในการทำนายุคอีด	48
3	แนวคิดการทำนาในอดีตและปัจจุบันของชาวนาแยกราชหมู่บ้าน	51
4	แนวคิดการทำนาในปัจจุบันของชุมชนตำบลโพธิ์ตาก	51
5	ข้อมูลพื้นฐานของชาวนาแสดงถึงเพศ วัย ประสบการณ์ และอาชีพเสริม	52
6	แสดงข้อมูลลักษณะพื้นที่การทำนาปี	52
7	แสดงข้อมูลพื้นที่การทำนาปรัง	53
8	ข้อมูลการใช้สารเคมีในการทำนา	53
9	แสดงพื้นที่การทำนาและปริมาณการใช้สารเคมีแต่ละประเภท	54
10	รายชื่อเกษตรกรที่มารับการตรวจสอบสารเคมีในเดือน ปี 2558	61
11	ค่าใช้จ่ายการทำนาก่อนและหลังการใช้สารเคมีของนางอุไรวรรณ บุญธรรม	76
12	ค่าใช้จ่ายการทำนาก่อนและหลังการใช้สารเคมีของนางแสงจันทร์ สนิทกลาง	77
13	ค่าใช้จ่ายการทำนาก่อนและหลังการใช้สารเคมีของนางประดิษฐ์พร เครือเพ็ญกุล	77

สารบัญภาพประกอบ

ภาพที่		หน้า
1	กรอบแนวคิด	26
2-3	การพัฒนาโจทย์วิจัยครั้งที่ 2	30
4-5	เวทีพิจารณากลับกรองข้อเสนอโครงการวิจัย	34
5	คุณค่าแก้ว สีไฟ	42
6	คุณค่าดำ สุทธิดี	43
7-9	บุญเลี้ยงบ้าน (เลี้ยงปู่ตา)	43
10	คุณค่าบัวลี้ มุ่งหมาย	45
11	พ่อตู้หวิน จำปาทอง	45
12	พื้นที่นาที่ผ่านการไถคั้น	46
13	การดำนาของชาวนาบ้านสาวแล	47
14	ผังวัฒนธรรมการทำนาในรอบปีของชุมชนตำบลโพธิ์ตากก่อนปี พ.ศ. 2521	49
15	นางเครือวัลย์ ช่างสาร	49
16	นายทองสอน จิตติพิมพ์ เจ้าหน้าที่คลองส่งน้ำกับนักวิจัย	57
17	แผนที่แสดงพื้นที่ทำนาและแหล่งน้ำในเขตตำบลโพธิ์ตาก	57
18	นายอนงค์ ขนุนใหญ่ อายุ 61 ปี ชาวนาหมู่ที่ 1 บ้านโพธิ์ตาก	60
19	นายสมศักดิ์ เทียบอาจ อายุ 65 ปี ชาวนา หมู่ที่ 7 บ้านศรีวิไล	60
20	นางสาวจารุณีย์ แสงหล้า อายุ 49 ปี ชาวนา หมู่ที่ 7 บ้านศรีวิไล	60
21	นายอำเภอโพธิ์ตากประธานในพิธีกล่าวเปิดงาน	65
22	ผู้เลิกสารเคมีเล่าประสบการณ์ในการเลิกใช้สารเคมีในนาข้าว	67
23	สาธิตการละเล่นพื้นบ้าน	68
24	สาธิตการแห่บั้งไฟ	69
25	การหาบข้าวขึ้นลาน	69
26	การฟาดข้าว	69
27	การสู่วัฒนข้าว	70
28	การเอาข้าวขึ้นเล้า	70

ภาพที่		หน้า
29	ผังรูปแบบการฟื้นฟูวัฒนธรรมการทำนาเพื่อลดการใช้สารเคมีชุมชนตำบลโพธิ์ตาก	75
30-31	การทำนาของนางแสงจันทร์ สนิทกลาง	77
32	เกษตรกร นางประดิษฐ์พร เกื้อเพี้ยกุล	77
33	การเผาข้าวหลามทิพย์	78
34	การบรวงสรวงพิธีกำฟ้า	78

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ชุมชนโพธิ์ตาก อำเภอโพธิ์ตาก จังหวัดหนองคาย ตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2345 โดยมีพ่อเผ่าชาวพวนจำนวน 6 คน ได้แก่ พ่อเผ่าสาย พ่อเผ่าเชียงกลม พ่อเผ่าหมื่นอินทร์ พ่อเผ่าศรีจันทร์ พ่อเผ่าขรรพฤทธิ์และพ่อเผ่าขุนหลวงประสิทธิ์ อพยพครอบครัวมาจากเมืองบ่อแต่นแก่นท้าว แขวงหลวงพระบาง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชน (สปป.ลาว) จนมาถึงต้นโพธิ์ต้นหนึ่งซึ่งมีขนาดใหญ่มาก เห็นว่าบริเวณนี้มีความสมบูรณ์จึงได้ตั้งถิ่นฐาน (ที่ตั้งบ้านโพธิ์ตาก หมู่ที่ 1 หมู่ที่ 2 และหมู่ที่ 3 ในปัจจุบัน) ช่วงเวลาเดียวกันอีกกลุ่มหนึ่งมาจากเวียงจันทน์เข้าจับจองพื้นที่ป่าต้นน้ำริมห้วยน้ำทอน และหนองน้ำอีก 6 แห่ง ห่างจากกลุ่มชาวพวนกลุ่มแรก ประมาณ 2 กิโลเมตร ซึ่งเป็นบริเวณที่มีต้นสะแลหรือสาแลขึ้นอยู่จำนวนมาก ซึ่งต่อมาคือที่ตั้งหมู่บ้านสาวแล หมู่ที่ 4 หมู่ที่ 5 หมู่ที่ 6 ในปัจจุบัน

สภาพทั่วไปทางกายภาพของตำบลโพธิ์ตาก เป็นพื้นที่ที่มีดินไม่ประเภทป่าเต็งรังอยู่กระจายตามพื้นที่หัวไร่ปลายนา มีป่าสาธารณะวังเดือนห้าทางทิศใต้ของตำบล ชาวบ้านใช้เป็นแหล่งอาหารธรรมชาติ เช่น เห็ด หน่อไม้ แผลงต่างๆ สมุนไพร เป็นต้น มีลำห้วยทอนอยู่ทางทิศใต้ของตำบล ลำห้วยโงงอยู่ทางทิศตะวันออก ริมฝั่งห้วยเป็นป่าบุ่ง ชาวบ้านใช้น้ำในการทำนา ทำสวนปาล์ม หาปลา หอยและพืชผักธรรมชาติ นอกจากนี้ชุมชนยังมีหนองน้ำธรรมชาติกระจายอยู่ตามหมู่บ้านต่างๆ จำนวน 18 แห่ง ภูมิประเทศส่วนใหญ่ เป็นพื้นที่ราบลุ่ม ในพื้นที่จำนวน 27,076 ไร่ของตำบล เป็นพื้นที่ทำการเกษตร 17,917 ไร่ เป็นแหล่งน้ำ 510 ไร่ เป็นที่อยู่อาศัย 505 ไร่ และป่าไม้สาธารณะ 8,090 ไร่ พื้นที่เหมาะแก่การทำนา ทำสวนและเลี้ยงสัตว์ ส่วนใหญ่อยู่ทิศตะวันออกและทิศใต้ ส่วนพื้นที่ทำไร่ ทำสวน อยู่ทางทิศเหนือและทิศตะวันตก

ในอดีต ชุมชนมีแนวคิดพึ่งตนเองและมีวิถีชีวิตที่เคารพธรรมชาติ มีอาชีพหลักคือการทำนาทำไร่ โดยเฉพาะ การทำนาข้าวซึ่งถือเป็นวิถีชีวิตที่ผู้คนทำนาเพื่อเก็บไว้กิน แบ่งปัน ทำบุญ และแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน นอกจากนี้ยังแปรสภาพเป็นอาหารประเภทอื่น วัฒนธรรมในการทำนาในสมัยก่อนมีการช่วยเหลือกันในวงเครือญาติและบ้านใกล้เคียง เรียกว่า “การเฮ้าเฮง” ก่อนเริ่มทำนา ในช่วงเดือน 3 (ประมาณเดือนกุมภาพันธ์) ชุมชนโพธิ์ตากจะมีบุญก่าฟ้าหรือคาล่าฟ้า (กะ-ล่า-ฟ้า) คือ การไม่ทำงาน ไม่เลี้ยงค่างให้ฟาราคาญ ทำให้ไม่กลัวฟ้าร้องฟ้าผ่า ทำให้ทำนาด้วยความสบายใจ ซึ่งทำ 3 ระยะ คือ ระยะแรกกำหนดทั้งวันก่อนนอนก็อธิษฐานว่า “มือนี่ผู้ข้าได้กำปอดคาคี บ่ได้เฮ็ดผัดหยัง บ่ได้เฮ็ดเลี้ยงค่าง ขอให้ผู้ข้าอยู่ดีมีแสง มีสุก” หมายถึง วันนี้ทำดีแล้ว ไม่ได้ทำผิดอะไร ขอให้ตนเองมีความสุขกายสุขใจ ระยะที่สอง (อีกเจ็ดวันถัดมา) กำตอนเข้าถึงเพลในลักษณะแบบเดียวกัน ระยะที่สาม (อีกเจ็ดวันถัดมา) กำตอนเข้าในลักษณะแบบเดียวกัน หลังจากพิธีก่าฟ้าแล้วจึงเปิดประตูยั้งนางเอาข้าวมาทำการสืข้าวเพื่อกินและทำบุญ พอถึงเดือนหก (พฤษภาคม) ก็จะมีบุญเลี้ยงบ้าน (เลี้ยงปู่ตา) ก่อนลงทำนาเพื่อให้ผู้ดีมีแสง ไม่ทำงาน ให้คนมารวมกันฟ้อนรำสนุกสนาน จากนั้นก็ทำบุญบ้องไฟขอฟ้าขอฝนให้ตกต้องตามฤดูกาล เมื่อฝนตกแต่ละครอบครัวก็ทำ

การเสกนาในวันพฤหัสบดี โดยเชิญผีไร่ผีนามาสถิตอยู่ตาแฮก (सानจากไม้ไผ่คล้ายกับบ้าน มีขนาดเท่าฝ่ามือ) ที่สร้างไว้ให้ การทำนาแบบธรรมชาติใช้แรงงานคนและสัตว์ ไม่มีเครื่องจักรทุ่นแรง ไม่ใช้สารเคมี ผลที่ตามมาคือ ต้นทุนการทำนาไม่สูง ชาวনার่างกายแข็งแรงเนื่องจากได้ใช้แรงกายทำนาเอง ข้าวปลอดสารเคมี แหล่งน้ำและอาหารอุดมสมบูรณ์ หลังดำนาเสร็จเดือนแปดก็เข้าพรรษา พระสงฆ์อยู่วัดจะไม่ออกมาเหยียบต้นข้าว พอข้าวตั้งท้องในเดือนสิบเอ็ด ในวันออกพรรษาวาบ้านก็จะเอารวงข้าวในนาตนเองมาบูชาที่เฮือไฟ (เรือไฟ) หรือแท่นที่ตั้งไว้เพื่อเป็นสิริมงคล ให้ข้าวเป็นหมากเป็นผล จะไปแห่ที่วัดหรือทำที่บ้านก็ได้ พอหมดเขตบุญกฐินก็มีบุญตาแฮกที่सानจากไม้ไผ่หรือทำเป็นกระท่อมน้อย เพื่อเชิญแม่โพสพที่อยู่ในข้าวขึ้นมาอยู่ปราสาท (ตาแฮก) จากนั้นชาวบ้านจึงเข้าแสวงช่วยเกี่ยวข้าวซึ่งกันและกัน เกี่ยวข้าวเสร็จก็ตากไว้ที่ทุ่งนาไว้สักสองแฉด ช่วงนี้รอข้าวแห้งก็เอาขี้ควายสดไปผสมกับดินเพื่อทำลานตีข้าว จากนั้นก็หอบข้าวขึ้นลานไว้เป็นกอง ชาวบ้านก็จะเข้าแสวงตีข้าวกันจนเสร็จก็จะช่วยกันทำข้าวเป็นกอง (กุ่มข้าว) จากนั้นก็สู่วัฏข้าวโดยการทำขันทากเบ็ง เหล้าไหไก่ตัว ก่อนนำข้าวขึ้นยุ้งฉางก็จะมีการบูชาที่ประตู่ยุ้งฉางเพื่อข้าวอยู่เย็นแค้น (มีตลอดไป) ไม่ให้ออดอยาก วัฒนธรรมการทำนาก็จะเวียนมาบรรจบกับบุญกำฟ้าในรอบปีพอดี

แต่เมื่อมีความรู้ใหม่ในการพัฒนามาถึง ชาวนาในชุมชนตำบลโพธิ์ตากก็เปลี่ยนวิถีชีวิตวิถีทำการเป็นการทำนาข้าวเพื่อขาย การทำนาที่เคยถือเป็นวัฒนธรรม เป็นวิถีชีวิตก็เปลี่ยนมาเป็นการทำนาอย่างเร่งรีบ ผู้คนไม่ได้มาร่วมกันช่วยเหลืองานบุญเหมือนก่อน เช่น บุญเดือนหกซึ่งเดิมมี 3 งาน ก็รวมบุญบ้องไฟกับเลี้ยงปู่ตาเข้าด้วยกัน ส่วนการเสกนาก็เหลือน้อยมาก ที่ยังคงเหลือก็เป็นผู้เฒ่าผู้แก่ที่ยังนับถือแต่ไม่ได้มีรูปแบบเหมือนเดิม มีการใช้ดาบข่อยเป็นท่อนตากข้าวแทนลานข้าวหรือการทำบุญกุ่มข้าวเพื่อช่วยกันเก็บเกี่ยวก็เปลี่ยนเป็นการจ้างรถเกี่ยวข้าว บางครั้งเกิดการทะเลาะแย่งรถเกี่ยวข้าวกัน ปัจจุบันชุมชนโพธิ์ตากปลูกทั้งข้าวนาปีและนาปรังทำให้มีการใช้สารเคมีปริมาณมาก ส่งผลต่อสิ่งแวดล้อม คุณภาพของดินเสื่อมลง ต้นทุนการผลิตที่เพิ่มมากขึ้น ซึ่งปัญหาดังกล่าวชุมชนโพธิ์ตากยังไม่มีวิธีการฟื้นฟูวัฒนธรรมการทำนา จนในปี พ.ศ. 2554 สำนักงานพัฒนาที่ดินและสำนักงานเกษตรอำเภอโพธิ์ตากได้จัดอบรมหมอดินเพื่อส่งเสริมให้เกษตรกรทำเกษตรอินทรีย์ ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมจากการใช้ปุ๋ยเคมีหันมาใช้ปุ๋ยชีวภาพแทน แต่การดำเนินการไม่ค่อยหน้าเท่าที่ควร คนในชุมชนยังมีการใช้สารเคมีในการทำนาเหมือนเดิม ดังนั้นทีมวิจัยจึงมองเห็นความสำคัญของปัญหาการใช้สารเคมีในการทำนาข้าว จึงจัดทำโครงการวิจัยเพื่อใช้กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในการค้นหาทางออกให้กับคนในชุมชน

1.2 คำถามการวิจัย

รูปแบบการฟื้นฟูวัฒนธรรมการทำนา เพื่อลดการใช้สารเคมีในชุมชนตำบลโพธิ์ตาก อำเภอโพธิ์ตาก จังหวัดหนองคาย เป็นอย่างไร

1.3 วัตถุประสงค์

1.3.1 เพื่อศึกษาบริบทและวัฒนธรรมชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการทำนาของชุมชนตำบลโพธิ์ตากตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

1.3.2 เพื่อศึกษาพัฒนาการการเปลี่ยนแปลงการดำเนินงานของชุมชนตำบลโพธิ์ตากตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

1.3.3 เพื่อศึกษาสถานการณ์และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการดำเนินงาน

1.3.4 เพื่อศึกษารูปแบบการฟื้นฟูวัฒนธรรมการดำเนินงานเพื่อลดการใช้สารเคมีในชุมชนตำบลโพธิ์ตาก

1.4 ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1.4.1 ได้ข้อมูลบริบทและวัฒนธรรมชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานของชุมชนตำบลโพธิ์ตากตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

1.4.2 ได้ศึกษาพัฒนาการการเปลี่ยนแปลงการดำเนินงานของชุมชนตำบลโพธิ์ตากตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

1.4.3 ได้ข้อมูลประเภทและปริมาณของสารเคมีที่ใช้ในการผลิตข้าวของชุมชนตำบลโพธิ์ตาก

1.4.4 ได้ข้อมูลสถานการณ์และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการใช้สารเคมีในการดำเนินงานของชุมชนตำบลโพธิ์ตาก

1.4.5 ได้ฟื้นฟูรูปแบบวัฒนธรรมการดำเนินงานเพื่อลดการใช้สารเคมีในชุมชนตำบลโพธิ์ตาก

1.5 นิยามศัพท์

1.5.1 กำฟ้า หรือ คลำฟ้า (คะลำฟ้า) หมายถึง ประเพณีของไทยพวนที่มีในวันขึ้น 3 ค่ำ เดือนสาม ที่สืบสานการเคารพฟ้า คือ การไม่ทำงาน ไม่เลี้ยงดั่งให้ฟ้ารำคาญ มีความเชื่อว่า ทำให้ไม่กลัวฟ้าร้องฟ้าผ่า ทำให้ทำงานด้วยความสบายใจ ซึ่งทำ 3 ระยะ คือ ระยะแรกกำ (คลำ) หมดทั้งวัน ก่อนนอนก็อธิษฐานว่า “มือนี่ผู้ข้าได้กำปอดกำดี บ่ได้เฮ็ดผิดหยั่ง บ่ได้เฮ็ดเสียงดั่ง ขอให้ผู้ข้าอยู่ดีมีแสง มีสุข” หมายถึง วันนี้ทำดีแล้ว ไม่ได้ทำผิดอะไร ขอให้ตนเองมีความสุขกายสุขใจ ระยะที่สอง (อีกเจ็ดวันถัดมา) กำตอนเช้าถึงเพลในลักษณะแบบเดียวกัน ระยะที่สาม (อีกเจ็ดวันถัดมา) กำตอนเช้าถึงกินาย (ข้าวเช้า) ในลักษณะแบบเดียวกัน หลังจากพิธีกำฟ้าแล้วจึงเปิดประตูยั้งนางเอาข้าวมาทำการสืข้าวเพื่อกินและทำบุญ

1.5.2 เฮือไฟ หมายถึง แทนไม้แกะสลักเป็นรูปเรือ หรือปูนปั้นเป็นรูปเรือ ไว้ปักเทียนตั้งเทียน หน้าพระพุทธรูป ในวันออกพรรษา ชุมชนตำบลโพธิ์ตากมีความเชื่อว่า เมื่อข้าวออกรวงเป็นหมากเป็นผลแล้วนำมาบูชาพระในวันนี้หมากผลข้าวจะคงามสมบูรณ์ไม่ลืบเบา

1.5.3 เฮ่าแสง หมายถึง การร่วมแรงร่วมใจช่วยเหลือกิจการงานกันระหว่างเครือญาติและ/หรือบ้านใกล้เคียง เช่น วันนี้น้องได้กล้าก่อนพี่ พี่จึงไปช่วยน้องดำนา เรียกว่า พี่ไป “เฮ่าแสง” น้อง วันที่พี่ดำนา น้องก็ต้องไป “ตอบแสง” พี่ คล้ายๆกับการลงแขก แต่การลงแขกจะใช้คนเยอะกว่า และการลงแขกจะไม่มี การตอบแรงคืน คือช่วยแล้วเลี้ยงอาหารการกิน แล้วก็คือเสร็จ ส่วนการ “เฮ่าแสง” จะมีการช่วยไปแล้วก็ช่วยกลับ

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

โครงการวิจัย “รูปแบบการฟื้นฟูวัฒนธรรมการทำนา เพื่อลดการใช้สารเคมีในชุมชนตำบลโพธิ์ตาก อำเภอโพธิ์ตาก จังหวัดหนองคาย” ทีมวิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

2.1 แนวคิดวัฒนธรรม

2.1.1 ความหมาย

2.1.2 คุณค่า

2.2 วัฒนธรรมการทำนา

2.2.1 แนวคิด

2.2.2 การทำนาในอดีต

2.2.3 การทำนาในปัจจุบัน

2.3 สารเคมี

2.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวคิดวัฒนธรรม

2.1.1 ความหมายและความสำคัญของวัฒนธรรม

สวามิ เสธทิพย์ (2547 : 1) “วัฒนธรรม (Culture)” หมายถึง “องค์รวมแห่งผลผลิตของสังคมมนุษย์” ผู้ให้นิยามนี้คือนักมานุษยวิทยาชาวอังกฤษ ชื่อ เอ็ดเวิร์ด ไทเลอร์ (Edward B. Tylor) ซึ่งเป็นคนแรกที่ใช้คำว่าวัฒนธรรม ต่อมาในปี พ.ศ. 2475 ม.จ.วรรณไวทยากร วรวรรณ (พลตรีพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์) ทรงแปลคำว่า “Culture” ให้ตรงมูลศัพท์ภาษาอังกฤษ ซึ่งหมายความว่า การเพาะปลูก ให้งอกงาม เป็นการแสดงถึงการเจริญงอกงาม ซึ่งเปรียบได้กับการปลูกพันธุ์ไม้ให้งอกงาม ผลิดอกออกผล เพื่อเป็นประโยชน์แก่มนุษย์ในอันที่จะใช้เป็นประโยชน์แก่ตนได้ ไม่ว่าทางกาย เช่น การใช้บริโภค หรือใช้ทำประกอบเครื่องใช้ที่มนุษย์จะใช้ได้ หรือทางใจ เช่น การชมในฐานที่เป็นสิ่งเจริญตาเจริญใจ เป็นต้น คำว่า “วัฒนธรรม” หมายความว่า ความเจริญงอกงาม ฉะนั้นภูมิธรรมแห่งความเจริญงอกงาม ซึ่งได้แก่ Culture จึงได้ใช้คำว่า วัฒนธรรม

พระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2485 ให้ความหมายว่า “วัฒนธรรม” ว่า ลักษณะที่เจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียวก้าวหน้าของชาติ และศีลธรรมอันดีของประชาชน

ศรีศักร วัลลิโภดม (อ้างถึงใน สายันต์ ไพรชาญจิตร์ 2550 : 2) กล่าวว่าในทางมานุษยวิทยา “วัฒนธรรม” หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์คิดขึ้น และสร้างขึ้นมาเพื่อดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันภายในสังคม เป็นสิ่งที่มีระเบียบแบบแผนและมีรูปแบบเป็นที่ยอมรับกันภายในสังคมนั้นๆ ซึ่งในทัศนะของคนภายนอกแล้วจะมีความเป็นเอกลักษณ์

คณัฏ ไขชโยธา (2550 : 87) ให้ความหมายว่า วิถีชีวิตหรือถนนชีวิต หรือแบบลักษณะของพฤติกรรมในสังคม และสมาชิกทุกคนในสังคมนั้นได้ประพฤติปฏิบัติถ่ายทอดสืบกันมาตามแนวคิดสร้างสรรค์ในทัศนคติ ความเชื่อ อุดมการณ์ ความรู้ และสิ่งประดิษฐ์ เพื่อความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียวก้าวหน้า และควมมีศีลธรรมของประชาชนเป็นเลียง ฯลฯ ซึ่งเป็นมรดกทางศิลปวัฒนธรรมประเภทที่เป็นนามธรรมเหล่านี้แบ่งออกได้เป็น 3 กลุ่ม คือ ขนบธรรมเนียมประเพณี ภาษาและวรรณกรรม และศิลปะการแสดง

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ปี พ.ศ. 2542 ได้นิยามความหมาย “วัฒนธรรม” ว่าเป็นสิ่งที่ทำให้เจริญงอกงามแก่หมู่คณะ, วิถีชีวิตของหมู่คณะ, ในพระราชบัญญัติวัฒนธรรม พุทธศักราช 2485 หมายถึง ลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียวก้าวหน้าของชาติ และศีลธรรมอันดีของประชาชน, ทางวิทยาการ หมายถึง พฤติกรรมและสิ่งที่คนในหมู่ผลิตสร้างขึ้นด้วยการเรียนรู้จากกันและกัน และร่วมใช้อยู่ในหมู่พวกของตน

กลุ่มประชาสัมพันธ์ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม (2548) บอกว่า วัฒนธรรม หมายถึง วิธีการดำเนินชีวิต (The Way Of Life) ของคนในสังคม เช่น การกิน การอยู่ การแต่งกาย และหลักเกณฑ์การดำเนินชีวิต ซึ่งคนส่วนใหญ่ปฏิบัติสืบทอดกันมา สามารถเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขและกาลเวลา

ประเวศ วะสี (2548: 20) วัฒนธรรม คือ วิถีชีวิตร่วมกันของกลุ่มชนอันสอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมหนึ่งๆ ซึ่งสิ่งแวดล้อมในแต่ละแห่งแตกต่างกัน วัฒนธรรมจึงแตกต่างหลากหลายไปตามชุมชนท้องถิ่นต่างๆ ที่เรียกว่า ความหลากหลายทางวัฒนธรรม วิถีชีวิตร่วมกันมีความหมายกว้างและครอบคลุมมาก

สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร (2544) แบ่งมรดกทางศิลปวัฒนธรรมเป็น 2 ประเภท คือ มรดกทางศิลปวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุ สิ่งก่อสร้าง หรือสถานที่ หมายถึง วัตถุหรือสถานที่ที่เกิดขึ้นจากฝีมือ การประดิษฐ์คิดค้น การดัดแปลง การอยู่อาศัยหรือใช้ประโยชน์จากมนุษย์ สามารถเห็นและจับต้องได้ สิ่งต่างๆ ดังกล่าวอาจใช้ประโยชน์เพียงชั่วระยะเวลาหนึ่งแล้วทิ้งร้างไปหรือใช้ประโยชน์มากจนกระทั่งปัจจุบัน มรดกศิลปวัฒนธรรมประเภทนี้ มีทั้งชนิดที่เคลื่อนที่ได้ เรียกว่า “โบราณวัตถุและศิลปวัตถุ” และชนิดที่ติดที่เรียกว่า “โบราณสถาน” และมรดกทางศิลปวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรมที่จับต้องไม่ได้ ได้แก่ ความคิด ความเชื่อ ประเพณี ขนบธรรมเนียมแบบแผนข้อปฏิบัติในกลุ่ม หรือสังคม ซึ่งยอมรับปฏิบัติสืบทอดกันมา เช่น ศาสนา จารีต หรือฮีต ความรู้ สื่อต่างๆ ซึ่งเป็นสิ่งที่มองไม่เห็น แต่จะสัมผัสได้ทางประสาทสัมผัสอื่นๆ เมื่อนำเอาสิ่งที่มองไม่เห็นดังกล่าวมาแสดงออกในรูปแบบของการปฏิบัติพิธีกรรมทางศาสนา การพูดหรือสื่อภาษา การเขียนหรือจารึก การร้อง-เล่นดนตรีเป็นการสื่อสารออกมา

กระทรวงวัฒนธรรม (2550 : 2-3) ความแตกต่างของการให้ความหมายของคำว่าวัฒนธรรมมาจากความเข้าใจที่แตกต่างกันในทางพื้นฐานแนวคิด ทฤษฎีหรือการใช้เกณฑ์ในการประเมินการประพฤติหรือการปฏิบัติของคนในสังคม นักมานุษยวิทยามักใช้คำว่าวัฒนธรรมในความหมายของวิถีชีวิต หมายถึงแบบแผนของการประพฤติ ปฏิบัติของผู้คนในสังคมที่ได้รับการสั่งสมจากรุ่นต่อรุ่นซึ่งแสดงออกในรูปแบบของ

สัญลักษณ์ ที่บ่งบอกถึงความคิด สติปัญญา รวมทั้งระบบคุณธรรม ซึ่งสัญลักษณ์ที่แสดงออกอาจอยู่ในรูปแบบที่จับต้องไม่ได้ (เช่น ความคิด ความเชื่อ ค่านิยม) อย่างไรก็ตามสัญลักษณ์ที่จับต้องได้และจับต้องไม่ได้มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เนื่องจากสิ่งที่จับต้องได้ มักมีความหมายหรือระบบคุณค่าอยู่เบื้องหลัง

สรุป ความหมายของ “วัฒนธรรม” ในมุมมองของชุมชนวิจัย คือ แบบแผนการดำเนินชีวิตของชุมชนที่ถือปฏิบัติ มีการสืบทอดกันมาทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม

2.1.2 คุณค่าของวัฒนธรรม

ไพศาล ภูโพนุลย์ และคณะ (2009) เสนอว่าวัฒนธรรมไทยเป็นสิ่งที่มีความค่าและควรค่าแก่การอนุรักษ์ไว้ คุณค่าของวัฒนธรรมไทยสามารถจำแนกได้ ดังนี้

2.1.2.1 วัฒนธรรมไทยเป็นสิ่งที่แสดงถึงเอกลักษณ์ของความเป็นชาติไทย ที่คนไทยทุกคนควรภาคภูมิใจ วัฒนธรรมไทยมีความโดดเด่นและแสดงออกถึงความเป็นชาติไทยได้อย่างชัดเจน ดังนี้

- 1) ภาษาไทย มีลักษณะเฉพาะที่โดดเด่น คือ มีสระ มีวรรณยุกต์
- 2) อาหารไทย มีหลายรสชาติที่เป็นเอกลักษณ์ เช่น เผ็ด เปรี้ยว เค็ม มีรสอร่อย ถูกปากทั้งคนไทยและคนต่างชาติ เครื่องปรุงส่วนใหญ่จะเป็นพืชสมุนไพรต่างๆ เช่น ขิง ข่า ตะไคร้ ใบมะกรูด เป็นต้น และยังมีการจัดตกแต่งและเสิร์ฟสวยงาม
- 3) การแต่งกาย ประเทศไทยมีวัฒนธรรมเกี่ยวกับการแต่งกายที่เป็นเอกลักษณ์ มีความสวยงาม เช่น ชุดไทยจักรี ชุดไทยเรือนต้น ชุดไทยสมัยรัชกาลที่ 5 นอกจากนี้ยังมีการแต่งกายประจำท้องถิ่นของภาคต่างๆ อีกด้วย

2.1.2.2 วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความเป็นระเบียบในสังคม โดยวัฒนธรรมจะเป็นบรรทัดฐานทางสังคมที่กำหนดแนวทางความประพฤติของคนในสังคม ประกอบด้วย วิถีชาวบ้าน จารีต ประเพณี และกฎหมาย

2.1.2.3 วัฒนธรรมไทยทำหน้าที่หล่อหลอมบุคลิกภาพให้กับคนไทย เพราะวัฒนธรรมไทยจะประกอบด้วย ความเชื่อ ค่านิยม ทักษะและความดีงามเหมาะสมกับสังคมไทย เป็นเครื่องกล่อมเกล่าให้คนไทยมีพฤติกรรม หรือบุคลิกภาพที่ดีงามเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว เช่น กิริยามารยาทที่สุภาพอ่อนโยน ความอ่อนน้อมถ่อมตน ความใจดีมีเมตตา เป็นต้น

2.1.2.4 วัฒนธรรมไทยก่อให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน วัฒนธรรมไทยทำให้คนไทยมีความรู้สึกผูกพัน สามารถพึ่งพาอาศัยกันและกันได้ มีจิตสำนึกถึงความเป็นพวกเดียวกันมีปณิธานร่วมกันที่จะสืบสานวัฒนธรรมไทยให้คงอยู่และพัฒนาต่อไปได้อย่างไม่หยุดยั้ง

2.1.2.5 วัฒนธรรมไทยทำให้เศรษฐกิจของชาติสามารถพึ่งพาตนเองได้ การคิดค้นประดิษฐ์สิ่งของเครื่องใช้ของไทยได้พยายามรณรงค์ให้สร้างสรรค์และพัฒนาจากภูมิปัญญาดั้งเดิมของคนไทย โดยสามารถนำไปพัฒนาเป็นสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP) ซึ่งเป็นสินค้าที่ทำรายได้ให้ท้องถิ่นและประเทศชาติเป็นอย่างมาก นอกจากนี้ประเทศไทยในปัจจุบันยังยึดแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงของ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตและได้กำหนดไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 10 ด้วย จึงทำให้สังคมไทยมีความมั่นคงและพอเพียงทางเศรษฐกิจสามารถพึ่งพาตนเองได้

บทความนางสาว จันทรีจิรา อุดม (2554) ได้กล่าวถึงคุณค่าของวัฒนธรรมไว้ดังนี้

คุณค่าประการที่ 1 ความรักความผูกพันในครอบครัว วัฒนธรรมไทยได้สร้างความรักความผูกพันในครอบครัว ตัวอย่างเช่น วันสงกรานต์เป็นวันขึ้นปีใหม่ของไทยในอดีตนั้น เป็นวันแห่งความรัก ความผูกพันของครอบครัวอย่างแท้จริง สมัยก่อนพ่อแม่จะเตรียมเสื้อผ้าชุดใหม่ ให้ลูกหลานพร้อมเครื่องประดับสำหรับตกแต่งไปทำบุญ ลูกหลานจะเตรียมเสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม ให้พ่อแม่ ปู่ ย่า ตา ยาย ได้สวมใส่หลังพิธีรดน้ำดำหัว ซึ่งเป็นความรัก ความห่วงใยอันเกิดจากน้ำใสใจจริงที่สมาชิกในครอบครัวจะพึงให้แก่กัน ปัจจุบันเมื่อถึงวันสงกรานต์ ทุกคนจะกลับบ้านไปหาพ่อแม่ ญาติผู้ใหญ่ที่เคารพนับถือรดน้ำขอพรเพื่อความเป็นสิริมงคลในการเริ่มต้นปีใหม่ ความรักความผูกพันของแต่ละฝ่าย ที่รินไหลผ่านสายน้ำจะเป็นขวัญและกำลังใจให้แก่กันและกันในการดำรงชีวิต

คุณค่าประการที่ 2 ความเคารพกตัญญูต่อผู้ใหญ่และผู้มีพระคุณ ในวิถีชีวิตไทยไม่มีสิ่งใดจะประเสริฐกว่าความกตัญญูต่อผู้ใหญ่ และผู้มีพระคุณ สังคมไทยแต่เดิมมีความผูกพันกับสมาชิกในครอบครัว ทั้งต่อวงศาญาติและบรรพบุรุษ เมื่อถึงวันสงกรานต์จึงเป็นวันที่จะได้แสดงความเคารพกตัญญูต่อผู้มีพระคุณทั้งที่มีชีวิตอยู่และล่วงลับไปแล้ว นอกเหนือจากการปฏิบัติตามปกติ การแสดงความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณที่ยังมีชีวิตอยู่ โดยการไปรดน้ำขอพรด้วยความเคารพและสำรวม และการระลึกถึงพระคุณท่านที่ได้เลี้ยงดูอุปถัมภ์มาแต่เล็กจนโต การระลึกถึงบรรพบุรุษมีพิธีบังสุกุลอัฐิอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว เพื่อขอให้อานิสงส์แห่งผลบุญดังกล่าวช่วยให้ผู้ตายได้อยู่ในภพภูมิที่ดียิ่งขึ้น

คุณค่าประการที่ 3 ความศรัทธาในการทำบุญให้ทานในวันสำคัญทางพุทธศาสนา เช่น วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา เป็นต้น คนไทยและครอบครัวเตรียมของสำหรับทำบุญตักบาตรด้วยจิตศรัทธาในคุณความดี แห่งการทำบุญให้ทาน นอกจากนี้การทำบุญยังเป็นสิ่งที่คนไทยถือปฏิบัติก่อนการเริ่มงาน ประเพณีต่างๆ เช่น วันสงกรานต์ วันลอยกระทง ฯลฯ ความศรัทธาในการทำบุญ ยังจะเห็นได้จากการจัดให้มีการทอดกฐิน การทอดผ้าป่าเพื่อให้พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาได้มีสิ่งของเครื่องใช้อันจำเป็น เพื่อการปฏิบัติธรรมด้วยการศรัทธาในการทำบุญนี้เองที่ทำให้สามารถสืบต่ออายุพระพุทธศาสนาจนมาถึงปัจจุบัน

คุณค่าประการที่ 4 เอกลักษณ์ทางศิลปกรรม ซึ่งจะแสดงออกมาทั้งในด้านสถาปัตยกรรม เช่น วัด บ้านเรือน หรือจิตรกรรม เช่น ภาพวาดฝาผนัง หรือวรรณกรรมต่างๆ เช่น เพลงกล่อมเด็กที่ไพเราะเพื่อสอนให้เด็กมีคุณธรรม คำคม ตัวอย่างเช่น 1) คำคมล้านนา เช่น เสียมบ่ม ไล่ด้มหนังกา หมายถึง ความรู้ไม่มากให้ตั้งใจเรียนหนังสือ 2) สุภาษิตร้อยแปดภาคได้ เช่น อย่ามดให้เหลือแบก อย่าเอาแสกให้เหลือหาบ หมายถึง เขาว่าเราโลกโลก จงแบกหาบพอสมควร

คุณค่าประการที่ 5 พิธีกรรมที่สง่างามสร้างความสัมพันธ์ พิธีกรรมที่สง่างามสร้างความสัมพันธ์ การตั้งใจกระทำความดีเมื่อประกอบกับพิธีกรรมที่สูงส่ง และสง่างามย่อมส่งผลถึง

ความสัมพันธ์ทางจิตใจอย่างลึกซึ้งซึ่งทั้งแก่ผู้ให้และผู้รับ ยิ่งเคารพนับถือมากพิธีกรรมที่จัดให้ยิ่งงดงามด้วย ศิลปะและความหมายอันสูงค่า

คุณค่าประการที่ 6 สามัคคีคือพลังของชุมชน วัฒนธรรมได้แฝงคุณค่าไว้อีกประการหนึ่ง อย่างแยกยากคือ ความสามัคคีซึ่งจะเห็นได้ตั้งแต่ก่อนเริ่มวันสงกรานต์ สมาชิกในครอบครัวร่วมกันทำความสะอาดบ้านเรือน เครื่องมือเครื่องใช้ร่วมมือร่วมใจกันเตรียมสิ่งของสำหรับไปทำบุญ เป็นความสามัคคีภายในครอบครัว ซึ่งจะเป็นผลให้สมาชิกรักใคร่ผูกพันกันมากขึ้น เช่น เมื่อล่วงถึงวันเข้าพรรษา มีการก่อเจดีย์ทรายซึ่งนอกจาก เป็นการทำบุญแล้วยังแสดงให้เห็นถึงพลังของชุมชน ในการที่จะทำนุบำรุงวัดในหมู่บ้านของตนให้เจริญยิ่งขึ้นอีกด้วย

คุณค่าประการที่ 7 เอกลักษณ์ทางภาษา ภาษาไทยนั้นงดงามทั้งสระ ลักษณะและสัทพยางค์ เป็นความภาคภูมิใจของคนไทยทุกคนที่มีภาษาเป็นของตนเอง ซึ่งเกิดขึ้นด้วยภูมิปัญญาของบรรพบุรุษไทยโดยแท้ ลักษณะประการหนึ่งในการใช้ภาษาไทยของคนไทยคือ การเป็นคนเจ้าบทเจ้ากลอน ซึ่งจะพบได้ในประเพณีสงกรานต์ที่เกี่ยวข้องกับการละเล่นต่างๆ มีการใช้ถ้อยคำที่ลึกซึ้งกินใจ และยังแฝงไปด้วยไหวพริบปฏิภาณในการคิดค้นโต้ตอบให้ทันทั้งถ้อยคำและความหมายอีกด้วย

คุณค่าประการที่ 8 การละเล่นและดนตรีพื้นบ้าน : ความสุข สนุกสนาน สิ่งที่ควบคู่ไปกับงานบุญซึ่งเราพบเห็นอยู่เสมอได้แก่ ดนตรีและการละเล่น ซึ่งถือได้ว่าเป็นคุณลักษณะอีกอย่างหนึ่งของคนไทยที่โดดเด่นเป็นพิเศษ เช่นในประเพณีสงกรานต์ ดนตรีพื้นเมืองได้เข้าไปมีบทบาทอยู่หลายวาระด้วยกัน

อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันคุณค่าทางวัฒนธรรมดังกล่าวข้างต้นกำลังจะสูญหายไป อันเกิดจากภาษาและดนตรีได้ถูกแทนที่ด้วยบทเพลงสมัยใหม่จากตะวันตก ในวันสงกรานต์พฤติกรรมที่แสดงออกให้เห็นถึงความเอื้ออาทร ความห่วงใย ความปรารถนาดีที่จะมีให้แก่ผู้อื่น และความสุขจากการประพรมน้ำ ก็ถูกแทนที่ด้วยการข้างปาดด้วยกิริยาก้าวร้าวรุนแรง ไม่สนใจในความเจ็บปวดและอุบัติเหตุที่เกิดขึ้น และในวันไหว้ครู กิจกรรมหลายๆ อย่างได้ถูกยกเลิกไป พิธีกรรมอันสง่างามก็ถูกกระทำแบบลวกๆ ให้เสร็จสิ้นโดยเร็วและยากที่เราจะเรียกร้องให้นำเอาวัฒนธรรมอันดีงามทั้ง หดในอดีตรับกลับมาสู่ยุคปัจจุบัน แต่ถ้าคนไทยตระหนักถึงคุณค่าและดัดแปลงให้เหมาะสมกับยุคปัจจุบันเท่ากับว่า เราได้จรโลงวัฒนธรรมอันดีงามให้อยู่คู่กับสังคมไทยสืบไป

ชุมชนตำบลโพธิ์ตากมีแนวคิดที่ วัฒนธรรมมีความสำคัญและมีคุณค่าเป็นอย่างยิ่ง ได้แก่ มีคุณค่าทางจิตใจเมื่อมีส่วนร่วมแล้วทำให้มีความสุข รุ้สึกมีความรักความผูกพัน มีคุณค่าทางสังคมคือเป็นสิ่งที่ช่วยให้ชุมชนมีความอบอุ่นทางสังคม ช่วยหลอมรวมให้ชุมชนมีความรักความสามัคคีเป็นหนึ่งเดียว และเป็นมรดกทางวัฒนธรรมแก่ลูกหลาน

2.2 วัฒนธรรมการทำนา

2.2.1 แนวคิด

มูลนิธิต้าวไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ (2549) เสนอไว้ว่า ถ้าจะพูดถึงพิธีกรรมที่เกี่ยวกับข้าวในสังคมไทย อาจพูดได้ว่าหมายถึงพิธีกรรมเกือบทั้งหมดในสังคมไทยทีเดียว เพราะเป็นพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการทำมาหากิน ซึ่งตั้งแต่อดีตคือการทำเกษตรกรรม ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวไร่ชาวนา จุดมุ่งหมาย ความหมาย และความสำคัญของพิธีกรรมที่เกี่ยวกับข้าวหรือเกี่ยวกับการเพาะปลูกก็คือ เพื่อความอุดมสมบูรณ์ ดังนั้นพิธีกรรมที่เกี่ยวกับข้าวจะแสดงให้เห็นถึงวิธีการแก้ไขปัญหาของชาวบ้าน ที่สะท้อนให้เห็นถึงภูมิปัญญาของชาวบ้านในการเผชิญกับปัญหาเรื่องปากท้อง เรื่องความอยู่รอดของชาวบ้านนั่นเอง พิธีกรรมดั้งเดิมของสังคมไทยก่อนการรับพุทธศาสนาหรือศาสนาฮินดูเข้ามานั้น ก็คงเป็นเรื่องของความพยายามจะติดต่อกับอำนาจเหนือธรรมชาติหรือว่าผีนั่นเอง โดยเชื่อว่าผีมีอิทธิพลเหนือผลผลิตและต่อสภาพแวดล้อม ซึ่งอาจจะเรียกว่าใช้วิธีการทางไสยศาสตร์

ต่อมาเมื่อมีการรับพุทธศาสนาเข้ามาแล้วก็มีการผสมผสานกัน จนพิธีกรรมที่เป็นของชาวบ้านหลายๆ วิธีได้มีการปรับรับไปเป็นพระราชพิธี นอกจากนั้นจะเห็นว่าพิธีกรรมที่เกี่ยวกับข้าวทั้งหมดนั้น จริงๆ แล้วเป็นพิธีที่สร้างขึ้นตามฤดูกาล ซึ่งสัมพันธ์กับการเพาะปลูก ปัญหาใหญ่ที่สุดของการทำนาคือปัญหาเรื่องน้ำฝน เพราะว่าการทำนาในสังคมไทยในอดีตนั้นเป็นน่าน้ำฝน เป็นนาที่จำเป็นต้องพึ่งพิงกับธรรมชาติดินฟ้าอากาศ ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่แน่นอนและมนุษย์ไม่สามารถจะควบคุมได้ เพราะฉะนั้น จำเป็นต้องอาศัยอำนาจลึกลับไสยศาสตร์เรียกผีนางเทวดาให้มาช่วยปัดเป่าจัดภัยอันตรายต่างๆ และวิธีการที่ทำกันก็คือ พยายามเอาอกเอาใจด้วยการเลี้ยงดูเอาใจ เช่น การไหว้ภูตผีหรืออำนาจลึกลับเหนือธรรมชาติต่างๆ พิธีกรรมที่เกี่ยวกับข้าวมีความสำคัญต่อชาวบ้านมากที่สุด เพราะเกี่ยวข้องกับการทำมาหากินเลี้ยงชีพ พิธีกรรมข้าวจัดขึ้นอย่างต่อเนื่องตลอดปีตามลำดับการเพาะปลูกข้าว โดยช่วงที่สำคัญที่สุดจะอยู่ระหว่างหลังการเก็บเกี่ยวผลผลิตและก่อนเริ่มฤดูกาลใหม่ พิธีกรรมข้าวมี 4 ขั้นตอน ดังต่อไปนี้

พิธีกรรมก่อนการเพาะปลูก มีวัตถุประสงค์เพื่อบวงสรวง บูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือบรรพบุรุษให้คุ้มครองป้องกันภัยอันตรายแก่ชีวิตและทรัพย์สิน ให้มีความสวัสดีมงคล มีความอุดมสมบูรณ์ ขอโอกาสและความเชื่อมั่นในการดำรงชีวิตในรอบปีนั้นๆ อาทิ พิธีเลี้ยงขุนผีขุนคำ พิธีแห่นางแมว เทศน์พญาคันคาก สวดคาถาปลาช่อน พิธีปั้นเมฆ พิธีบุญบังไฟ พิธีบุญชำระ

พิธีกรรมช่วงเพาะปลูก มีเป้าหมายเพื่อบวงสรวงบนบาน บอกกล่าวฝากฝังสิ่งที่เกี่ยวข้องกับข้าวแก่เทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ขอให้การเพาะปลูกข้าวดำเนินไปได้ด้วยดี ปราศจากอันตรายต่างๆ อาทิ พิธีแรกไถนา พิธีเลี้ยงผีตาแฮก ตกกล้า พิธีแรกดำนา

พิธีกรรมเพื่อการบำรุงรักษา เพื่อให้ข้าวงอกงาม ปลอดภัยจากสัตว์ต่างๆ หนอนเพลี้ย พิธีกรรมประเภทนี้ จัดขึ้นในช่วงระหว่างการเพาะปลูกจนกระทั่งเก็บเกี่ยว อาทิ พิธีไล่น้ำ พิธีปักตาเหลว พิธีสวดสังคหะ พิธีรับขวัญแม่โพสพ พิธีไล่นู ไล่นก ไล่เพลี้ย ไล่แมลง และอื่นๆ โดยใช้น้ำมันต์ ผ้ายันต์ ภาวนาโดยหว่านทราย หรือเครื่องราง

พิธีกรรมเพื่อการเก็บเกี่ยว-ฉลองผลผลิต เพื่อให้ได้ผลผลิตมาก และเพื่อแสดงความอ่อนน้อมกตัญญูต่อข้าว ตลอดจนสิ่งที่เกี่ยวข้อง พิธีกรรมประเภทนี้ จัดขึ้นในช่วงฤดูกาลเก็บเกี่ยว อาทิ พิธีรวบข้าว พิธีแรกเกี่ยวข้าว พิธีเชิญข้าวขวัญ พิธีวางข้าวตางน้ำ พิธีปลงข้าว พิธีชนข้าวขึ้นยุง พิธีตั้งลมข้าว พิธีปิดยุง พิธีเปิดยุง

ประเทศไทย มีลักษณะของผู้คนที่อยู่อย่างกระจายไม่หนาแน่น ดังนั้นลักษณะของความเชื่อที่พบในสังคมไทยจะไม่ได้มีลักษณะเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ในแง่ที่ว่าแต่ละภูมิภาคก็มีระบบความเชื่อของตัวเอง ภาคใดมีวิธีการกำจัดหรือแก้ปัญหาเรื่องการทำนาของตัวเองแบบหนึ่ง ทางอีสานก็อีกแบบหนึ่ง ผู้ที่ปกครองบ้านเมืองจะอย่างไร จึงจะรวมหรือสร้างบูรณาการให้ผู้คนที่เต็มไปด้วยชนเผ่าต่างๆ ที่หลากหลายนี้ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ ก็จำเป็นต้องมีระบบความเชื่อที่มีอิทธิฤทธิ์ มีประสิทธิภาพที่สามารถจะเอาชนะหรือสร้างความเคารพยอมรับจากชนเผ่าต่าง ๆ ได้ เมื่อสังคมพัฒนาเป็นบ้านเป็นเมือง จนกระทั่งทุกวันนี้ลักษณะของพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวก็เป็นเรื่องที่ผสมผสานระหว่างพิธี ทั้งพุทธซึ่งมีการนิมนต์พระสงฆ์มาสวด ทำบุญ ทำทาน และก็มีพิธีพราหมณ์ ซึ่งเอาข้าวเข้ามาเพื่อสร้างความอสังการ ความศักดิ์สิทธิ์ ความน่าเชื่อถือให้กับราชสำนัก และพิธีกรรมอันนี้เองที่ส่งผลอิทธิพล และสะท้อนกลับไปยังความเชื่อของชาวบ้านอีกต่อหนึ่ง จะเห็นว่าพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในปัจจุบันนี้ จะเป็นเรื่องราวความเชื่อที่ค่อนข้างผสมผสานกันระหว่างความเชื่อในเรื่องของผี ความเชื่อท้องถิ่น ความเชื่อในเรื่องพุทธศาสนาและศาสนาฮินดูด้วย

"แกน" เป็นเทพดั้งเดิมของชนเผ่าไท ผีที่มีอิทธิพลต่อการทำมาหากิน ต่อความเป็นอยู่ของผู้คน เพราะว่าเป็นผู้ที่สร้างทุกสิ่งทุกอย่างในโลกไม่ว่าจะเป็นดิน น้ำ ลม ไฟ หรือเครื่องมือเครื่องใช้ทุกอย่าง พระยาแกนเป็นผู้สร้าง อิทธิพลของพระยาแกนมีมากมายเหลือเกิน จึงทำให้ผู้คนกลัวมากและเมื่อมีปัญหาอะไรก็รู้ว่าสาเหตุที่จะปัดเป่าได้ก็ต้องไปขอให้พระยาแกนช่วย เพราะฉะนั้นพิธีที่สำคัญมากต่อการทำมาหากินและการปลูกข้าวของคนไทยหรือคนถิ่นไทยลาว คือ พิธีจุดบั้งไฟ เพื่อส่งสารไปถึงพระยาแกน ขอให้ฝนตกต้องตามฤดูกาลพิธีกรรมในประเพณีจุดบั้งไฟ เป็นพิธีที่ไม่สามารถทำขึ้นโดยคนเพียงไม่กี่คน แต่เป็นเรื่องของคนทั้งชุมชนทั้งสังคมต้องให้ความร่วมมือ ร่วมใจกันที่จะแก้ปัญหาวิกฤตในสังคมตัวเองและบทบาทของพิธีกรรมนี้ไม่ใช่ เพียงแต่จะบันดาลให้ฝนตกมาได้ตามความเชื่อของท้องถิ่น แต่มีความหมายอีกมากมายต่อความเป็นอยู่ของชุมชนของสังคมข้าวในสังคมไทย พิธีกรรมมีความสำคัญต่อการสร้างจิตสำนึกความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน การสร้างจริยธรรม คุณธรรมของท้องถิ่นโดยผ่านพิธีกรรมต่างๆ

นอกจากพิธีจุดบั้งไฟที่แสดงให้เห็นถึงความเดือดร้อนของผู้คน ที่จำเป็นต้องขออำนาจจากพระยาแกนช่วยเหลือแล้ว ความอ่อนน้อมของคนไทยที่มีต่ออำนาจเหนือธรรมชาติ จะเห็นได้จากการเรียกชื่อสิ่งที่มีความสำคัญต่างๆ ด้วยคำว่า แม่ เช่น ข้าวก็จะเรียกว่า "แม่โพสพ" เป็นเทพธิดาแห่งข้าว แม่นั้นเป็นผู้ให้กำเนิดเป็นผู้ที่มีบทบาทสูงที่สุดในครอบครัวและสิ่งที่มีคุณประโยชน์ทั้งหลายในสังคมไทยนั้น มักจะใช้คำว่าแม่เป็นคำเรียกชื่อไม่ว่าจะเป็นแม่น้ำ แม่ธรณี ฯลฯ การใช้คำว่า "แม่" เรียกข้าวก็ถือเป็นการให้การยกย่องมากที่สุด ข้าวมีความสำคัญก็เพราะว่าข้าวเป็นผู้ให้ชีวิตแก่มนุษย์ เพราะฉะนั้นหน้าที่ที่มนุษย์ต้องตอบแทนคือมนุษย์ต้องเลี้ยงดูพุ่มพักเลี้ยงดูข้าวด้วย ข้าวมีขวัญข้าว ซึ่งเหมือนกับมนุษย์ที่ยังมีชีวิตอยู่ ต้องมีขวัญ ขวัญนั้น

สามารถที่จะกระทบกระเทือนเจ็บไข้ได้ป่วยหรือไม่พึงพอใจได้ เพราะฉะนั้นถ้าต้องการให้อยู่ดีมีสุข ต้องเอาอกเอาใจขวัญของข้าว

พิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับข้าวก็จะเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องแม่โพสพซึ่งเชื่อว่าเป็นเทพที่คอยดูแลรักษาพืชพันธุ์ธัญญาหารต่างๆ ให้อุดมสมบูรณ์ แม่โพสพก็เหมือนกับมนุษย์ที่ต้องการความเอาใจใส่เหมือนบุคคลทั่วๆ ไปมนุษย์ต้องคอยดูแลแม่โพสพเหมือนดูแลตัวเอง ต้องมีความกตัญญู ต้องเคารพนับถือ มีกิริยาที่สุภาพเรียบร้อยจะพูดจาหยาบคายหรือพูดเสียดังไม่ได้ แม่โพสพเป็นคนขวัญอ่อนเพราะถ้าเกิดไม่พอใจจะหนีไปเลย และตามประวัติเคยหนีไปหลายครั้งด้วยความน้อยใจ เวลามีคนพูดเสียดังพอหนีไปที่ ก็อดอยากกันเป็นพันปี เพราะฉะนั้นอันนี้เป็นสิ่งที่ต้องระมัดระวังมาก เวลาติดต่อกับแม่โพสพควรใช้ความสุภาพอ่อนโยน และความกตัญญูกตเวทียอย่างสูงที่สุด

พิธีกรรมเกี่ยวกับแม่โพสพก็มีขั้นตอนต่างๆ พิธีในภาคกลางจะเห็นว่าจะดำนา จะไถ อะไรรู้ก็ต้องเชิญแม่โพสพมาก่อน ตั้งแต่ข้าวเริ่มตั้งท้องก็ต้องไปเอาอกเอาใจหาอาหาร เปียหวาน มันเค็ม ไปบูชาแม่โพสพ หรือว่าเมื่อเสร็จแล้วจะนวดจะเอาข้าวเข้ายุ้งทุกอย่างนี้จะต้องมีพิธีกรรมเข้าไปประกอบเพื่อก่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ พันธุ์ข้าวที่มีต้องเก็บไว้และทำอะไรให้เก็บได้ดี ไม่เสียไม่หาย เพื่อที่จะใช้เป็นพันธุ์ในปีต่อไป ลักษณะของพิธีกรรมเรื่องข้าวส่วนใหญ่ก็จะเกี่ยวข้องกับการที่จะพยายามเอาอกเอาใจขวัญของข้าว โดยมีแม่โพสพเป็นตัวแทน

การทำพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว นอกจากในสังคมที่เป็นบ้านเป็นเมืองอย่างสังคมไทยแล้ว จะเห็นว่าในสังคมอื่นๆ ที่ยังไม่ได้พัฒนาเป็นบ้านเป็นเมือง การทำไร่ ทำข้าวไร่ ก็มีพิธีกรรมเหมือนกันในการที่จะดูแลข้าวของตัวเอง อย่างเช่นในกลุ่มชาวเขา เขาก็มีพิธีกรรมเวลาปลูกข้าวไร่ เขาจะมีวันไหนจะไปเผาไร่ได้ วันไหนเผาไม่ได้ เวลาข้าวตั้งท้องต้องรู้ว่าจะทำอย่างไร เขาถือว่าช่วงข้าวตั้งท้องหรือช่วงข้าวเกี่ยวพาราสิ เขาจะบอกว่าห้ามไปไร่ในช่วงนั้น เพราะว่าข้าวกำลังเกี่ยวพาราสิกัน หรือเวลาข้าวตั้งท้องก็ต้องหาเงินไปผูกเอาไว้ ต้องผูกเดี่ยวๆ ด้วย เพราะว่าแม่ข้าวเขาตัวเดียว จะได้เก็บเงินไปได้ถ้าเกิดไม่เอาเงินหรือเอากระดากไปผูกเป็นรูปเงินให้แล้ว อาจจะไม่วางคานให้ข้าวอุดมสมบูรณ์ก็ได้ ฉะนั้นในกลุ่มทุกกลุ่มหรือแม้แต่พวกจีนก็มีความเชื่อเรื่องการปลูกข้าวเหมือนกัน

ก่อนการปลูกข้าว ก็มีการสร้างคูผีเอาไว้ เชิญผีซึ่งเคยอยู่ที่ท้องนาขึ้นมาอยู่บนคู เวลาจะไถจะได้ไม่รังควานผี มีการเช่นไหว้ เวลาจะหยอดข้าวก็ต้องเรียไรเงิน มาซื้อหมูฆ่าหมูมาเช่นผี มาเอาใจผีอีก เพราะว่าถ้าผีไม่พอใจปลูกข้าวแล้วจะมีผลเสีย หรือถ้าหากว่าจะทำสู่ขวัญข้าวก็ต้องทำพิธีเลี้ยงผีอีก ก็ต้องไปซื้อสัตว์เรียไรกันเอาเงินมาฆ่าเอาสัตว์มาสังเวยและจะปิดตาเหลวเอาไว้ ตาเหลวเป็นสัญลักษณ์ของการป้องกันและบอกขอบเขต ไม่ให้สัตว์ป่าต่างๆ มาทำลายข้าวในไร่ จะเห็นว่ามิกฎหมายลงโทษคนที่ไปทำมิดีมิร้าย ไปจี้ไปเยี่ยว ช้าง ม้า วัว ควาย ไปละเมิดทำให้ไร่นาข้าวปลาเสียหาย มิกฎหมายบัญญัติไว้ว่า ให้ทำบัตรพลีไหว้หรือว่าต้องเช่นไหว้ เพราะไม่ใช่เพียงแต่ว่าเป็นการลงโทษคนที่ละเมิดทำข้าวเสียหายเท่านั้น แต่ว่าเป็นลักษณะของความอุบาทว์หรือสิ่งที่ทางเหนืออาจเรียกว่า "ซิด" คือถ้าเชื่อว่าทำแล้วมันเสียหายแก่ท้องนาแก่ข้าวแล้ว

ไม่ใช่เพียงแต่ว่าคนคนนั้นหรือเจ้าของนาจะเดือดร้อน แต่จะก่อให้เกิดความอับทวหรือวิบัติไปทั้งหมดได้ เพราะฉะนั้นเพื่อกันความเสียหายของชุมชนจะต้องทำการบัตร์พลิตีไหว่ อันนี้เป็นกฎหมายตราไว้เลย

บทความโรงเรียนข้าวและชาวนา (2556) ได้กล่าวว่า ข้าวคือแหล่งกำเนิดแห่งวัฒนธรรมเป็นพืชคู่บ้านคู่เมืองของคนไทยมาอย่างยาวนาน จากหลักฐานทางโบราณคดีที่ได้มีการค้นพบในสถานที่ต่างๆ เป็นการพิสูจน์ได้อย่างชัดเจนว่าแผ่นดินซึ่งเป็นที่ตั้งของประเทศไทยในปัจจุบัน มีการเพาะปลูกข้าวมาแล้วในอดีตน้อยกว่า 5,000 ปี แสดงให้เห็นว่าการทำนาปลูกข้าวนั้นมีมาตั้งแต่ครั้งดึกดำบรรพ์ต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ทำให้วิถีชีวิตของคนไทยผูกพันอยู่กับข้าวอย่างเหนียวแน่นเกิดการสังสมประสบการณ์จนเกิดวัฒนธรรมประเพณีที่เกี่ยวกับข้าวและชาวนา ซึ่งได้รับการถ่ายทอดสู่อนุชนรุ่นหลัง ซึ่งความผูกพันระหว่างคนไทยกับข้าวนั้นไม่ได้อยู่แต่ในจิตใจเท่านั้น แต่ยังคงอยู่ในรูปวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อต่างๆ ก่อให้เกิดพิธีกรรมต่างๆ ในทุกภูมิภาคของประเทศและมีการปฏิบัติในทุกระยะของการปลูกข้าวเนื่องจากความเชื่อของชาวนาที่ว่าข้าวจะมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คอยดูแลรักษาข้าวอยู่ตลอดการเจริญเติบโตตั้งแต่เริ่มปลูกจนถึงการเก็บเกี่ยว ซึ่งพิธีกรรมต่างๆ ซึ่งในแต่ละภาคจะมีวัฒนธรรม ประเพณีที่แตกต่างกันไป เช่น การใช้ควายในการไถนา การลงแขกปลูกและเก็บเกี่ยวข้าว การผลิตปุ๋ยอินทรีย์และปุ๋ยน้ำหมักชีวภาพ การใช้ข้าวพันธุ์ดีที่ราชการส่งเสริม และส่งเสริมให้ชาวนาดำเนินชีวิตตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง รวมทั้งได้เรียนรู้ภูมิปัญญาของบรรพบุรุษที่ใช้ในการทำนา อันจะนำไปสู่การปลูกสร้างจิตสำนึกและความรู้สึกของเยาวชนให้มีทัศนคติที่ดีต่อข้าวและชาวนาต่อไป

2.2.2 การทำนาในอดีต

การเกษตรในอดีตจะทำการเกษตรแบบธรรมชาติ ซึ่งจะเป็นการทำนาข้าวเป็นส่วนใหญ่ การทำนาอาศัยน้ำฝน และใช้แรงงานควายและแรงงานคนเป็นหลัก เกษตรกรส่วนใหญ่จะไม่ทำไร่ ทำเฉพาะนาพอให้ได้ข้าวเก็บไว้กิน มีการปลูกพริก แตง ฟักทอง และอื่นๆ มีการเตรียมการและขั้นตอนดังนี้

2.2.2.1 เตรียมทุน ทุนที่ต้องลงในการทำการเกษตรในอดีตนั้นมีไม่มากนัก เพราะงานส่วนใหญ่จะใช้แรงตนเองและแรงสัตว์เป็นหลัก แหล่งเงินทุนจึงไม่ค่อยจะจำเป็นมากนัก แต่เมื่อมีธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส) เกษตรกรก็เริ่มกู้ยืมเงินมาใช้ ส่วนหนึ่งลงทุนในการทำเกษตรแต่เป็นส่วนน้อยเพราะค่าใช้จ่ายไม่สูง ที่เหลือก็จะนำไปใช้ในการอื่น

2.2.2.2 เตรียมพันธุ์ข้าว เมื่อใกล้จะเข้าหน้าฝนชาวนาบ้านจะเตรียมหาเมล็ดพันธุ์ข้าว หากไม่ได้เก็บไว้เองก็จะไปขอกับเพื่อนบ้านหรือขอกจากหมู่บ้านใกล้เคียง ข้าวที่ได้มาจะตั้งชื่อตามแหล่งที่ได้พันธุ์ข้าวมา เช่น ข้าวจีตมนาย และข้าวจีตมปี ข้าวอิเซ ข้าวพม่า ข้าวขาวแก้ว ข้าวบักบิด นอกจากนั้นยังมีการแยกพันธุ์ข้าวตามอายุของการออกรวงข้าวเป็นข้าวหนักและข้าวเบา

ข้าวหนักคือ ข้าวที่ออกรวงช้า ใช้ปลูกในนาที่มีน้ำมากเพื่อเลี้ยงการเกี่ยวข้าวจมน้ำ ซึ่งจะเป็นการลำบากในการเกี่ยวเกี่ยว และข้าวจะเปียก มีความชื้นสูง

ข้าวเบา คือข้าวที่ออกรวงเร็ว ใช้ปลูกในนาที่มีน้ำน้อยเพื่อเลี่ยงการที่ข้าวออกรวงไม่ทันน้ำ

2.2.2.3 เตรียมควาย ควายที่เป็นแรงงานหลักของการทำนา ตัวที่โตพอจะใช้งานได้จะมีการฝึก เพื่อจะสามารถบังคับควายได้ และไถนาได้ มีขั้นตอนดังนี้

สนตะพาย นั้นคือการนำเชือกมาร้อยเข้าไปในจมูกของควาย วิธีการทำก็คือ จับควายที่ยังไม่ได้สนตะพายมาผูกกับหลักไม้ให้แน่นไม่ให้คืนได้ โดยเฉพาะส่วนหัว แล้วเอาเหล็กหรือไม้ไผ่แหลมขนาดเท่ากับเชือกแทงผ่านเข้าไปที่กระดูกอ่อนที่เป็นผนังกันระหว่างจมูกด้านในของควาย หากใช้เหล็กแหลมจะต้องเผาไฟให้เหล็กร้อนจนแดง และจุ่มลงไปให้น้ำให้เหล็กเย็นทันที ด้วยการทำอย่างนี้จะสามารถฆ่าเชื้อโรคและทำให้เหล็กไม่มีสนิม เมื่อรู้ได้แล้วใช้เชือกร้อยเข้าไปในจมูกควาย ดึงเชือกอ้อมผ่านใต้หูไปผูกเป็นเงียนตายเอาไว้บริเวณท้ายทอย ไม่ผูกแน่นหรือหลวมเกินไป การสนตะพายควายนี้ส่วนมากจะวานคนที่มีความชำนาญมาช่วยทำการ เมื่อได้ตะพายควายแล้วจะฝึกให้ควายชินกับการถูกสนตะพายด้วยการผูกเชือกและปล่อยให้ควายเดิน ควายอาจจะเหยียบเชือกบ้างเป็นครั้งคราว การฝึกแบบนี้จะทำให้ควายเคยชินเมื่อถูกจูง

การฝึกจูงควายและบังคับ จะใช้เชือกผูู้้เข้ากับตะพายของควาย นิยมผูกทางด้านซ้ายมือ แล้วให้ควายเดินไปข้างหน้าของผู้จูง ในการบังคับให้ควายเลี้ยวซ้ายเลี้ยวขวานั้น ทำได้ดังนี้ หากผูกเชือกทางด้านซ้ายมือต้องการให้ควายเลี้ยวซ้ายให้ดึงเชือกที่ผูกกับตะพาย ควายก็จะเลี้ยวซ้าย หากต้องการให้ควายเลี้ยวขวาให้กระตุกเชือกถี่ๆ เบาๆ ควายก็จะเลี้ยวขวา เมื่อควายเริ่มชินต่อการจูงแล้วสำหรับตัวที่คุ้นก็สามารถให้หลังได้ แต่ยังไม่ได้ทุกตัวไปขึ้นอยู่กับความคุ้นเคยระหว่างเจ้าของกับควาย หากควายที่ยังไม่โตพอที่จะฝึกไถนาได้ก็เพียงสนตะพายเท่านั้น หากควายโตพอที่จะลากไถได้ก็จะฝึกให้ไถต่อไป

ฝึกให้ควายไถนาควายที่โตพอจะถูกฝึกให้ไถนา การฝึกควายไถนาต้องใช้คนสองคน คนหนึ่งเป็นคนจูงเพื่อนำทางควาย อีกคนจะเป็นคนไถ การฝึกไถอาจจะใช้เวลาแตกต่างกันไปสุดแล้วแต่ความชำนาญของผู้ฝึกและความคุ้นของควาย ปกติแล้วจะใช้เวลาฝึกไถไม่นานนัก แต่จะฝึกบ่อยๆ มักจะฝึกช่วงเช้าเพราะแดดไม่แรง เมื่อควายพร้อมที่จะไถนาจริงก็จะเริ่มไถจริงต่อไป

2.2.2.4 เตรียมไถ ไถเป็นอุปกรณ์สำคัญอีกชิ้นหนึ่งในการทำนาของเกษตรกร ไถในอดีตจะทำด้วยไม้ จะมีเพียงผานไถ ปะขางไถ ขอสสำหรับเกาะสอง (ท่อนไม้ที่ไว้ผูกเชือกต่อจากแอกที่คอควาย) เท่านั้นจะเป็นเหล็ก ไม้ที่ใช้ทำจะเป็นไม้เนื้อแข็งเช่นไม้ประดู่ ไม้มะค่า ตัวไถจะเป็นไม้สามชิ้นได้แก่ คันไถ หางไถ และหัวหมู ประกอบกันด้วยการเข้าลิ้ม และส่วนที่ผูกติดกับควายอีกสามชิ้นส่วนประกอบของไถมีดังนี้

หางไถ คือส่วนที่ชาวนาใช้จับเวลาไถ เป็นไม้ชิ้นเดียวทำให้เป็นลักษณะเอียงจากหัวหมูประมาณ 15 องศา มาจนถึงส่วนที่จะต่อเข้ากับคันไถจะจารรูสี่เหลี่ยมผืนผ้าทะลุขึ้นไปเพื่อใส่ลิ้มต่อกับคันไถ เหนือส่วนนี้ขึ้นไปจะทำเป็นรูปโค้งเพื่อสะดวกต่อการจับ เวลาประกอบเข้าเป็นตัวไถแล้วส่วนนี้จะตั้งขึ้นและส่วนโค้งจะยื่นไปด้านหลังระดับประมาณเอว

คันไถ คือส่วนที่ยื่นออกไปด้านหน้าเพื่อเชื่อมต่อกับส่วนที่ผูกควาย เป็นไม้อีกท่อนที่เป็นส่วนประกอบของตัวไถ ส่วนที่ต่อกับหางไถจะทำเป็นเคียวตัวผู้เพื่อใช้ต่อกับรูเคียวตัวเมียที่หางไถ ทำให้น้ำมันโดยใช้ลิ่มตีเข้าด้านบนเพื่อให้ไม้สองชิ้นประกบกันแน่น ส่วนปลายยื่นออกไปข้างหน้า โค้งทำมุมต่ำลง มีปลายซ้อนขึ้น เพื่อให้สะดวกสำหรับต่อกับพวงไถ

หัวหมู คือส่วนที่ใช้ไถดิน จะประกอบด้วยไม้หนึ่งชิ้นบากปลายให้แหลมและบานเจาะรูเคียวตัวเมียสี่เหลี่ยมสำหรับต่อเข้ากับหางไถ ส่วนท้ายจะทำเป็นรูปท่อนกลมยาว เพื่อรักษาระดับไถเวลาไถนา ส่วนประกอบที่เป็นเหล็กตัวส่วนหัว จะเป็นรูปทรงแหลมกลวงเรียกว่าผานไถ ใช้สวมเข้ากับตัวไม้แล้วยึดติดด้วยตะปู ส่วนที่เป็นเหล็กแผ่นรับขึ้นมามีอีกชิ้นเรียกว่า ปะขาวไถ ใช้บังคับดินที่ถูกไถ หรือที่เรียกว่า จีไถให้พลิกไปตามแนวที่ต้องการ ส่วนมากนิยมเอียงไปทางด้านซ้ายมือ

พวงไถ ส่วนนี้จะเป็นไม้ท่อนกลมๆ มีขอเหล็กติดอยู่ตรงกลางเพื่อยึดเข้ากับขอเหล็กของคันไถ ส่วนหัวทั้งสองข้างจะทำเป็นปมหยัก เพื่อใช้ผูกเชือกติดกับปลายที่แฉกคอกควาย

แฉก คือไม้ชิ้นที่ทำเพื่อวางบนคอกควาย มีลักษณะเหมือนขาควายกางออก ตรงกลางสูงขึ้นเพื่อรับพอดีกับคอกควาย ด้วยปลายสองข้างไว้ผูกเชือกต่อกับพวงไถ

พวงคอกควาย คือส่วนที่อยู่ใต้คอกควาย เป็นไม้ชิ้นแบนๆ ทำให้เป็นรูปประมาณครึ่งวงกลมด้านบนเรียบเพื่อรับเข้าได้กับคอกควาย ด้านล่างจะทำรูเพื่อร้อยเชือกเพื่อผูกให้พวงคอกควายติดกับกับแฉกและแนบกับคอกควายได้พอดี มีไถเหล็กมาแทนที่ไถไม้บ้างเพราะน้ำหนักเบาและทนทานกว่า แต่ไถไม้ก็ยังมีใช้อยู่

2.2.2.5 เตรียมคราด คราดเป็นอุปกรณ์ที่ใช้สำหรับทำให้ดินที่ไถแล้วละเอียด ประกอบด้วยตัวคราด ลูกคราด คันคราด และเสาจับคราด และมือจับ

ตัวคราด เป็นไม้ท่อนเจาะรูกลมสำหรับใส่ลูกคราด

ลูกคราด เป็นท่อนไม้กลมๆ รูปรีเว้าด้านปลาย ตีเข้าไปในรูของตัวคราด โผล่ออกมาจากตัวคราดประมาณ 10-15 ซม. แต่ละซี่ห่างกันประมาณ 10-15 ซม.เช่นกัน (ขึ้นอยู่กับผู้ทำ ไม่มีสูตรตายตัว)

คันคราด เป็นไม้สองชิ้นยาวที่ต่อระหว่างตัวคราด ขนานกลับพื้น ยาวจนถึงแฉกควาย เวลาใช้งานควายจะอยู่ระหว่างคันคราด

เสาจับคราด เป็นเสาสองเสาที่ตั้งขึ้นเพื่อเป็นตัวยึดมือจับกับตัวคราด

มือจับ เป็นไม้ยาวทรงกลมสำหรับจับเวลาคราดนาส่วนที่ผูกกับคอกควายก็ใช้แฉกและพวงคอกควายของไถ

2.2.2.6 เตรียมเชือก ส่วนใหญ่จะเป็นเชือกที่ฟั่นด้วยปอ หรือเถาวัลย์ เช่น เถาหล้าเปரிய หรือเครือกระไดลิง หรือเป็นเชือกที่ซื้อมาจากตลาด เชือกมีศัพท์เรียกเฉพาะว่าเชือกค่าว หรือ ค่าว ใช้ผู้ต่อเชือกส่วนต่างๆ ของไถเข้ากับตัวควาย เพื่อบังคับควาย เชือกที่ฟั่นเองไม่ค่อยจะมีคนนิยมทำกันนัก ส่วนใหญ่จะซื้อจากตลาดเสียเป็นส่วนมาก แต่ก็ยังมีชาวบ้านที่ฟั่นเองอยู่บ้าง

2.2.2.7 เตรียมนา เมื่อได้พันธุ์ข้าวมาแล้วก็รอให้ถึงเวลาหน้าฝน ซึ่งในอดีตจะสามารถคาดได้ว่าฝนน่าจะตกประมาณเดือนไหน เกษตรกรก็จะเตรียมไถนาเตรียมแปลงเอาไว้ การไถจะเดินเวียนไปทางด้านซ้าย จากรอบนอกเข้ามาด้านใน ต้องหมั่นระวังรอยไถไม่ให้ห่างกัน หากคนไถไม่ชำนาญดินจะถูกไถไม่หมด เวลาไถเกษตรกรจะทำเสียงควายเพื่อเร่งให้ควายอยู่ในการบังคับ มักจะทำเสียงว่า “ฮีย... จู จู... ฮีย” จนเป็นเสียงไล่ควายที่เป็นที่นิยมทำกัน หากควายไม่คือเกษตรกรก็จะเพียงกระตักเชือกเบาๆ ไล่ให้ควายเดิน แต่หากควายตัวไหนที่คือ ผู้ไถก็จะใช้ปลายเชือก หรือไม้เรียวตี การไถปกติจะไถสองครั้ง ครั้งแรกไถเตรียมรอฝน หรือไถตอนต้นฝน แล้วทิ้งเอาไว้ระยะหนึ่ง ก่อนจะทำการไถที่อีกครั้งเมื่อฝนเริ่มซุก ครั้งนี้เรียกว่าไถแปร การไถจะใช้แรงงานควายไถไม้ที่มีผานไถเป็นหลัก บางคนจะเรียกว่าปะขางไถ ในระยะหลังๆ เริ่มมีไถเหล็กมาใช้ซึ่งจะแข็งแรงและเบาว่า

เมื่อไถเสร็จก็จะคราดนาเพื่อให้ดินเรียบและไม่มีเศษหญ้า เหมาะแก่การหว่านกล้า หรือดำแปลงแรกที่ใช้สำหรับเพาะพันธุ์กล้าข้าว คับนาจะได้รับการซ่อมแซมส่วนที่ขาดไปด้วยงานขุดดินขึ้นมาเป็นรูปคันยาวๆ เพื่อให้หน้าเก็บน้ำได้ ส่วนไหนที่ขาดหรือต่ำลงก็จะได้รับการซ่อมแซมซึ่งมีศัพท์เฉพาะว่า ปิดคันนา การปิดคันนามักจะทำไม่ใหญ่นัก ส่วนมากจะทำขนาดกว้างพอเดินได้ นอกเสียจากว่าจะเป็นที่น้ำลึกหรือต้องการจะปลูกพืชอื่นบนคันนาถึงจะทำให้ใหญ่ขึ้น ไม่มีขนาดมาตรฐานตายตัว

2.2.2.8 เตรียมแปลงหว่านข้าวกล้า แปลงนาจะเตรียมสองแบบ คือ แบบสำหรับหว่านข้าวกล้า กับแบบที่ใช้เพื่อดำ แปลงที่เตรียมไว้หว่านจะมีปล่อยน้ำให้เหลือน้อยไม่ท่วมเมล็ดข้าว และใช้ไม้ไผ่สวมที่ถูกรวดปาดให้แปลงนาเสมอเหมาะแก่การหว่านข้าว ส่วนแปลงที่เตรียมไว้สำหรับดำไม่ต้องทำลักษณะนี้ เพียงไถและคราดเท่านั้น

2.2.2.9 เตรียมกล้าข้าว เมื่อเตรียมแปลงนาเหมาะที่จะหว่านกล้าได้แล้วชาวนาก็จะล้างเมล็ดพันธุ์ข้าว และแช่พันธุ์ข้าวด้วยน้ำในภาชนะประมาณ 2-3 วัน จนเมล็ดพันธุ์ข้าวแตกราก จะเรียกพันธุ์ข้าวว่าข้าวปลูก เมื่อได้ข้าวปลูกแล้วจะนำไปหว่านลงแปลงนาที่เตรียมไว้ แปลงนาที่หว่านข้าวปลูกนี้จะเปิดน้ำออกไม่ให้มีน้ำท่วมขัง ทำร่องน้ำอยู่ในระหว่างพอให้หว่านข้าวปลูกเพื่อใช้ในการเดินหว่านและดูแลเวลาที่กล้ายังไม่โต รอเวลาประมาณสามอาทิตย์ถึงหนึ่งเดือน กล้าข้าวก็จะโตพอที่จะรับการถอน การถอนกล้าจะเป็นกำแพงพาดส่วนรากกับเท้าเพื่อให้ดินที่ติดอยู่กับรากหลุดออก เมื่อได้กล้าพอยกไหวก็จะมัดด้วยตอกไม้ไผ่ตรงส่วนยอดแล้วตัดใบกล้าข้าวออกเพื่อให้กล้าข้าวไม่คายน้ำมากเกินไปเวลาดำ

2.2.2.10 เตรียมแปลงนาดำ แปลงนาดำนี้จะมีการเตรียมคล้ายกับแปลงหว่านแต่ไม่ต้องปรับผิวนดินที่ไถให้เรียบ น้ำในนาที่จะปล่อยออกเพียงไม่ท่วมกล้าข้าว

2.2.2.11 การดำนา เมื่อได้แปลงนาเพื่อใช้ดำและกล้าข้าวเรียบร้อยแล้ว ขั้นตอนต่อไปก็คือการดำนา การดำนาชาวนาจะอุ้มมัดกล้าไว้ที่อกด้วยมือซ้าย แยกเอากล้าข้าวออกด้วยมือขวาประมาณสี่ถึงห้าต้น ใช้นิ้วโป้งกดรากข้าวลงไปในดินแล้วกลับให้กล้าตั้งต้นได้ด้วยนิ้วที่เหลือ การดำจะดำถอยหลังให้ต้นกล้าห่างกันประมาณหนึ่งศอก แถวต่อมาก็จะดำระหว่างกลาง มีลักษณะเป็นสามเส้า การดำนาในลักษณะอย่างนี้ชาวนาต้องก้มเป็นเวลานาน

2.2.2.12 การใส่ปุ๋ย ปุ๋ยที่ใส่ส่วนมากจะใช้ขี้วัวและขี้ควาย หว่านลงไปในนา

2.2.2.13 การเรียกขวัญข้าวการเรียกขวัญข้าวนิยมทำกันทั่วไปแต่ไม่ทุกบ้าน การเรียกขวัญข้าวนี้เป็นการบูชาพระแม่โพสพ ที่เชื่อกันวันเป็นผู้ดูแลข้าว ทำให้ข้าวอุดมสมบูรณ์ นิยมทำกันในวันออกพรรษา วิธีการทำก็จะแตกต่างกันออกไป แต่พอสรุปได้ดังนี้ พิธีกรรมหลังจากถวายภัตตาหารเช้าแด่พระสงฆ์ หลวงที่แต่งงานแล้วจะเตรียมอุปกรณ์การเรียกขวัญข้าวดังนี้ กรวยก้นแหลม 2 กรวย ดอกไม้ ขนมห่อ (ขนมสอดไส้) ข้าวต้มมัด กล้วยสุก เข้าเปียกหวาน แป้งผัดหน้า น้ำมันใส่ผม ขี้ผึ้งสีปากหมาก พลุ บุหรี่ ต้นอ้อยไม้ไผ่ (จักให้เป็นตอก มีลักษณะคล้ายต้นข้าว รวงข้าว) ขนมห่อ ข้าวต้มมัด กล้วยสุก ขอบจากวัดที่ชาวบ้านนำไปทำบุญ เนื่องจากของถวายพระย่อมเป็นของดีและจัดทำอย่างประณีต เมื่อนำมาประกอบพิธีย่อมทำให้เกิดสิริมงคล รวงข้าวจะอุดมสมบูรณ์ หลวงผู้ประกอบพิธีนำอุปกรณ์ที่เตรียมไปที่นาของตนปักต้นอ้อยไม้ไผ่ลงบนมุมคันนา ที่หัวนาด้านทิศเหนือ วางอุปกรณ์ต่างๆ ที่เตรียมมาบนตะแกรงไม้ไผ่สานหยาบๆ ปูผ้ากราบ 3 ครั้ง แล้วกล่าวคำเรียกขวัญเป็นภาษาท้องถิ่น

การเรียกขวัญข้าวนี้ทำกันตามความเชื่อส่วนบุคคลเท่านั้น คำกล่าวต่างๆ ก็สุดแล้วแต่นึกหรือจำได้ไม่มีมาตรฐาน

2.2.2.14 เตรียมลาน ลานข้าวเป็นที่ชาวนาจะใช้ในการตีข้าว จะถูกเตรียมไว้ก่อนการเกี่ยวข้าว โดยการตาก และปรับดินให้เรียบ รดน้ำให้ชุ่ม แล้วใช้ขี้ควายเปียกมาอย่าให้ละเอียด มีความเหลวพอที่จะทาพื้นดิน ใช้ไม้กวาดที่ทำจากต่อนขัดมอญซึ่งหาได้ทั่วไปในหมู่บ้าน ตัดและมัดเป็นกำเพื่อกวาดให้ขี้ควายเสมอ ฉาบเป็นผิวหน้าของลาน ปล่อยให้แห้งเหมาะสำหรับเก็บฟ่อนข้าว

2.2.2.15 การเกี่ยวข้าว เมื่อข้าวเริ่มออกรวงเหลืองพอที่จะเกี่ยวได้แล้ว หากข้าวสูงมากชาวนาจะใช้ไม้ไผ่ยาวๆ นาบข้าว ให้ข้าวล้มไปทางเดียวเพื่อง่ายต่อการเกี่ยว เมื่อนาบเสร็จก็จะเริ่มเกี่ยวข้าว โดยใช้เกี่ยวเกี่ยวเป็นกำวางไว้เป็นแถวบนซังข้าว เพื่อตากเข้าไปในตัว บางบ้านจะเกี่ยวรวงข้าวยาวๆ ผูกกัน ที่มีศัพท์เรียกเฉพาะว่าเข็นคี่ เข็นคี่จะเป็นตัวมัดข้าวให้เป็นฟ่อน จะนิยมมัดฟ่อนข้าวในตอนเช้าเพราะเข็นคี่ข้าวจะอ่อนเนื่องจากตากน้ำค้าง จากนั้นใช้ไม้หลาวหาบฟ่อนข้าวมาตั้งเรียงเป็นกองง่ายต่อการตีข้าว

2.2.2.16 การตีข้าว อุปกรณ์ที่ใช้มีดังนี้ ไม้ตีข้าว ทำด้วยไม้ขนาดกำถนัด ยาวประมาณสองครึ่ง ขึ้นหนึ่งยาวกว่าประมาณหนึ่งคืบ ผูกติดกันด้วยเชือกยาวประมาณหนึ่งคืบ ใช้สำหรับมัดฟ่อนข้าวเวลาตีลานข้าว เมื่อเกี่ยวข้าวเสร็จหรือมากพอที่จะตี ชาวนาจะใช้ไม้ตีหัวข้าว เวลาตีใช้ไม้ขัดหัวข้าวมัดฟ่อนข้าวให้แน่นแล้วตีลงไปที่ดินข้าว สังเกตว่าเมล็ดข้าวออกหมดพอประมาณแล้วก็จะเหวี่ยงฟ่อนฟางให้คนเก็บฟางตั้งเป็นลอมฟางเป็นชั้นๆ การตั้งลอมฟางจะตั้งฟ่อนฟางเป็นวงกลมจากนอกเข้าไป จะทำให้ฟ่อนฟางแน่นและสามารถตั้งให้สูงได้

2.2.2.17 การเก็บข้าว เมื่อตีข้าวเสร็จก็โปรยข้าวเพื่อให้ข้าวลึบหรือเศษฟางเล็กๆ ไม่มีน้ำหนักปลิวออกไปจากเมล็ดข้าว จะทำในวันที่มีลมแรง ทำโดยการเอาระเบียงตักข้าวแล้วเทลงพื้นที่ที่ละน้อย ให้ลมพัดเอาข้าวลึบออกข้าวที่แห้งดีแล้วจะถูกนำเข้าไ้เก็บในยุ้ง ซึ่งชาวนาจะมียุ้งข้าวทุกหลังคาเรือน เวลา

เก็บจะนับเป็นกระเเมอ หรือบางบ้านที่พอหาคะสอบข้าวได้ก็จะดวงเป็นกระสอบ ข้าวที่ได้จะเก็บไว้กินมากกว่าที่จะขาย อาจจะมีการขายบ้างก็เพียงเพื่อให้ได้เงินไว้ใช้เล็กน้อยเท่านั้น

2.2.2.18 การเก็บฟาง ฟางที่เหลือจากการนวดจะถูกเกาด้วยไม้ขอลายมารอบๆ หลักไม้ไฟที่มีความสูงตามแต่จะเห็นเหมาะสม เพื่อเป็นหลักให้ฟางมีที่ยึดเวลากองขึ้นสูง กองฟางจะถูกเก็บไว้ในบริเวณที่ตีข้าว เก็บไว้เพื่อเป็นอาหารควายหลังฤดูเก็บเกี่ยวเสียเป็นส่วนใหญ่

2.2.2.19 หลังการเก็บเกี่ยว หลังฤดูเก็บเกี่ยว ฟางข้าวจะถูกปล่อยทิ้งไว้ไม่มีการไถกลบ หรือเผา พื้นนาจะกลายเป็นที่สาธารณะ ชาวบ้านทุกคนมีสิทธิ์เข้าไปใช้ได้โดยไม่ต้องขอกัน ส่วนใหญ่แล้วจะใช้เป็นที่เลี้ยงควาย จะเห็นเด็กและผู้ใหญ่นำควายออกไปเลี้ยงเป็นฝูงในทุ่งนา และเข้าไปอาศัยพักตามกระท่อมนาเหมือนเป็นเจ้าของ เมื่อเสร็จหน้านาชาวบ้านก็มีเวลาพักผ่อนที่ยาว ประเพณีและพิธีบุญอะไรต่างๆ จะฉลองกันนาน เช่น ประเพณีสงกรานต์ ชาวบ้านจะเล่นสงกรานต์ก่อนและหลังวันสงกรานต์เป็นอาทิตย์ หรือสองอาทิตย์ มีเวลาไปช่วยงานวัด ช่วยงานส่วนรวมมาก แม้หมู่บ้านของตนไม่มีวัดก็เดินกันไประยะทาง 2-3 กิโลเมตร ก็เดินไปกันได้ คนไปวัดมากเป็นร้อยถึงห้าร้อย หากเป็นวันเทศกาลสำคัญๆ คนก็จะยิ่งมาก

สรุปการทำนาในอดีต

การทำนาไว้เพื่อกินเพื่ออยู่ มีการแบ่งไว้ทำพันธุ์ ไว้ทำบุญ และแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน กระบวนการทำนามีความเชื่อเรื่องผี สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และพุทธศาสนาผสมผสานกัน การทำนาอาศัยแรงงานคนและแรงงานสัตว์เป็นหลัก มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันระหว่างเพื่อนบ้าน ตั้งแต่เริ่มต้นการทำนาจนจบขั้นตอนสุดท้าย ซึ่งทำให้มีกิจกรรมต่างๆ และกลายเป็นวัฒนธรรมการทำนามาจนถึงปัจจุบัน

2.2.3 วัฒนธรรมการทำนาในปัจจุบัน

จากแนวคิดการทำนาเพื่อได้ข้าวไว้กิน เปลี่ยนไปเป็นการทำนาเพื่อขายข้าว กระบวนการผลิตก็เปลี่ยนตาม ดูเหมือนว่าจะไม่เพียงพอต่อการดำรงชีวิต เพราะค่าใช้จ่าย ค่าครองชีพเริ่มสูงขึ้น เนื่องจากมีค่าไฟฟ้า ค่าน้ำ ค่าโทรศัพท์มือถือ ค่าผ่อนรถมอเตอร์ไซด์ ค่าผ่อนรถไถเดินตาม หรือรถบรรทุกปิกอัพ เข้ามาเป็นค่าใช้จ่ายเพิ่มเติมในครอบครัว เกษตรกรที่ยังทำอาชีพเกษตรอยู่เริ่มขวนขวายหารายได้เพิ่มจากการทำไร่หรือจากการออกไปรับจ้างเป็นลูกจ้างในเมืองมากขึ้น เกษตรกรบางส่วนขายที่ดินที่ไรเพื่อไปดาวน์รถบรรทุกปิกอัพบางคนก็ไม่สามารถจะผ่อนได้หมด ที่นาก็หมด รถก็โดนยึด การทำการเกษตรจึงเหลือเป็นบางครอบครัวเท่านั้น บางส่วนขายที่ดินที่ทำกินที่ติดถนนใหญ่เพราะมีราคาสูงกว่า เพื่อไปซื้อที่ดินที่ไกลออกไปในราคาต่ำกว่าเกษตรกรบางรายได้้นำที่ดินไปจำนอง และออกนอกบ้านไปทำงานที่อื่นเป็นส่วนใหญ่

2.2.3.1 เตรียมทุน การลงทุนเริ่มต้องใช้มากขึ้น เพราะดินเริ่มขาดความอุดมสมบูรณ์ การวานหรือลงแขกเริ่มทำไม่ได้เหมือนอดีต จะเปลี่ยนเป็นการจ้างคนมาทำงาน ค่าแรงงานก็สูงขึ้น รถไถนาเดินตามเข้ามามีบทบาทแทนควาย จึงมีค่าน้ำมัน ค่าปุ๋ย ค่าแรง หลังฤดูทำนาเกษตรกรจะหางานเสริมด้วยการทำไร่ปอ ไร่มัน หรือไร่พริก ดังนั้นเกษตรกรจึงกู้เงินจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ และแหล่งเงินกู้นอกระบบมาลงทุนทำการเกษตรมากขึ้น

2.2.3.2 เตรียมรถไถนาเกษตรกรที่มีรถไถนาเดินตามเป็นของตนเองจะเริ่มเตรียมเช็คน้ำมันเครื่อง น้ำมันหล่อลื่น จารบี ทำให้รถไถพร้อมที่จะใช้งานได้ ในส่วนนี้เกษตรกรที่มีรถไถจะทำอยู่สม่ำเสมออยู่แล้ว เพราะรถไถนาเดินตามจะใช้เป็นพาหนะในการทำงานอื่นๆ เช่นสูบน้ำ พังฟ้ายทำเป็นรถบรรทุก ถอดเครื่องไปใส่หัวรถไถเดินตาม ใส่เครื่องสีข้าว เกษตรกรที่ไม่มีรถไถนาเดินตามเป็นของตนเองจะเริ่มติดต่อขอจ้างรถไถนามาไถที่นาของตน อัตราค่าจ้างจะอยู่ที่ไร่ละประมาณ 150-200 บาท บางบ้านสามารถยืมรถไถนากันได้ ผู้ที่ยืมจะเป็นผู้เติมน้ำมันให้ รถไถนาเดินตามจะมีคราดเป็นอุปกรณ์เสริมมาอยู่แล้ว จึงไม่ต้องเตรียมในส่วนนี้ ส่วนที่ต้องเตรียมเป็นหลักก็คือ น้ำมันดีเซล และเงินทุน ควายมีบทบาทน้อยในการไถนา เกษตรกรจะขายควายให้กับพ่อค้าควาย หรือนำควายไปตลาดนัดโคกระบือ จากควายในหมู่บ้านที่มีรวมกันเป็นร้อยตัวขึ้นไปเหลือควายไม่ถึงสิบตัว ไถและคราดที่ใช้กับควายมีพอค้ำมาขอรับซื้อไปจนหมด ที่เก็บไว้ก็เก็บทิ้งๆ ขว้างๆ เพราะไม่ทราบเก็บไว้ใช้ประโยชน์อะไร

2.2.3.3 เตรียมนา การเตรียมนานี้ไม่ต่างจากอดีต เพียงแต่รถไถนาจะไถได้เร็วกว่าควาย การไถนาของเกษตรกรแต่ละราย จากที่ต้องใช้เวลาสองถึงสามอาทิตย์สมัยที่ใช้ควาย ก็ลดลงมาเหลือสามวันถึงหนึ่งอาทิตย์ขึ้นอยู่กับว่ารถไถนาที่มี หรือจ้างมาหาทำได้มากน้อยแค่ไหน

2.2.3.4 เตรียมพันธุ์ข้าว พันธุ์ข้าวเริ่มขอกันได้ลำบากขึ้น จะมีพันธุ์ข้าวของเกษตรกรอำเภอมาให้บ้าง เกษตรกรเรียกพันธุ์ข้าวเหล่านี้ว่า ข้าว กข. ไม่มีใครทราบว่าขอมมาจากอะไร เมื่อได้พันธุ์ข้าวมาแล้ว เกษตรกรจะทำการเตรียมหว่านด้วยการแช่ข้าวปลูกเหมือนในอดีต แต่ตัดขั้นตอนหว่านเพื่อถอนเพื่อดำ เป็นการหว่านเพื่อปลูก

2.2.3.5 การเรียกขวัญข้าว การเรียกขวัญข้าวสำหรับเกษตรกรในปัจจุบันแทบจะไม่มีการทำการเรียกเลย ความเชื่อเรื่องพระแม่โพสพทำให้ข้าวอุดมสมบูรณ์เรียกว่าบุญไปก็ไม่ได้ผิดนัก เกษตรกรจะฟังการใส่ปุ๋ยวิทยาศาสตร์ ปุ๋ยเคมี การใช้ยาฆ่าแมลงเป็นหลัก เกษตรกรที่เริ่มสนใจการเกษตรแบบยั่งยืนเริ่มใช้ปุ๋ยอินทรีย์ ปุ๋ยหมักแทนปุ๋ยวิทยาศาสตร์แต่ยังไม่แพร่หลายมากนักเพราะเห็นผลช้าไม่เหมือนปุ๋ยวิทยาศาสตร์

2.2.3.6 การเกี่ยวข้าว การเกี่ยวข้าวจะมีการว่าจ้าง ไม่ว่าจะเป็นแรงงาน รถเกี่ยวข้าว (เริ่มมีบทบาทสูงขึ้นในช่วงสองสามปีที่ผ่านมา) ซึ่งรถเกี่ยวข้าวส่วนใหญ่เป็นของนายทุนเสียเป็นส่วนใหญ่ เกษตรกรทั่วไปไม่มีทุนพอจะซื้อ รถเกี่ยวข้าวจะทำหน้าที่เกี่ยวและสี และเก็บฟางไปในตัว จึงประหยัดเวลา แต่ใช้ทุนเยอะขึ้น สำหรับเกษตรกรรายที่ไม่ได้จ้างรถเกี่ยวข้าว การเกี่ยวข้าวก็ยังเป็นลักษณะเดิมเหมือนในอดีต เพียงแต่โอกาสของการวาน การลงแขกมีได้น้อยลง จะเป็นการจ้างแรงงานเสียเป็นส่วนใหญ่ ค่าจ้างรายวันวันละ 180-200 บาท โดยประมาณ

2.2.3.7 การเตรียมลาน เกษตรกรที่ไม่ได้จ้างรถเกี่ยวข้าว เมื่อเกี่ยวข้าวเสร็จก็จะเก็บข้าวไว้ที่ลานคล้ายๆ เดิม แต่ลักษณะของลานข้าวเปลี่ยนจากลานข้าวเป็นผ้าพลาสติก ซึ่งทำได้เร็ว ง่าย และสะอาดกว่าลานจีวราย การขนข้าวจะไม่หาบด้วยไม้หลาวเหมือนในอดีตแต่จะใช้รถไถนาเดินตามพ่วงรถพ่วงเข้าไปขนข้าวในนาออกมาแทนเมื่อได้ข้าวมาเก็บที่ลานแล้ว ก็จะจ้างรถสีข้าวมาสีให้ หรือบางรายอาจจะมีการตีบ้างในกรณีที่มีข้าวไม่มากพอจะคุ้มการจ้างรถมาสี

2.2.3.8 การตีและการนวดข้าว การตีข้าวมีน้อยลงหรือจะเรียกว่าแทบไม่มีเลย เพราะก่อนที่จะมีรถเกี่ยวข้าว ข้าวที่เกี่ยวแล้วจะมีใช้รถสีข้าวสีข้าวแทนการ รดสีข้าวสามารถแยกเอาเมล็ดข้าวแยกออกจากฟางข้าวได้ดีกว่าการตีข้าว และการนวดข้าวด้วยควายนก อีกทั้งขั้นตอนก็ไม่มีเหมือนการตีข้าว เพียงจับฟ่อนข้าวใส่เข้าไปในเครื่องเครื่องจะแยกข้าวแยกฟางออกจากกันได้เลย

2.2.3.9 การเก็บข้าว การเก็บข้าวมีลักษณะไม่ต่างจากเดิมมากนักแต่จะเพิ่มการเก็บข้าวด้วยกระสอบมากขึ้น เพราะสะดวกต่อการเอากะสอบข้าวรับข้าวจากเครื่องสีข้าว หรือรถเกี่ยวข้าว ข้าวที่ได้มาส่วนใหญ่จะขายออกไปเพื่อใช้หนี้การลงทุน เกษตรกรบางรายขายออกไปหมดไม่เก็บข้าวไว้กิน

2.2.3.10 หลังฤดูการเก็บเกี่ยว เริ่มมีการล้อมรั้วรอบที่นาของตนมากขึ้น โดยเฉพาะที่นาที่นายทุนเข้ามาซื้อไป จะมีรั้วล้อม ชาวบ้านไม่สามารถเข้าถึงได้ เกษตรกรเริ่มขวนขวายหาเงินเพิ่มขึ้น คนที่มีที่ไร่อีกจะไปทำสวนยางพารา สวนปาล์ม หากไม่มีที่ไร่เกษตรกรก็จะออกจากหมู่บ้านไปรับจ้างเป็นลูกจ้างงานก่อสร้าง ทำงานต่างประเทศ เวลาว่างจึงแทบไม่มีเหมือนในอดีต เวลาในการทำกิจกรรมสาธารณะประโยชน์มีน้อยลง งานประเพณี งานบุญต่างๆ จะมีคนสนใจน้อย แม้หมู่บ้านจะสร้างวัดเป็นของตน ไม่ไกลต่อการเดินทางแต่ชาวบ้านกลับไม่สนใจที่จะไปวัดเหมือนในอดีต งานสาธารณะประโยชน์คนจะทำก็ต่อเมื่อได้รับผลประโยชน์ที่มองเห็นได้ในระยะสั้น เช่นเงิน หรือของแจก

สรุปการทำนาในปัจจุบัน

แนวคิดเป็นการผลิตเพื่อขาย ใช้เงินลงทุนเยอะขึ้น ควายนกบทบาทในการทำนา เพราะถูกแทนที่ด้วยรถไถนา อุปกรณ์ที่ใช้ทำนาโดยใช้ควายนกหายไปเสียหมด มีเหลือให้ดูเป็นบางส่วนไม่ครบทุกชิ้น การลงแขกหรือวานจะทำได้ลำบากขึ้น หากทำได้ก็ใช้ทุนสูงขึ้น มีการใช้สารเคมีในการทำนามากขึ้น เกษตรกรย้ายถิ่นฐานออกไปประกอบอาชีพอื่นมากขึ้น เหลือผู้สูงอายุกับเด็กเฝ้าบ้านเป็นส่วนมาก คนทำการเกษตรน้อยลง ความสามัคคี ภูมิปัญญาทางด้านความเชื่อเช่นการเรียกขวัญข้าวแทบจะสูญหายไป เสน่ห์ความสวยงามของวิถีชีวิตเกษตรกรรมลดลง

อ้างอิงจาก : สารานุกรมฉบับเยาวชน <http://std.kku.ac.th/5050200456/data/d02.html>

2.3 ปุ๋ยและสารเคมีที่ใช้ในนาข้าว

ปุ๋ย เป็นวัสดุที่ให้สารอาหารกับพืชหรือช่วยปรับปรุงดินให้เหมาะสมกับการเพาะปลูก พืชต้องการธาตุอาหาร 16 ชนิด ได้แก่ ออกซิเจน ไฮโดรเจน คาร์บอน ไนโตรเจน ฟอสฟอรัส โพแทสเซียม กำมะถัน แคลเซียม แมกนีเซียม เหล็ก สังกะสี แมงกานีส ทองแดง โบรอน โมลิบดีนัม และคลอรีน ในจำนวนนี้ออกซิเจน ไฮโดรเจน คาร์บอน พืชได้รับจากน้ำและอากาศ ส่วนไนโตรเจน ฟอสฟอรัส และโพแทสเซียม พืชต้องการในปริมาณมากเมื่อเทียบกับธาตุอื่นๆ (ซึ่งถูกจัดเป็นธาตุอาหารหลักหรือธาตุปุ๋ย) และในดินมักมีไม่เพียงพอต่อการเพาะปลูก จึงมีความจำเป็นต้องเพิ่มเติมธาตุเหล่านี้โดยการให้ปุ๋ย

2.3.1 ประเภทของปุ๋ย แบ่งออกเป็น 4 ประเภท

2.3.1.1 ปุ๋ยเคมี คือ ปุ๋ยที่เป็นอนินทรียสาร อาจเป็นปุ๋ยเชิงเดี่ยว ปุ๋ยเชิงผสม และปุ๋ยเชิงประกอบ ตัวอย่างปุ๋ยเคมีเช่น ยูเรีย, ปุ๋ยเม็ด 16-20-0 แต่ไม่รวมถึงสารที่ใช้สำหรับปรับปรุงดิน เช่น ซีโอไลต์, ภูไมท์ และสารต่างๆ ที่มีคุณสมบัติโครงสร้างทางฟิสิกส์ของดินให้ดีขึ้น ปุ๋ยเคมีแบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ

1) ปุ๋ยเดี่ยวหรือแม่ปุ๋ย คือ ปุ๋ยที่มีธาตุอาหารหลักพืช คือ N P K เป็นส่วนประกอบของปริมาณธาตุอาหารจะคงที่

2) ปุ๋ยผสม คือ ปุ๋ยที่ได้จากการเอาแม่ปุ๋ยหลายๆ ชนิด มารวมกันเพื่อให้ได้ปริมาณธาตุอาหารหลักของปุ๋ยตามต้องการเพื่อให้เหมาะสมตามสภาพดินในแต่ละพื้นที่

2.3.1.2 ปุ๋ยอินทรีย์ คือ ปุ๋ยที่ได้มาจากสารประกอบทางธรรมชาติ ธาตุอาหารที่ได้ส่วนใหญ่ต้องเกิดจากการย่อยสลายจากจุลินทรีย์ เป็นกระบวนการผลิตสารอาหารจากธรรมชาติ ปุ๋ยอินทรีย์ส่วนใหญ่มักจะใช้ประโยชน์ในการปรับปรุงคุณภาพดิน แบ่งชนิดของปุ๋ยอินทรีย์ได้ 3 ประเภท คือ

1) ปุ๋ยหมัก คือ ปุ๋ยที่เกิดจากเศษพืชต่างๆ เช่น หญ้าและใบไม้ ต้นถั่ว ต้นข้าวโพด ชังข้าวโพด เปลือกถั่วต่างๆ ใบจามจุรี ฟางข้าว ผักตบชวา เมื่อนำมากองหมักไว้จนเน่าเปื่อยก็ใช้เป็นหมักได้

2) ปุ๋ยคอก คือ ปุ๋ยที่ได้จากสิ่งมีชีวิตขับถ่ายออกมา เช่น อุจจาระ ปัสสาวะของสัตว์ต่างๆ ปุ๋ยคอกเป็นปุ๋ยที่มีประโยชน์ในการปรับปรุงสภาพทางกายภาพของดิน ช่วยลดอัตราการพังทลายของดิน เพิ่มธาตุอาหารให้แก่ดิน เป็นต้น

3) ปุ๋ยพืชสด คือ ปุ๋ยที่ได้จากการปลูกพืชบำรุงดิน เช่น พืชตระกูลถั่ว เมื่อพืชเจริญเติบโตถึงระยะหนึ่งเราก็ไถกลบในขณะที่พืชยังเขียวและสดอยู่ ซึ่งมักจะไถกลบในช่วงที่พืชกำลังออกดอก เพราะเป็นช่วงที่เหมาะสมแก่การให้ธาตุอาหารแก่พืชมากที่สุด

2.3.1.3 ปุ๋ยชีวภาพ คือ การนำจุลินทรีย์ที่มีชีวิตมาใช้เพื่อเพิ่มปริมาณธาตุอาหาร หรือเพิ่มความเป็นประโยชน์ของธาตุอาหารในดิน ปุ๋ยชีวภาพอาจมีบทบาทในการปรับปรุงบำรุงดินทางชีวภาพ ทางกายภาพ และทางชีวเคมี และปุ๋ยชีวภาพยังหมายความว่ารวมถึงหัวเชื้อจุลินทรีย์

2.3.1.4 ปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ คือ การนำข้อดีของปุ๋ย 2 ชนิด มาผสมกัน โดยนำปุ๋ยอินทรีย์ที่ผ่านกระบวนการควบคุมคุณภาพการผลิต และแร่ธาตุต่างๆ เช่น คีเลต ธาตุอาหารเสริม สารบำรุงดินมาผ่านการหมักและเพาะเชื้อจุลินทรีย์ที่เหมาะสม นำมาผสมกับปุ๋ยอินทรีย์และหมักเพาะเชื้อจุลินทรีย์ที่ผสมลงไปจนถึงระยะเวลาที่พอเหมาะจึงสามารถนำไปใช้งานได้ เป็นปุ๋ยที่เหมาะสมแก่การทำเกษตรอินทรีย์

2.3.2 การใช้ปุ๋ยในนาข้าว

การใส่ปุ๋ยในนาข้าวมีความแตกต่างในความต้องการธาตุอาหารของแต่ละพันธุ์และลักษณะเนื้อดินที่ปลูกข้าว ดังนั้นการใส่ปุ๋ยในนาข้าวอย่างมีประสิทธิภาพควรมีการพิจารณา ถึงปัจจัยอื่นที่มีผลกระทบ เช่น ระดับน้ำในนา การปรับระดับหน้าดิน การกำจัดวัชพืช ศัตรูพืชต่างๆ

(ที่มา <https://sites.google.com/site/.../rakha-puy-khemi.../puy-sahrab-na-khaw>)

2.3.2.1 การใช้ปุ๋ยเคมี และสารเคมีของชุมชนโพธิ์ตาก (นำไปไว้ในบทที่ 4)

- 1) ปุ๋ยเคมี เช่น ยูเรีย, ปุ๋ยเม็ด 16-20-0 ซีโอไลต์, ภูไมท์ และ สารต่างๆ
- 2) ปุ๋ยชีวภาพ เช่น กระต่าย หัววัวคั้นไถ
- 3) ปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ เช่น คีเลต ธาตุอาหารเสริม และเรื่อใบ

การใช้ปุ๋ย และสารเคมีในนาข้าว ปุ๋ยเคมี ปุ๋ยชีวภาพ เคมีเกษตร ยาปราบศัตรูพืช ปุ๋ย ไข่มุกตราเรื่อใบไวคิง ตรารุ่งอรุณ กังหันลม ยานิดหนุ้าไกลโฟเซต 48% ยาปราบศัตรูพืช พาราควอต (ยาปราบวัชพืช) ยาม่าแมลง (ที่มา: นายประเดิม บัวพิช หมอдинบ้านสาวแล)

2.3.2.2 ผลเสียที่เกิดจากปุ๋ยเคมี

- 1) เกษตรกรมักให้ปุ๋ยเคมีกับพืชพันธุ์เร็วเกินไป พืชยังไม่ต้องการใช้ ทำปริมาณปุ๋ยที่เหลือไปสะสมในพืช ส่วนหนึ่งก็จะถูกดูดซึมลงไปในดิน
- 2) ปุ๋ยเคมีไม่มีเกลือแร่/สารอาหารขนาดเล็ก/สารอาหารขนาดใหญ่ หลังใช้ปุ๋ยเคมีไม่กี่ปี ดินจะขาดความสมบูรณ์และสารอาหารเหล่านั้นจะหมดไป และในเวลาต่อมาก็จะไม่มีสารอาหารเหล่านั้นในผลไม้หรือผักที่เพาะปลูก ทำให้ผลผลิตเสียคุณภาพ
- 3) ปุ๋ยเคมีทำลายจุลินทรีย์ขนาดเล็ก ส่งผลให้ดินไร้ประสิทธิภาพจนไม่สามารถเพาะปลูกอะไรได้
- 4) ปุ๋ยเคมีและยาม่าแมลงเป็นสาเหตุของการปนเปื้อนในน้ำ จนทำให้แหล่งน้ำมีปริมาณสารเคมีปะปนหรือสะสมอยู่มากเกินไป
- 5) การใช้ปุ๋ยเคมีส่งผลกระทบต่อพืชผัก ดิน สิ่งแวดล้อมและตัวคุณ
- 6) ปุ๋ยชีวภาพนั้นส่งผลดีต่อสิ่งแวดล้อม ให้สารอาหารที่พอเพียง คืนความสมบูรณ์แก่ดิน ปุ๋ยชีวภาพยังอุดมไปด้วยสารอาหารขนาดเล็กและองค์ประกอบอินทรีย์ซึ่งเป็นอาหารของจุลินทรีย์ขนาดเล็ก นอกจากนี้ยังทำให้ดินมีการระบายอากาศที่ดีขึ้นและรักษาความชื้นในดินไว้ได้

2.3.3 สาเหตุและผลกระทบของมลพิษทางดิน

2.3.3.1 สาเหตุของมลพิษทางดิน ปัญหาที่เกิดขึ้นบนดิน แยกได้เป็นสองประเภทคือ

- 1) สภาพธรรมชาติ ได้แก่ สภาพที่เกิดตามธรรมชาติของบริเวณนั้นๆ เช่น บริเวณที่มีเกลือในดินมาก หรือบริเวณที่ดินมีความหนาแน่นน้อย เป็นต้น ทำให้ดินบริเวณนั้นไม่เหมาะแก่การเจริญเติบโตของพืช ปรากฏการณ์ธรรมชาติบางอย่าง เช่น พายุน้ำท่วมก็ทำให้ดินทรายถูกพัดพาไปได้สิ่งปลูกที่มีชีวิต ซึ่งได้แก่ สิ่งมีชีวิตที่อยู่ในดินหรือถูก ไล่ในดินทำให้ดินเสียได้โดยอาจเป็นตัวก่อโรคหรือก่อความกระทบกระเทือนต่อความเป็นอยู่ของสิ่งมีชีวิต

- 2) การกระทำของมนุษย์ ส่วนมากมักเกิดเนื่องจากความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ มุ่งแต่จะคัดแปลง ธรรมชาติเพื่อหวังผลประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่งโดยไม่คำนึงถึงผลเสียที่เกิดขึ้นภายหลัง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

การใช้สารเคมีและสารกัมมันตรังสี สารเคมี ได้แก่ ยาฆ่าแมลง ยาปราบศัตรูพืช สารเคมีเหล่านี้บางชนิดไม่สะสมในดิน เพราะแบคทีเรียในดินทำลายได้แต่พวกคลอรีเนเตด ไฮโดรคาร์บอน (chlorinated hydrocarbon) และสารประกอบ คลอรีเนเตด ฟีนอกซี (chlorinated phenoxy) บางชนิดคงทนในดินเพราะแทรกในตะกอนหรือดินเหนียวได้ดี ทำให้แบคทีเรียทำลายได้ยาก ยาปราบวัชพืช บางชนิด เช่น ยาฆ่าแมลงประเภทดีดีที และดีลดริน ทนทานต่อการถูกทำลายในดินมาก จึงสะสมเพิ่มปริมาณในห่วงโซ่อาหารตามลำดับชั้นต่างๆ โดยถ่ายทอดผ่านกันเป็นขั้นๆ ส่วนสารเคมีจากโรงงานหรือสถานวิจัยต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นน้ำยาเคมี หรือโลหะที่เป็นเศษที่เหลือทิ้งหลังจากแยกเอาสิ่งที่ต้องการออกแล้ว เช่น โรงงานถลุง โลหะต่าง ๆ หรือโรงงานแยกแร่ รวมทั้งสารกัมมันตรังสีต่างๆ เช่น พวกที่มากับฝุ่น กัมมันตรังสีจากการทดลองระเบิดปรมาณู จากของเสียที่ทิ้งจากโรงงาน และสถานวิจัยที่ใช้กัมมันตรังสี สารเคมีเหล่านี้บางชนิดเป็นอันตรายต่อสิ่งมีชีวิตโดยตรง บางชนิดเปลี่ยนสถานะของดินทำให้ดินเป็นกรด หรือด่าง พืชจึงไม่เจริญเติบโต

การใส่ปุ๋ย เมื่อใส่ปุ๋ยลงในดิน สิ่งที่เกิดจะเกิดขึ้นก็คือ การสะสมของสารเคมี โดยเฉพาะอย่างยิ่งไนโตรเจน ฟอสฟอรัส และโพแทสเซียม การสะสมนี้อาจถึงขั้นเป็นพิษได้ ปุ๋ยบางชนิดที่นิยมใช้กันมาก เช่น แอมโมเนียมซัลเฟต จะถูกแบคทีเรียในดินย่อยสลาย ในปฏิกิริยารีดักชันได้ก๊าซ ไฮโดรเจนซัลไฟด์ ซึ่งเป็นอันตรายต่อระบบการหายใจของรากพืช ทำให้ดูดแร่ธาตุต่างๆ ได้น้อยลง

น้ำชลประทาน ดินเป็นพิษจากน้ำชลประทานได้เนื่องจากน้ำที่มีตะกอนเกลือ และสารเคมีอื่นๆ รวมทั้งยาฆ่าแมลงปะปนมาด้วย เพราะน้ำไหลผ่านบริเวณต่างๆ ยิ่งถ้าไหลผ่านบริเวณที่ดินอยู่ในสภาพที่ถูกกัดกร่อนได้ง่าย บริเวณที่มีเกลือมากๆ และมีการใช้ยาปราบศัตรูพืชกันอย่างกว้างขวางแล้ว น้ำก็จะยังทำให้ดินที่ได้รับการรดน้ำนั้นมีโอกาสได้รับสารพิษมากขึ้น นอกจากนี้ น้ำชลประทานทำให้ดินเป็นพิษอีกได้ โดยเมื่อรดน้ำชลประทานเข้าไปในไร่นาหรือบริเวณใดก็ตาม น้ำจะไหลซึมลงสู่เบื้องล่างละลายเอาเกลือซึ่งสะสมในดิน ชั้นล่างๆ ขึ้นมาปะปนในดินชั้นบน เมื่อหยุดการรดน้ำ น้ำที่ขังที่ผิวดินบนระเหยแห้งไป น้ำที่เต็มไปด้วยเกลือก็จะเคลื่อนขึ้นสู่ดินบนแทน และเมื่อน้ำแห้งไปก็จะเหลือส่วนที่เป็นเกลือสะสมอยู่ที่ส่วนของผิวดิน

การใช้ยาปราบศัตรูพืชและสัตว์ ดินบริเวณที่มีการเพาะปลูกสะสมสารพิษจากยาปราบศัตรูพืชมากกว่าบริเวณอื่นๆ ยาปราบศัตรูพืชบางชนิดเมื่อคลุกเคล้าลงในดินแล้วจะเกิดปฏิกิริยาเคมีขึ้น และสูญหายไปจากดิน แต่บางชนิดคงทนต่อการสลายตัวและสะสมอยู่ ในดินเป็นเวลานานๆ เช่นประเภทที่มีตะกั่วอะเซนิก ทองแดงหรือปรอทผสม สารเหล่านี้มีครึ่งชีวิต (half life = เวลาที่ฤทธิ์ของยาปราบศัตรูพืชจะหมดไปครึ่งหนึ่งเมื่อผสมคลุกเคล้ากับดิน) สูงถึง 10-30 ปี. รองลงไปได้แก่พวกดีลดริน บีเอชซี เป็นต้น

การทิ้งขยะมูลฝอยและของเสียต่างๆ ลงในดิน ขยะส่วนใหญ่จะสลายตัวให้ แต่ก็ยังมีขยะบางชนิดที่สลายตัวยาก เช่น วัสดุที่ทำด้วยผ้าฝ้าย หนัง พลาสติก โลหะ ขยะประเภทนี้ถ้าทำลายโดยการเผาจะเหลือเกลือ โดยเฉพาะเกลือไนเตรดสะสมอยู่เป็นจำนวนมากแล้วละลายไปตามน้ำ การทิ้งของเสียจากโรงงานอุตสาหกรรม โดยเฉพาะของเสียจากโรงงานที่มีโลหะหนักปะปน ทำให้ดินบริเวณนั้นมีโลหะหนัก

สะสมอยู่มาก โลหะหนักที่สำคัญได้แก่ ตะกั่ว ปรอท และแคดเมียม สำหรับในประเทศไทยเท่านั้นที่มี รายงานพบว่าการเสื่อมคุณภาพของดินเนื่องจากตะกั่ว คือโรงงานถลุงตะกั่วจากซากแบตเตอรี่เก่าที่ตำบลครุ ใน อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ ได้นำเอากาก ตะกั่วหรือเศษตะกั่วที่ไม่ใช่ประโยชน์มาถมทำ ถนน ทำให้ดินบริเวณนั้นเกิดสภาพเป็นพิษ เป็นอันตรายต่อพืชและผู้บริโภค (สุมาลี พิตรากุล. 2532:257) ของเสียจากสัตว์ การเสื่อมคุณภาพของดินเนื่องจากของเสียจากสัตว์นั้นพบมากในบริเวณที่เลี้ยงสัตว์เป็น จำนวนมาก เพราะสิ่งขับถ่ายของสัตว์ที่นำมากองทับถมไว้ทำให้จุลินทรีย์ย่อยสลายได้เป็นอนุมูลในเตรต และ ถ้าอนุมูลในไตรต์สะสมอยู่มาก ดินบริเวณนั้นจะเกิดเป็นพิษได้

การเพาะปลูก ดินที่ใช้ในการเพาะปลูกเป็นเวลานานๆ โดยมีได้คำนึงถึงการ บำรุงรักษา อย่างถูกวิธีจะทำให้แร่ธาตุในดินถูกใช้หมดไป จนในที่สุดไม่อาจปลูกพืชได้อีก

การหักร้างถางป่า เป็นผลทำให้เกิดความเสียหายกับดินได้ทำให้ดินปราศจากพืช ปกคลุม หรือไม่มีรากของพืชยึดเหนี่ยว เกิดการสูญเสียน้ำดินและเกิดการพังทลายได้ง่าย ในที่สุดบริเวณนั้น จะกลายเป็นที่แห้งแล้ง เมื่อมีฝนตกก็จะเกิดพายุอย่างรุนแรงและมี น้ำท่วมฉับพลันได้ ดังตัวอย่างความเสียหายในจังหวัดนครราชสีมา เมื่อเดือน ธันวาคม พ.ศ. 2531 ความเสียหายในจังหวัดชุมพรและ ประจวบคีรีขันธ์ เมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2532 (สถาบันส่งเสริมการสอนวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี. 2535:77-78)

2.3.3.2 ผลกระทบจากมลพิษทางดิน

1) อันตรายต่อมนุษย์ ดินทำให้เกิดพิษต่อมนุษย์โดยทางอ้อม เช่น พิษจากไนโตรต หรือยาปราบศัตรูพืช โดยได้รับเข้าไปในรูปของน้ำดื่มที่มีสารพิษปะปน โดยการรับประทานพืชผักที่ปลูกใน ดินที่มีการสะสมตัวของสารที่มีพิษ

2) อันตรายต่อสัตว์ ดินที่เป็นพิษทำให้เกิดอันตรายต่อสัตว์คล้ายคลึงกับของมนุษย์ แต่สัตว์มี โอกาสได้รับพิษมากกว่า เพราะกินนอน ขุดคุ้ย หาอาหารจากดินโดยตรง นอกจากนี้การใช้ยาฆ่า แมลงที่ไม่ถูกหลักวิชาการยังเป็นการทำลายแมลงที่เป็นประโยชน์ เช่น ตัวห้ำ ทำให้ผลผลิตทางการเกษตร ลดลงได้

(ที่มา www.rmuti.ac.th/user/thanyaphak/Web%20EMR/...4/Mola3.htm)

2.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.4.1 ชาตรี คำจิ่ง และคณะ งานวิจัยเรื่อง การศึกษาแนวทางเพื่อลดต้นทุนการผลิตกระเทียมนา บ้าน นาปลาจาด ตำบลห้วยผา อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน : 2554 ผลการศึกษาข้อมูลพบว่า ถึงแม้จะมีการลด พื้นที่เพาะปลูกลงจากปี 2552/53 จำนวน 81.5 ไร่ เหลือ 67 ไร่ในปี 2553/54 แต่ต้นทุนการผลิตไม่ได้ลดลง ตาม ทั้งนี้เนื่องจากต้นทุนในการผลิตทั้งค่าจ้างแรงงาน ค่าปุ๋ยเคมี และสารเคมีอยู่ในอัตราที่เพิ่มขึ้น ซึ่งจากการวิเคราะห์ร่วมกันพบว่าเป็นช่วงที่แรงงานขาดแคลนมีความต้องการแรงงานค่อนข้างสูงทำให้ผู้ขาย

แรงงานกำหนดราคาค่าแรงที่สูง เกิดการแย่งชิงด้านแรงงานกันในหมู่บ้านรวมถึงหมู่บ้านใกล้เคียงด้วย ดังนั้นแนวทางสำคัญคือการหาแนวทางในการจัดการเรื่องแรงงานให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น โดยทีมวิจัยเสนอว่าควรร่วมกันดำเนินการในรูปวัฒนธรรมการเอื้อมือช่วยเหลือซึ่งกันและกันเหมือนเช่นที่เคยปฏิบัติกันมาแต่ในอดีตเพื่อลดการพึ่งพาทางด้านการจ้างแรงงานให้ได้ผลอย่างแท้จริงในส่วนของแนวทางการลดต้นทุนโดยการให้กลุ่มเกษตรกรหันมาให้ความสำคัญกับการใช้ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยชีวภาพในสัดส่วนที่เพิ่มมากขึ้น

การศึกษางานวิจัยเรื่องนี้ ทำให้ทีมวิจัยชุมชนโพธิ์ตากู้แนวทางการลดการใช้สารเคมีและวิธีการระดมชุมชนเข้าสู่ชุมชนต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียงอย่างจริงจัง

2.4.2 เวชกา เสวครบุรี งานวิจัยเรื่อง แนวทางการฟื้นฟูและสืบสานวัฒนธรรมประเพณีของชาวกะเหรี่ยงบ้านไร่ป่า ตำบลห้วยเขย่ง อำเภอดงพิกุล จังหวัดกาญจนบุรี : 2554 ศึกษารวบรวมเกี่ยวกับวัฒนธรรม ประเพณี และวิถีชีวิตชาวกะเหรี่ยงบ้านไร่ป่าและค้นหาแนวทางฟื้นฟูและสืบสานวัฒนธรรมประเพณีของชาวกะเหรี่ยงบ้านไร่ป่า พบว่าวิถีชีวิตของชาวกะเหรี่ยงเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมาก เนื่องจากเกิดการติดต่อทางวัฒนธรรมกับสังคมภายนอก การนับถือศาสนาและปฏิบัติตามแนวทางศาสนาแทนการนับถือผี เกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรม ชาวกะเหรี่ยงบ้านไร่ป่ารับเอาวัฒนธรรมประเพณีของคนพื้นราบ ทำให้วัฒนธรรมของตนกลายเป็นวัฒนธรรมย่อย ชาวกะเหรี่ยงบ้านไร่ป่า มีความพยายามที่จะรักษา สืบทอด ส่งเสริมและฟื้นฟู วัฒนธรรมของตนกลับมาอีกครั้ง

การศึกษางานวิจัยเรื่องนี้ ทำให้ทีมวิจัยชุมชนโพธิ์ตากู้แนวทางการฟื้นฟูวัฒนธรรมชาวกระเหรี่ยงเพื่อนำวิธีการมาปรับใช้ในการฟื้นฟูวัฒนธรรมการทำนาของชุมชนตำบลโพธิ์ตาก

2.4.3 ดาวรุ่ง แซ่ไค้ว งานวิจัยเรื่อง โครงการศึกษาฟื้นฟูอาชีพเกษตรกรเพื่อฟื้นฟูวิถีชีวิตชุมชนบ้านระกา ตำบลโคกเพชร อำเภอบ้านไร่ จังหวัดศรีสะเกษ : 2554 โครงการนี้มีวัตถุประสงค์ ศึกษาประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชนบ้านระกา ศึกษาวิถีชีวิตและภูมิปัญญาในการประกอบอาชีพเกษตรกรรมของชุมชนบ้านระกาตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน การศึกษาพบว่า การเกษตรกรรมของชุมชนบ้านระกาได้มีการเปลี่ยนแปลงในขั้นตอนการทำนาในอดีตการไถนาจะใช้จอบขุดใช้ควายและคนไถไม้และเหล็กไถไถเดินตามและรถไถแบบขับเคลื่อนสมัยปัจจุบันการดำนาในอดีตอาศัยแรงงานของคน

การศึกษางานวิจัยเรื่องนี้ ทำให้ทีมวิจัยรู้วัฒนธรรมการทำนาของชาวชุมชนบ้านระกา และนำมาเปรียบเทียบกับวัฒนธรรมการทำนาของชุมชนตำบลโพธิ์ตาก

2.4.4 สมจิต มงคล และคณะ ทำการวิจัยเรื่อง ผู้ช้วิทยุข่าวการมีส่วนร่วมของเครือข่ายวัฒนธรรมและชุมชนในการบริหารจัดการวัฒนธรรม : กรณีศึกษาประเพณีผู้ช้วิทยุข่าว บ้านพรหมราชตำบลชุม อำเภอบึงขงชัย จังหวัดนครราชสีมา : 2551) เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมของวัฒนธรรมจังหวัดนครราชสีมา สภาวัฒนธรรมจังหวัดนครราชสีมา และชุมชนในการบริหารจัดการ

วัฒนธรรมท้องถิ่น ศึกษาประเพณีผู้ขวัญข้าว บ้านพรหมราช ตำบลคูม อำเภอบึงขังชัย จังหวัดนครราชสีมา ตั้งแต่อดีต ปัจจุบัน การสืบทอดในอนาคต และศึกษาบทบาทหน้าที่ของประเพณีผู้ขวัญข้าวต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของเยาวชนและประชาชนในท้องถิ่นด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ผลการศึกษาพบว่า 1) การทำงานแบบมีส่วนร่วมของชุมชนมี 4 ขั้น คือ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การมีส่วนร่วมปฏิบัติการ การมีส่วนร่วมในการประเมินผล และการมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ ของเครือข่ายวัฒนธรรม 2) ประวัติความเป็นมาของประเพณีผู้ขวัญข้าว แต่เดิมชาวบ้านจะเรียกขวัญข้าว เพื่อความเป็นสิริมงคล บูชาและขอขมาพระแม่โพสพ เป็นการสมโภชก่อนนำข้าวขึ้นยุ้ง 3) คุณค่าและความสำคัญของประเพณีผู้ขวัญข้าว ในอดีตและปัจจุบัน คือ เป็นการระลึกถึงบุญคุณของพระแม่โพสพ เป็นการทำบุญก่อนนำข้าวขึ้นยุ้ง ให้มีความอุดมสมบูรณ์ ได้ข้าวมาก ๆ มีความสามัคคีร่วมแรงร่วมใจในการทำนา เกิดความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เกิดความสบายใจ เป็นสิริมงคลแก่ตนเองและครอบครัว

การศึกษางานวิจัยเรื่องนี้ทำให้รู้วัฒนธรรมการทำนابخานพรหมราช ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน และนำเสนอวิธีการทำงานแบบมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนมาปรับใช้กับโครงการของทีมวิจัย

2.4.5 ฤติมน ปริดิสนิท (วิถีชีวิต สังคม วัฒนธรรมประเพณีและประวัติศาสตร์ชุมชนกรณีไท-พวน
อำเภอบ้านฝื่อ : 2539) การศึกษาวิจัยนี้มีจุดประสงค์ศึกษาวิถีชีวิตสังคมวัฒนธรรมประเพณีและประวัติศาสตร์ชุมชนไทยพวนอำเภอบ้านฝื่อ โดยเลือกศึกษาไทยพวนบ้านกลางใหญ่ บ้านโนนตาแสง บ้านเมืองพานและบ้านฝื่อ พบว่า วิถีชีวิตสังคมวัฒนธรรมประเพณีไทยพวนอำเภอบ้านฝื่อมียึดครอง ข้อปฏิบัติและความเชื่อ สังคมไทยพวนบ้านฝื่อเป็นสังคมที่นับถือผี มีพิธีกรรมความเชื่อในวิญญาณ และอำนาจลี้ลับในครอบครัวการลงแขกช่วยกัน และในปัจจุบันได้ปรับเปลี่ยนมาเป็นการจ้างแรงงานคนในชุมชนดังกล่าว นำมาสู่ปัญหาเรื่องค่าจ้างต้นทุนในการทำนาของชาวบ้านที่เพิ่มสูงมากขึ้นจากอดีตทั้งค่าจ้างแรงงานคน

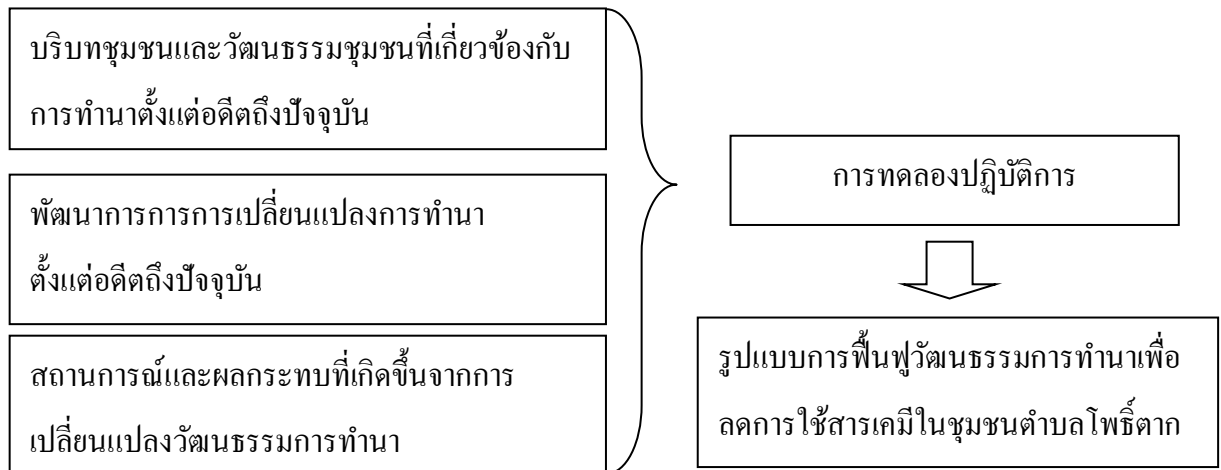
จากการศึกษางานวิจัยเรื่องนี้ ทำให้ทีมวิจัยรู้วัฒนธรรมวิถีชีวิตของไทพวน ประวัติศาสตร์ความเป็นมาและบริบทของชุมชนใกล้เคียง (บ้านกลางใหญ่ บ้านตาแสง บ้านเมืองพานและบ้านฝื่อ) ความเชื่อพิธีกรรมในการทำนตั้งแต่อดีต ทีมได้นำเอาความรู้ที่ได้ศึกษามาเปรียบเทียบกับข้อมูลบริบทของชุมชนตำบลโพธิ์ตากเพื่อให้ได้ข้อมูลที่แม่นยำเที่ยงตรงยิ่งขึ้น

2.5 กรอบแนวคิด

ในอดีตวิถีชาวนาชุมชนตำบลโพธิ์ตากกับวิถีข้าวเป็นเรื่องเดียวกัน การทำนาข้าวซึ่งถือเป็นวิถีชีวิตที่ผู้คนทำนาเพื่อเก็บไว้กิน แบ่งปัน ทำบุญ และแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน

ปัจจุบันชาวนาเปลี่ยนวิถีคิดวิธีทำเป็นการทำนาข้าวเพื่อขาย การทำนาที่เคยถือเป็นวัฒนธรรม เป็นวิถีชีวิตก็เปลี่ยนมาเป็นการทำนาอย่างเร่งรีบ ผู้คนไม่ได้มาร่วมกันช่วยเหลืองานบุญเหมือนก่อน กระบวนการใช้เครื่องจักรมาแทนแรงงานคนและสัตว์ ใช้ตาข่ายเขียวเป็นที่ตากข้าวแทนลานข้าวหรือการทำบุญกุ่ม

ข้าวเพื่อช่วยกันเก็บเกี่ยวก็เปลี่ยนเป็นการจ้างรถเกี่ยวข้าว บางครั้งเกิดการทะเลาะแย่งรถเกี่ยวข้าวกัน ทุกวันนี้ ชุมชนโพธิ์ตากปลูกทั้งข้าวนาปีและนาปรังทำให้มีการใช้สารเคมีปริมาณมาก ส่งผลต่อสิ่งแวดล้อม คุณภาพของดินเสื่อมลง ต้นทุนการผลิตที่เพิ่มมากขึ้น ซึ่งปัญหาดังกล่าวชุมชนโพธิ์ตากต้องการศึกษาโดยใช้กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในการค้นหาทางออกในการลดสารเคมีให้กับคนในชุมชน

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิด

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “รูปแบบการฟื้นฟูวัฒนธรรมการทำนา เพื่อลดการใช้สารเคมีในชุมชนตำบลโพธิ์ตาก อำเภอโพธิ์ตาก จังหวัดหนองคาย” เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยมีกระบวนการวิจัยดังต่อไปนี้

3.1 ขอบเขตการวิจัย

3.1.1 ขอบเขตเนื้อหา

- 3.1.1.1 บริบทและวัฒนธรรมชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการทำนาของชุมชนตำบลโพธิ์ตากตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน
- 3.1.1.1 พัฒนาการการเปลี่ยนแปลงการทำนาของชุมชนตำบลโพธิ์ตากตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน
- 3.1.1.3 ข้อมูลประเภทและปริมาณของสารเคมีที่ใช้ในการผลิตข้าวของชุมชนตำบลโพธิ์ตาก
- 3.1.1.4 สถานการณ์และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการใช้สารเคมีในการทำนาของชุมชนตำบลโพธิ์ตาก
- 3.1.1.5 รูปแบบการเรียนรู้วัฒนธรรมการทำนาเพื่อลดการใช้สารเคมีในชุมชน ตำบลโพธิ์ตาก อำเภอโพธิ์ตาก จังหวัดหนองคาย

3.1.2 ขอบเขตพื้นที่

ขอบเขตพื้นที่วิจัย จำนวน 7 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านโพธิ์ตาก หมู่ที่ 1 หมู่ที่ 2 หมู่ที่ 3 บ้านสาวแล หมู่ที่ 4 หมู่ที่ 5 หมู่ที่ 6 และบ้านศรีวิไล หมู่ที่ 7 ตำบลโพธิ์ตาก อำเภอท่าโพธิ์ตาก จังหวัดหนองคาย

3.2 กลุ่มเป้าหมายการวิจัย

- 3.2.1 ครอบครัวเกษตรกรในตำบลโพธิ์ตาก 217 ครอบครัว
- 3.2.2 อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) ทุก หมู่บ้านๆ ละ 2 คน (ซึ่งทุกคนเป็นชาวนาในจำนวน 217 ครอบครัว)
- 3.2.3 นักเรียนโรงเรียนบ้านสาวแล ชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 จำนวน 16 คน (เข้าร่วมกิจกรรมเวที ช่วยส่งหนังสือเชิญ ประสานข้อมูล และบันทึกข้อมูล)
- 3.2.4 นักเรียนโรงเรียนบ้านโพธิ์ตาก ชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 จำนวน 25 คน (เข้าร่วมกิจกรรมเวทีปฏิบัติการ)
- 3.2.4 เยาวชนซึ่งเป็นศิษย์เก่าของโรงเรียนบ้านสาวแลและศิษย์เก่าโรงเรียนบ้านโพธิ์ตาก จำนวน 30 คน (เข้าร่วมกิจกรรมเวที ช่วยส่งหนังสือเชิญ ประสานข้อมูล และบันทึกข้อมูล)

3.2.5 องค์การบริหารส่วนตำบลโพธิ์ตาก (ข้อมูลแผนยุทธศาสตร์ เจ้าหน้าที่ 5 คน ช่วยประสานงานเชิญประชุม)

3.2.6 เจ้าหน้าที่โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลโพธิ์ตาก (ข้อมูลสถานการณ์สุขภาพ และเจ้าหน้าที่ 1 คน เป็นทีมวิจัย)

3.2.7 ผู้นำชุมชน ได้แก่ ตำรวจ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และคณะกรรมการหมู่บ้าน

3.2.8 สำนักงานพัฒนาที่ดิน สำนักงานเกษตร อำเภอโพธิ์ตาก เป็นผู้ให้ข้อมูลระบบชลประทาน และแผนที่ทางการเกษตร

3.3 เครื่องมือการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้เครื่องมือวิจัย ดังนี้

3.3.1 ประเด็นวิเคราะห์เอกสาร ใช้เก็บข้อมูลพื้นฐานชุมชน ได้แก่ ประวัติศาสตร์ บริบทชุมชน และเอกสารที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

3.3.2 แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง ใช้เก็บข้อมูลพื้นฐานกลุ่มเป้าหมาย แนวคิดการทำนา สถานการณ์การใช้สารเคมีในการทำนา และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการทำนา

3.3.3 ประเด็นสนทนากลุ่ม ใช้เก็บข้อมูลประวัติศาสตร์ชุมชน พัฒนาการการเปลี่ยนแปลง วัฒนธรรมการทำนาตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการทำนา

3.3.4 แผนที่ทำมือ ใช้วิเคราะห์ทรัพยากรชุมชนที่ส่งผลกระทบต่อการทำนา สภาพภูมิศาสตร์พื้นที่ การทำนา การไหลของน้ำ และผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม

3.3.5 ประเด็นเวทีประชาคม ใช้คืนข้อมูลสู่ชุมชน และแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อตรวจสอบข้อมูล แนวคิดการทำนา ขั้นตอนและกระบวนการทำนา ประเภทและปริมาณการใช้สารเคมี ผลกระทบ และแนวทางการพัฒนา

3.3.6 แบบสังเกตพฤติกรรมกรรมกรมีส่วนร่วม พฤติกรรมการใช้สารเคมี และการกำจัดหญ้าข้างถนนทั้งชาวนาและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

3.4 กระบวนการวิจัย

3.4.1 การพัฒนาโจทย์วิจัย

การพัฒนาโครงการนี้ เริ่มต้นจาก ครูยุพรัตน์ วันทอง ซึ่งเป็นครูอาสาสอนวิชาวิทยาศาสตร์ ที่โรงเรียนบ้านสาวแล ทราบข่าวการดำเนินโครงการจากทีมศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดหนองคาย แล้วนำเรื่องไปหารือกับ ครูลัดดาวัลย์ ใจหาญ ซึ่งเป็นครูสอนวิชาภาษาไทยและสังคมศึกษา พอทราบข่าวก็มีความสนใจทำงานวิจัย และถ้ามีงานวิจัยมาทำในพื้นที่ จะเป็นการสร้างองค์ความรู้ที่มีในชุมชน มารวบรวมไว้ให้เป็นข้อมูลชุมชนที่เป็นลายลักษณ์อักษร แต่การตัดสินใจทำโครงการนี้ก็ยังไม่รู้จะเริ่มต้น

อย่างไร จึงนำเรื่องไปปรึกษากับ ครูวันชัย กรองทอง ซึ่งเป็นผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านสาวแล และได้รับคำแนะนำว่า โครงการวิจัยเป็นโครงการที่ดี จากนั้น ทั้ง 3 คนนี้ได้พูดคุยกันเพื่อหาประเด็นที่จะนำมาทำวิจัยเพื่อท้องถิ่น ซึ่งประเด็นที่คิดไว้คือ ประเด็นการจัดการขยะ และประเด็นสุขภาพ แต่ยังไม่เห็นช่องทางว่าจะดำเนินการอย่างไร และยังไม่เข้าใจการวิจัยเพื่อท้องถิ่น จึงมอบหมายให้ คุณยุพารัตน์ วันทอง ประธานงานไปยัง อาจารย์พิภพ หัสสา ผู้ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดหนองคาย เพื่อมาชี้แจงและทำความเข้าใจแนวทางการทำงาน ตลอดจนการกำหนดประเด็นวิจัย จึงนำมาสู่การพัฒนาโจทย์วิจัยครั้งแรก ในระหว่างนั้น คุณยุพารัตน์ วันทอง และครูลัดดาวัลย์ ใจหาญ ได้ประสานงานเชิญผู้เกี่ยวข้องเพื่อเข้าร่วมประชุม ซึ่งประกอบด้วย ผู้ใหญ่หมู่ 5, 6 สมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบลโพธิ์ตาก ฝ่ายบริหารขององค์การบริหารส่วนตำบลโพธิ์ตาก เจ้าหน้าที่โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลโพธิ์ตาก และอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.)

ครั้งที่ 1 วันที่ 19 ธันวาคม 2557 เวลา 09.00 น. ได้จัดประชุมขึ้นที่ สถาบันการเงินหมู่ที่ 5 เพื่อวิเคราะห์จุดเด่น และจุดที่ควรพัฒนาของชุมชน มีผู้เข้าร่วมประชุมประกอบด้วย อาจารย์พิภพ หัสสา ผู้ประสานงาน สกว. ผู้ใหญ่บ้าน 2 คน ส.อบต. 7 คน ฝ่ายบริหาร อบต.โพธิ์ตาก 3 คน อสม.และเจ้าหน้าที่ รพ.สต.โพธิ์ตาก 6 คน ผู้บริหารโรงเรียนบ้านสาวแลและครู 3 คน ตัวแทนสถาบันกองทุนต่างๆ 7 คน ปราชญ์ชาวบ้าน 7 คน ข้อมูลที่ได้คือ จุดเด่นของชุมชน ได้แก่ มีกลุ่มกองทุนต่างๆ และการอนุรักษ์วัฒนธรรม ส่วนจุดควรพัฒนา คือ ด้านสุขภาพ และภาวะหนี้จากการประกอบอาชีพเกษตร

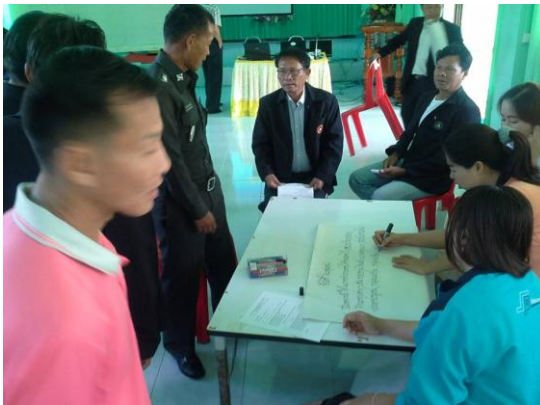
การพัฒนาโจทย์ครั้งแรกพบว่า กระบวนการนี้เป็นสิ่งใหม่ คนที่เข้าร่วมยังไม่มีใครเคยผ่านกระบวนการแบบนี้ แม้กระทั่งผู้ที่เคยผ่านงานวิจัยในหน้าที่ ซึ่งเป็นความถนัดอยู่แล้ว ก็ยังไม่เคยผ่านกระบวนการวิจัยลักษณะแบบนี้ และยังมีความคิดว่าวิจัยนี้เป็นเรื่องของชุมชน ที่ทุกคนต้องร่วมกันทำ แต่ยังไม่รู้ว่าจะทำแบบไหน ผู้ประสานงานจึงให้คำถามชวนคิดไว้ว่า จากประเด็นที่วิเคราะห์ข้อมูลมาเราจะทำวิจัยเรื่องอะไรระหว่าง เรื่องเกี่ยวกับจุดเด่นของเรา หรือ จุดที่ควรพัฒนาในชุมชนของเรา ให้ทีมกลับไปทบทวนเป็นการบ้าน

ในระหว่างนั้น ทีมได้ประสานงานกันทางโทรศัพท์ เพื่อขอคำแนะนำในการค้นหาประเด็น จึงได้นัดหมายประชุมพัฒนาโจทย์วิจัย ครั้งที่ 2 ขึ้น ในวันที่ 19 มกราคม 2558 ณ ห้องประชุมโรงเรียนบ้านสาวแล

เนื่องจากครั้งนี้ต้องการความร่วมมือจากภาคีที่เกี่ยวข้องในชุมชน ทั้งส่วนราชการ ผู้นำชุมชน และปราชญ์ท้องถิ่น จึงให้ผู้ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ออกหนังสือเชิญผู้เข้าร่วม ซึ่งผู้รับผิดชอบในการประสานงานส่งหนังสือเชิญประชุมคือ คุณยุพารัตน์ วันทอง และครูลัดดาวัลย์ ใจหาญ ข้อดีของการใช้หนังสือเชิญคือ ผู้ที่ได้รับจดหมายเชิญจะรู้สึกว่ามีตนเองความสำคัญต่องานที่เชิญไปร่วม พอได้รับหนังสือแล้ว ทุกคนที่ถูกเชิญก็มาร่วมประชุม ซึ่งประกอบด้วย อาจารย์พิภพ หัสสา ผู้ประสานงาน สกว. ผู้ใหญ่บ้าน 7 คน ส.อบต. 7 คน ฝ่ายบริหาร อบต.โพธิ์ตาก 3 คน อสม./เจ้าหน้าที่ รพ.สต.โพธิ์ตาก 6 คน ผู้บริหารโรงเรียน/ครู 3 คน สถาบัน กองทุนต่าง ๆ 7 คน ปราชญ์ชาวบ้าน 7 คน การประชุมครั้งนี้ได้ตั้งเป้าหมายไว้คือ หาแกนหลักในการทำงาน และค้นหาประเด็นที่จะทำวิจัย ข้อสรุปที่ได้คือ แกนหลักในการทำวิจัยครั้งนี้ได้มอบหมาย

ให้ ทีม อบต.โพธิ์ตากเป็นผู้รับผิดชอบหลักร่วมกับทีมชุมชน ส่วนประเด็นที่จะทำวิจัยพยายามค้นให้เรื่อง ขยะเป็นเรื่องที่จะทำร่วมกัน แต่ผู้เข้าร่วมประชุมส่วนหนึ่งมีความเห็นว่า เรื่องสุขภาพเป็นเรื่องสำคัญ จึง ร่วมกันวิเคราะห์ต่อว่า การที่เราสุขภาพไม่ดีในทุกวันนี้เกิดจากอะไร มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กัน จนได้ ข้อเสนอสรุปตลึงทางความคิดว่า ชุมชนใช้สารเคมีในการเกษตรมากเกินไป จึงตกลงร่วมกันว่า น่าจะทำเรื่อง วิจัยในประเด็น การลดละเลิกใช้สารเคมีในการเกษตร จึงได้รับโจทย์จากผู้ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นว่า จังหวัดหนองคายมีจุดเด่นด้านวัฒนธรรมท้องถิ่น การวิจัยครั้งนี้จึงจะนำวัฒนธรรมท้องถิ่นมาแก้ปัญหาได้ แล้วให้ไปหาทีมวิจัยที่จะมาร่วมทำงาน มี อบต.เป็นเจ้าภาพหลักในการการทำงาน ทีมลองตั้งโจทย์วิจัยตาม ความเข้าใจของทีมวิจัยเอง

จากการสังเกตครั้งนี้ ทุกคนที่เข้าร่วมยังเข้าใจความหมายของการวิจัยเพื่อท้องถิ่นไปคนละแนวทาง ซึ่งเข้าใจเพียงว่า วิจัยเป็นการแก้ปัญหา แต่ก็ยังไม่รู้จะทำอย่างไร

ภาพที่ 2-3 การพัฒนาโจทย์วิจัยครั้งที่ 2

การประชุมพัฒนาโจทย์วิจัย ครั้งที่ 3 จัดขึ้นในวันที่ 29 มกราคม 2558 ณ ห้องประชุมองค์การบริหาร ส่วนตำบลโพธิ์ตาก ผู้เข้าร่วมประชุม ประกอบด้วย ผู้ใหญ่บ้าน 7 คน ส.อบต.7 คน ฝ่ายบริหาร อบต.โพธิ์ตาก 3 คน อสม./เจ้าหน้าที่ รพ.สต.โพธิ์ตาก 6 คน ผู้บริหารโรงเรียน/ครู 3 คน สถาบัน กองทุนต่างๆ 7 คน ปราชญ์ ชาวบ้าน 7 คน การประชุมครั้งนี้เจ้าภาพในการประชุมคือ องค์การบริหารส่วนตำบลโพธิ์ตาก ออกหนังสือ เชิญประชุมและเป็นการจัดประชุมพัฒนา โจทย์วิจัยด้วยทีมวิจัยเองเป็นครั้งแรก โดยโทรประสานงานกับผู้ ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นทางโทรศัพท์ เป้าหมายในวันนี้ คือ ค้นหาโจทย์วิจัยให้ชัดเจน ค้นหาหัวหน้า โครงการ และทีมวิจัยให้ชัดเจน ผลที่เกิดขึ้นจากการประชุมครั้งนี้คือ ที่ประชุมได้แสดงความคิดเห็นใน ประเด็น โจทย์วิจัยจนได้ข้อสรุปเป็นการยืนยันว่าจะทำวิจัยเกี่ยวกับการลดละเลิกการใช้สารเคมีในการเกษตร จึงทำให้ประเด็นนี้ไม่สอดคล้องกับแผนงานขององค์การบริหารส่วนตำบลโพธิ์ตากและขอถอนตัวออกจาก การเป็นเจ้าภาพหลักในการวิจัยครั้งนี้ แต่ยังมีสมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบลเป็นทีมวิจัย

หลังจากที่ทางองค์การบริหารส่วนตำบลโพธิ์ตากถอนตัวออกจากการเป็นเจ้าภาพหลักครั้งนี้ ทีมวิจัย เริ่มขาดความความเชื่อมั่นในการทำงาน เพราะไม่มีแกนหลักรับผิดชอบโครงการ ในขณะนั้นเองในห้อง

ประชุมตอนนั้นเหลือผู้เข้าร่วมเพียง 10 คน ได้มีผู้เสนอตัวขึ้นเป็นแกนหลักในที่ประชุม ซึ่งก็คือ พตท. ประเสริฐ อินทวงษ์ รับอาสาเป็นหัวหน้าโครงการให้ พร้อมกับถามสมาชิกที่เหลือในห้องประชุมว่าจะทำต่อไหม และได้รับการยืนยันว่า ทุกคนที่เหลือยินดีทำต่อ และขอให้ครูลัดดาวัลย์เป็นผู้ประสานงานร่วมอีกคนหนึ่งที่ได้รับผิดชอบในการประสานงานและงานเอกสาร จากนั้นได้ได้ร่วมกันสร้างแบบสอบถามเพื่อเก็บข้อมูลสถานการณ์การใช้สารเคมีในชุมชนเบื้องต้น และทุกคนในห้องประชุมต่างรับอาสาในการสำรวจข้อมูลเพื่อนำข้อมูลมาใช้ประกอบการเขียนร่างข้อเสนอโครงการวิจัย ส่วนงบประมาณในการสำรวจครั้งนี้ ทางโรงเรียนบ้านสาวแลเป็นเจ้าภาพรับผิดชอบค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับเอกสาร

จากการสังเกตการพบว่า ผู้เข้าร่วมประชุมที่เป็นหน่วยงานราชการ จะส่งเจ้าหน้าที่มาร่วมประชุมที่ไม่ใช่คนเดิมที่เคยเข้าร่วม จึงทำให้ไม่เข้าใจงานที่จะทำร่วมกัน มาเป็นเพียงองค์ประกอบให้ครบองค์ประชุมเท่านั้น และหลังจากที่องค์การบริหารส่วนตำบลโพธิ์ตากถอนตัวจากการเป็นเจ้าภาพหลัก แล้วได้ผู้ประสานงานหลักคนใหม่ พบว่า ทีมที่มาร่วมประชุมมีพลังในการทำงานมากขึ้นและคิดว่าทำได้ จึงนำมาสู่การประชุมพัฒนาโจทย์วิจัย ครั้งที่ 4 ขึ้น โดยจะมี อ.พิภพ หัสสา ผู้ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น มาร่วมประชุมด้วย

การประชุมพัฒนาโจทย์วิจัย ครั้งที่ 4 วันที่ 3 กุมภาพันธ์ 2558 ได้ประชุมแต่งตั้งคณะกรรมการทีมวิจัย และเขียนข้อเสนอโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่น เพื่อจะนำไปนำเสนอในวันที่ 9 กุมภาพันธ์ 2558 การประชุมครั้งนี้มีคนเดิมที่เคยเข้าร่วมประชุม 10 คน นอกนั้นเป็นคนใหม่ที่ยังไม่เคยมาร่วมประชุม และมาประชุมแทนกัน ทำให้การตั้งทีมวิจัย ได้จำนวน 20 คน และทีมวิจัยน้อยเกินไป จึงมอบหมายให้ ครูยุพารัตน์ วันทอง ครูลัดดาวัลย์ โจทย์ ไปประสานงานค้นหาทีมวิจัย โดยหลักการค้นหาทีม คือ ต้องมีความสมัครใจมาร่วมงานมีส่วนเกี่ยวข้องกับการทำงาน มีภาคีที่หลากหลาย ใช้เวลาในการประสานงานตั้งทีมวิจัย 1 สัปดาห์ จนได้รายชื่อทีมวิจัย และได้ข้อเสนอโครงการวิจัยไปนำเสนอในเวทีพิจารณากลั่นกรองข้อเสนอโครงการวิจัย และโจทย์วิจัยที่ได้คือ การทำนาข้าวของชุมชนตำบลโพธิ์ตากโดยไม่ใช้สารเคมี

ครั้งที่ 5 เวทีพิจารณากลั่นกรองข้อเสนอโครงการวิจัย จัดขึ้นในวันที่ 9 กุมภาพันธ์ 2558 ณ ศูนย์ฝึกอบรมอาชีพชนบทหนองคาย เป็นการพิจารณาโครงการโดยใช้ผู้ทรงคุณวุฒิที่เป็นพี่เลี้ยงนักวิจัยเครือข่ายอีสานเหนือ ประกอบด้วย คุณยุทธนา วงศ์โสภี ผู้ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดเลย คุณภาสกร บัวศรี ผู้ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดหนองบัวลำภู และคุณพัชรินทร์ ไชยรบ ผู้ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดอุดรธานี มีตัวแทนทีมวิจัยเข้าร่วมนำเสนอโครงการ และได้ข้อเสนอแนะ ข้อปรับปรุงจากทีมพี่เลี้ยงนักวิจัย พบว่า โจทย์วิจัยของชุมชนโพธิ์ตากยังไม่ชัดเจนไม่ตอบโจทย์การแก้ปัญหาสารเคมีและวัฒนธรรมชุมชนในการปัญหาสารเคมีเกษตร และผู้ทรงให้ข้อเสนอแนะว่า หัวหน้าโครงการวิจัยไม่ใช่คนในพื้นที่และอยากให้คนในพื้นที่เป็นหัวหน้าโครงการ

หลังจากกลับจากเวทีพิจารณากลั่นกรองข้อเสนอโครงการวิจัย ทีมได้พิจารณาเลือกหัวหน้าโครงการคนใหม่ ได้ข้อสรุปว่าให้ นายทองดี สิ้นลา สมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบลโพธิ์ตากหมู่ที่ 4 บ้านสาวแล

และเป็นประธานกรรมการสถานศึกษาโรงเรียนบ้านสาวแล และเตรียมนำเสนอข้อเสนอโครงการที่ปรับตามข้อเสนอแนะจากเวทีพิจารณากลั่นกรองโครงการวิจัย

ครั้งที่ 6 เวทีพิจารณาข้อเสนอโครงการวิจัย ณ ศูนย์ฝึกอบรมอาชีพชนบทหนองคาย ผู้ทรงคุณวุฒิคือ ผู้ทรงคุณวุฒิ คือ ผศ.ดร.บัญญัติ แก้วส่อง ผู้อำนวยการฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น สกว. รศ.ดร.ปฐม หงส์สุวรรณ อาจารย์ประจำจากมหาวิทยาลัยมหาสารคาม และ ผศ.เอี่ยม ทองดี อาจารย์ประจำจากมหาวิทยาลัยมหิดล ข้อเสนอแนะที่ได้รับ มีดังนี้

ผศ.เอี่ยม ทองดี

- 1) โจทย์นี้เป็นโจทย์สำคัญ มองเห็นคุณค่าและความสำคัญของการทำนา
- 2) ควรตั้งคำถามใหม่เนื่องจากที่ตั้งคำถามยากเกินไป อาจจะปรับเป็น “การใช้สารเคมีของชุมชน” โดยศึกษาว่า การใช้สารเคมีในชุมชนเป็นอย่างไรและใครบ้างที่ใช้ ลักษณะการใช้เป็นอย่างไร และผลที่เกิดขึ้นเป็นอย่างไร และทำไมคนใช้สารเคมีเกิดอะไรขึ้นมาบ้างและทำไมคนใช้สารเคมี ปรับตัวอย่างไร และทำอย่างไรให้เกษตรกรเลิกใช้สารเคมีและนำไปสู่อย่างอื่น
- 3) โจทย์ที่ต้องการคือ การลดละเลิกการใช้สารเคมี ควรโยนให้ตรงประเด็น ปรับคำถามให้ตรงประเด็น ตั้งคำถามง่ายๆ เช่น การใช้สารเคมีอย่างไร หากจะปรับตัวต้องทำอย่างไร เลิกใช้สารเคมีแต่มีข้าวเพิ่มขึ้นจะทำได้อย่างไร ฯลฯ
- 4) ประเด็นเรื่อง “เครื่องจักร/เทคโนโลยี” เป็นสิ่งน่าสนใจ คำถามคือ จะใช้เครื่องจักรอย่างไร
- 5) ควรเพิ่มกลุ่มเป้าหมาย เช่น ร้านค้าที่ขายสารเคมี เป็นต้น
- 6) “ข้าว” ทำให้เกิดความรักและความร่วมมือในตัวของมันเอง หากจะผลิตข้าวเพื่อขายจะต้องใส่เงินลงไป แต่คนโบราณ สิ่งที่เราเรียกว่าการ “เอาแรง” ทำได้หลายอย่าง เช่น แรงใจ แรงหวาน ฯลฯ เป็นแนวทางเพื่อนำมาปรับปรุง หากเริ่มจากการเอาแรงแล้วขยับไปสู่การเอาแรงอย่างอื่นๆ ไปสู่กลุ่มอื่นๆ นำความรู้ที่มีอยู่ในชุมชนแต่ไม่เคยนำเอาความรู้ชุดเหล่านี้มาใช้ในการพัฒนาพื้นที่

รศ.ดร.ปฐม หงษ์สุวรรณ

- 1) ชุมชนพยายามเสนอถึงปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้น ประเด็นคือ จะจัดการอย่างไร มองเห็นความพยายามในการสร้างกลุ่มต่างๆ เช่น กลุ่มหมอดิน กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ ปลุกข้าวแปรรูป ฯลฯ ทำอย่างไรเพื่อให้มีข้าวปลอดภัย แล้วจะมีการจัดการอย่างไร
- 2) งานวิจัยชาวบ้าน ไม่อยากให้คิดว่างานวิจัยอยู่ไกลตัว ความในอดีตนองค์ความรู้ในชุมชน งานวิจัยไม่ได้อยู่ไกลตัว และไม่ใช่ว่าเรื่องยาก งานวิจัยเป็นสิ่งที่อยู่ในชุมชน
- 3) จะปฏิบัติการกับเรื่องข้าวอย่างไร หากมองในเชิงการพัฒนา การทำนาแบบพื้นบ้านให้กับกลุ่มเป้าหมาย คือ เกษตรกร ซึ่งจะมีการสร้างเครือข่ายในการเรียนรู้ร่วมกันอย่างไร สร้างตัวตนในการเป็นชาวโพธิ์ตากอย่างไร เช่น การทำข้าวปลอดภัยพื้นบ้านไทยพนโพธิ์ตาก ฯลฯ การเขียนควรนำเสนอสิ่งที่โดดเด่นและชูประเด็นขึ้นมา เช่น การทำนา 3 ครั้ง ฯลฯ อาจจะเน้นไปที่ทำนา ปัญหาจากการทำนา วิธีการ

อย่างหนึ่งจากการไปถอดความรู้ของปราชญ์เรื่องอาหารการกิน เชื่อมไปสู่ประเด็นสุขภาวะ สิ่งที่ต้องการ คือ หารูปแบบเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติที่ดี

4) วัตถุประสงค์

(1) เพื่อคว่ำสาถนการณั้ชุมชนว่ามีปัญหาอะไร เช่น สุขภาพ หนี้สิน ความขัดแย้ง ฯลฯ หรือการทำการเกษตรในชุมชน ความแตกต่างระหว่างอดีต-ปัจจุบัน

(2) เปรียบเทียบวิธีการทำนาแบบใช้สารเคมีกับกลุ่มใหม่ในแง่ผลผลิต ทุน ผลที่เกิดขึ้น เช่น สุขภาพ เครือข่าย ฯลฯ

5) ควรกำหนดขอบเขตและเรียงลำดับวัตถุประสงค์ให้ชัด

6) ควรเพิ่มกลุ่มเป้าหมาย เช่น กลุ่มเยาวชน กลุ่มเกษตรกร กลุ่มวัฒนธรรม ฯลฯ ดึงกลุ่มเป้าหมายจากหลายภาคส่วนเข้ามาร่วมดำเนินการ

7) นิยามศัพท์เฉพาะ ควรคว่ำชื่อเรื่องอะไร แล้วดึงคำหลักๆ ออกมานิยาม เช่น การทำนามีคำนิยามศัพท์ว่าแบบนี้คืออะไร สารเคมีคืออะไร ยกคำหลักๆ ในชื่อเรื่องมาให้ความหมายเพื่อสร้างความชัดเจน

8) เรียนรู้วิถีวัฒนธรรมข้าวของไทยพวน เน้นวิถีเชิงชาติพันธุ์ว่าเป็นอย่างไรเพื่อให้ชัดเจน

ผศ.ดร.บัญญัติ แก้วส่อง

1) การขึ้นไ้ทยไ้ไม่ตรง ข้อสังเกตคือคนอายุสั้นลงเกิดจากเหตุอะไร มีมาจากหลายสาเหตุ แต่ขึ้นไ้มาที่สารเคมี จะต้องมืข้อมูล/ตัวอย่างเพื่อแสดงไ้เห็นว่คนอายุสั้นลง การใช้สารเคมีที่มากเกินไปเกิดจากเหตุอะไร เพราะลั้วัฒนธรรมการทำนา ทำให้ใช้สารเคมีมาก ส่งผลไ้อายุสั้นลง

2) ประเด็นคือ ชาวบ้านเกิดปัญหาอะไร ต้องการทำอะไร ไม่แนไ้จว่เป็นประเด็น “วัฒนธรรมการทำนา” หรือ “วัฒนธรรมข้าว” หรือ “วัฒนธรรมชาวนา” ทั้งหากเป็นวัฒนธรรมชาวนาอาจจะมากกว่าการทำนา วัฒนธรรมชาวนาจะประกอบไ้ด้วยเรื่องความสัมพันธ์กับคนอื่น ความสัมพันธ์กับดิน น้ำป่า การอยู่ร่วมกันกับดินอย่างไร การเคารพป่าอย่างไร เสนอว่ควรหิยบประเด็นที่ชุมชนลุกขึ้นมามาหาความรู้เพื่อสร้างชุมชน ควรขึ้นไ้ทยไ้ที่เป็นปัญหาของชาวบ้าน เป็นไ้ทยไ้ที่ชุมชนต้องการทำ

3) มองไม่เห้นคนทำนาที่ชัดเจน การโหยหาวัฒนธรรมเก่าจ่าเป็นจะต้องโหยหาหรือไม่ของเก่ามีคุณค่าอย่างไร ทำอย่างไรถึงจะโยงไปหาวัฒนธรรมเก่า จะต้องชี้ไ้เห็นคุณค่าของเดิมที่มีอยู่ อาจจะโยงไ้เห็นถึงความเป็นหนี้สินมากกว่าอายุสั้น

4) กิจกรรมหมอดินมีมากแล้วจะต้องไปทำทำไม ข้อมูลควรสะท้อนไ้เห็นว่สิ่งที่ทำไปแล้วเกิดปัญหาอย่างไรถึงจะต้องมาทำต่อ ไม่เช่นนั้นก็ไม่ต้องทำ

5) หัวหน้าโครงการเป็นคนเซ็นสัญญา รับผิชอบเรื่องเงินเพราะงบจาก สกว.จะส่งมาที่โครงการ

6) การที่ตำรวจเข้ามาร่วมเป็นสิ่งที่ดี ควรจะทำเรื่องนิติธรรม ดูเรื่องวัฒนธรรมไทยพวนที่นำมาใช้ในการควบคุมดูแลคนในพื้นที่ ไม่ไ้เกิดความขัดแย้งของคนในชุมชน

นอกจากนี้ ในการนำเสนอข้อเสนอโครงการ หัวหน้าโครงการคนใหม่ที่ทีมแต่งตั้งมานั้น ไม่สามารถนำเสนองานวิจัยได้ เนื่องจากข้อจำกัดด้านการสื่อสาร และอาจเกิดปัญหาเกี่ยวกับการนำเสนอในอนาคตได้ ผู้ทรงคุณวุฒิจึงให้ข้อเสนอแนะว่า หัวหน้าโครงการต้องเป็นผู้ที่เข้าใจกระบวนการและเนื้อหา งานสามารถนำเสนอถ่ายทอดสู่สาธารณะได้ ให้ทีมกลับไปพิจารณาหารือกันใหม่

ภาพที่ 4-5 เวทีพิจารณากลับกรองข้อเสนอโครงการวิจัย

หลังจากจบจากการนำเสนอข้อเสนอโครงการวิจัย ทีมได้เลือกหัวหน้าโครงการคนใหม่ คือ ครูศักดิ์ชัย ใจหาญ เป็นหัวหน้าโครงการ และมีการปรับแก้ข้อเสนอโครงการ แล้วร่างสัญญาเพื่อขอ อนุมัติทุนวิจัย

3.4.2 การพัฒนาทีมวิจัย

3.4.2.1 กิจกรรมอบรมออกแบบเครื่องมือวิจัยเพื่อท้องถิ่น จัดขึ้นในวันที่ 3-5 กรกฎาคม 2558 ณ สวนคอนธรรม (เขื่อนกาฬสินธุ์) ตำบลเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นการอบรมให้แกนนำหลักของ ทีมวิจัยชุดโครงการวิจัย ปี 2558 มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ นักวิจัยเข้าใจแนวคิด กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น และแลกเปลี่ยนวัตถุประสงค์ออกแบบเครื่องมือเก็บข้อมูลวิจัย ซึ่งทีมวิจัยโพธิ์ตากได้ส่งตัวแทนเข้าร่วม อบรม 13 คน ประกอบด้วย ทีมครู 2 คน ส.อบต. 2 คน ผู้นำชุมชน 2 คน อสม. 3 คน ตัวแทนกลุ่มแม่บ้าน 3 คน และเยาวชน 1 คน

สิ่งที่เกิดขึ้นในระหว่างกิจกรรม ทีมวิจัยได้ทบทวนโครงการของตัวเองว่าความเป็นมาเป็น อย่างไร แนวคิด กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น แล้วแลกเปลี่ยนวัตถุประสงค์โดยเขียนการแลกเปลี่ยนลงใน กระดาษสร้างแบบ สมาชิกทีมโพธิ์ตากที่เข้าร่วมนั้นในช่วงแรกของกิจกรรม ยังเข้าใจไม่ชัดเจน เพราะแต่ละ คนมีบทบาทการทำงานที่แตกต่างกัน พอถึงตอนแบ่งกลุ่มรายทีม จึงมีการถกเถียงกันเพื่อข้อสรุป จนได้รับ คำอธิบายจากทีมวิทยากร ทำให้ความชัดเจนเกี่ยวกับการแลกเปลี่ยนเพื่อเก็บข้อมูลนั้นชัดเจนมากขึ้น

หลังจากกิจกรรมอบรมออกแบบเครื่องมือวิจัยเพื่อท้องถิ่น เป็นช่วงฤดูทำนา สมาชิกทีม โพธิ์ตากซึ่งมีอาชีพหลักในการทำนา จึงต้องรีบลงนา เพื่อให้ทันน้ำฝนที่ตกลงมาในช่วงนั้น บางครอบครัว

ต้องเช่ารถไถ รถคานา และจอบควั่นคนหว่านข้าวโดยใช้เครื่องหว่านข้าว ทำให้การดำเนินการวิจัยช่วงนี้หยุดชะงักไป จนมาถึงช่วงเดือนสิงหาคม 2558 ได้เริ่มประชุมทีมวิจัยอีกครั้ง

3.4.2.2 ประชุมชี้แจงโครงการวิจัย จัดขึ้นในวันที่ 18 สิงหาคม 2558 ณ ห้องประชุมโรงเรียนบ้านสาวแล มีวัตถุประสงค์คือ ทบทวนโครงการวิจัยและทบทวนความรู้ที่ได้รับจากการอบรมออกแบบเครื่องมือวิจัย โดยมีผู้เข้าร่วมได้แก่ ผู้นำชุมชนทุกหมู่บ้าน อสม. เยาวชน ครู และนายอำเภอเข้าร่วมสังเกตการณ์ด้วย รวมทั้งสิ้น 36 คน

วิธีการที่ใช้ในการประชุมคือ หัวหน้าโครงการเล่าทบทวนสิ่งที่ได้ทำมาแล้วให้ผู้เข้าร่วมรับทราบร่วมกัน แล้วร่วมกันทำความเข้าใจประเด็นการเก็บข้อมูลเพื่อสร้างแบบสัมภาษณ์เก็บข้อมูลสถานการณ์การทำนาในตำบลโพธิ์ตาก จากนั้นแบ่งกลุ่ม 2 กลุ่ม คือ กลุ่มโซนโพธิ์ตาก และกลุ่มโซนสาวแล แล้วให้แต่ละกลุ่มนำเสนอเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในเวที

สิ่งที่เกิดขึ้น คือ ได้เค้าโครงแบบสัมภาษณ์ ที่ทุกคนร่วมกันเขียนลงในกระดาษสร้างแบบ แต่แบบสัมภาษณ์นั้นยังไม่สมบูรณ์ จึงได้มอบหมายให้หัวหน้าโครงการไปรวบรวมและเรียบเรียงสร้างแบบสัมภาษณ์

การประชุมครั้งนี้มีนายอำเภอให้ความสนใจเข้าร่วมประชุมด้วย ทำให้ทีมวิจัยมีกำลังใจที่จะพัฒนาชุมชนของตัวเอง และได้นัดในการประชุมวันที่ 23 สิงหาคม 2558 เพื่อนำมาทำความเข้าใจแบบสัมภาษณ์

3.4.2.3 ประชุมทำความเข้าใจแบบสัมภาษณ์ ในวันที่ 23 สิงหาคม 2558 ณ ห้องประชุมโรงเรียนบ้านสาวแล มีผู้เข้าร่วมประชุม ประกอบด้วย ผู้นำชุมชนทุกหมู่บ้าน อสม. เยาวชน ครู และนายอำเภอเข้าร่วมกิจกรรมด้วย รวมทั้งสิ้น 36 คน มีวัตถุประสงค์เพื่อทำความเข้าใจแบบสัมภาษณ์

วิธีการ คือ ใช้แบบสัมภาษณ์ที่หัวหน้าโครงการได้ร่างขึ้น แล้วให้ทุกคนพิจารณาทำความเข้าใจพร้อมกัน โดยมีผู้ประสานงานวิจัย สกว.เป็นผู้ให้ข้อเสนอแนะและแนะนำการเก็บข้อมูล การลงพื้นที่ เทคนิคการสัมภาษณ์ข้อมูล การสนทนากลุ่ม และการเข้าหากลุ่มเป้าหมายแต่ละกลุ่ม

สิ่งที่เกิดขึ้น กลังจากที่ได้เทคนิควิธีการเก็บข้อมูลแล้ว ทีมวิจัยได้วางแผนลงพื้นที่เก็บข้อมูลโดยแบ่งทีมเก็บข้อมูล ตามหมู่บ้านของตัวเอง ได้ดังนี้

หมู่ที่ 1 บ้านโพธิ์ตาก ทีมที่ลงพื้นที่ มี นางอุไรวรรณ บุญธรรม นางสาวจรรจิรา ใจหาญ นายสมชาย จ้อยวงษ์ นายสันติย์ ปัดป้อง และนางลัดดาวัลย์ ใจหาญ

หมู่ที่ 2 บ้านโพธิ์ตาก นางสุนันท์ กองทอง นางสาวประหยัด แสนอกัย นางกาญจนา จันทร์ธรรม นายสวรรค์ ดอนเกิด และนายบุญชัย คำภูแก้ว

หมู่ที่ 3 บ้านโพธิ์ตาก นางกาวิ คำภูแก้ว นางกองชัย เทพประสิทธิ์ เด็กชายอภิเดช บุญธรรม เด็กหญิงอัมมาพร เณรจารี และนางละมุด ปราบพาล

หมู่ที่ 4 บ้านสาวแล นางสาวยุพารัตน์ วันทอง นายทองดี สิ้นลา เด็กหญิงดาริกา หุ้มทอง นายเกียรติศักดิ์ หุ้มทอง และนายประมวล สุพันธมาศ

หมู่ที่ 5 บ้านสาวแล นางสาวแล นางสมาน ประมาะยัง นางเฉลิม แสนจันแดง นางรัศมี นามโคตร เด็กหญิงคาริกา หุ้มทอง และนางสาวอุพารัตน์ วันทอง

หมู่ที่ 6 บ้านสาวแล นายบัวทอง ราศีสวย นางบัวไล จำปาทอง นางสาวสุกัญญา วันทอง นางอุพารัตน์ วันทอง และเด็กหญิงคาริกา หุ้มทอง

หมู่ที่ 7 บ้านศรีวิไล นายโชค ลิทธิชัย นางอุไรวรรณ บุญธรรม นางประยูร สมสุข

3.4.2.4 ประชุมทำความเข้าใจแบบสัมภาษณ์และบทบาทหน้าที่ในการเก็บข้อมูล ในวันที่ 30 สิงหาคม 2558 ณ ห้องประชุมโรงเรียนบ้านสาวแล ประกอบด้วย ผู้นำชุมชนทุกหมู่บ้าน อสม. เยาวชน ครู และนายอำเภอเข้าร่วมกิจกรรมด้วย รวมทั้งสิ้น 36 คน มีวัตถุประสงค์เพื่อทำความเข้าใจแบบสัมภาษณ์และแบ่งบทบาทหน้าที่เก็บข้อมูลในแต่ละทีม โดยแบ่งเป็นทีมละ 3-5 คน ทำหน้าที่จดบันทึก สัมภาษณ์ บันทึกเสียง ก่อนบันทึกเสียงต้องขออนุญาตก่อน ผู้ให้สัมภาษณ์ต้องเป็นเกษตรกรที่ทำนาจริง ช่วงเวลาที่เหมาะสมสำหรับการไปสัมภาษณ์ให้แต่ละทีมลงพื้นที่ตามความเหมาะสมของกลุ่มเป้าหมาย และส่วนใหญ่จะเลือกช่วงเย็น เริ่ม 19.00 น เพราะเป็นเวลาที่เกษตรกรและทีมที่ลงพื้นที่ ว่างจากการทำงาน หลังจากนั้นเป็นช่วงเวลาของทีมวิจัยในการลงพื้นที่เก็บข้อมูล

3.4.3 การเก็บข้อมูลและรวบรวมข้อมูล

หลังจากการสร้างเครื่องมือและลงพื้นที่เก็บข้อมูลแล้ว ผู้ประสานงานวิจัย สกว.ได้แนะนำให้ทีมวิจัยไปศึกษาดูงานที่งานมหกรรมวิจัย ที่ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดเลยเป็นผู้จัดงาน ในวันที่ 10 ตุลาคม 2558 ซึ่งเป็นการนำเสนอผลการวิจัยชุดโครงการของจังหวัดเลย ณ วัดศรีคุณเมือง อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย ทีมวิจัยที่ร่วมศึกษาดูงานครั้งนี้ จำนวน 18 คน ประกอบด้วย ทีมครู ส.อบต. ผู้นำชุมชน อสม. ตัวแทนกลุ่มแม่บ้าน และเยาวชน สิ่งที่ได้ คือ ได้เทคนิควิธีการลงพื้นที่เก็บข้อมูล การรวบรวมข้อมูล และแนวทางการปรับปรุงแบบสัมภาษณ์

พอลกลับจากศึกษาดูงาน ทีมวิจัยหลักได้ติดตามการเก็บข้อมูลจากทีมวิจัยในชุมชน และได้จัดเวทีติดตามการเก็บข้อมูล ขึ้นในวันที่ 12 พฤศจิกายน 2558 ณ ห้องประชุมโรงเรียนบ้านสาวแล ผู้เข้าร่วมเป็นแกนนำหลักในการเก็บข้อมูลแต่ละชุมชน จำนวน 12 คน พบว่า ข้อมูลที่ได้มานั้นน้อย ไม่ตรงตามวัตถุประสงค์ของแบบสัมภาษณ์ คำตอบที่ได้มาเขียนสั้นเกินไป จนสาระสำคัญขาดหายไป ทำให้รู้ว่าการสัมภาษณ์มีข้อบกพร่อง คือ ผู้สัมภาษณ์ไม่เข้าใจวิธีการบันทึกข้อมูลตามประเด็นที่สัมภาษณ์ และไม่เข้าใจคำถามในแบบสัมภาษณ์ แกนนำหลักจึงได้ทำความเข้าใจรายละเอียดทีละประเด็นให้เข้าใจในแนวทางเดียวกัน และเพิ่มเติมประเด็นในแบบสัมภาษณ์ คือ ความคิดเห็นเกี่ยวกับวิธีการที่จะลด ละ เลิกการใช้สารเคมีในครอบครัวของผู้ให้สัมภาษณ์ จากนั้นให้ทีมเก็บข้อมูลลงพื้นที่เก็บข้อมูลใหม่อีกครั้ง ให้ข้อมูลสมบูรณ์ วิธีการบันทึกข้อมูลนั้น ให้ใช้เครื่องบันทึกเสียงเป็นตัวช่วย

ในระหว่างที่ทีมชุมชนลงไปเก็บข้อมูลเพิ่มเติม ทีมวิจัยหลักได้ไปรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการลดสารเคมี จากสำนักงานเกษตรอำเภอโพธิ์ตาก

หลังจากนั้น วันที่ 27 พฤศจิกายน 2558 ได้จัดวงโสเหล่ (สนทนากลุ่ม) ผู้สูงอายุ 15 คน เพื่อเก็บข้อมูลประวัติความเป็นมา บ้านสาวแล บ้านโพธิ์ตาก บ้านศรีวิไล และการทำงานตั้งแต่ดั้งเดิมจนถึงปัจจุบัน

เนื่องจากผู้รู้เกี่ยวกับความเป็นมาในชุมชนที่อายุมากที่สุด คือ นายแก้ว สีไฟ อายุขณะนั้น 91 ปี ไม่สามารถมาร่วมวงสนทนาได้ ทีมวิจัยจึงใช้วิธีการบันทึกวิดีโอบทสัมภาษณ์มาเปิดให้ผู้สูงอายุที่มาร่วมสนทนาในวันนี้ได้แลกเปลี่ยนข้อมูลกัน เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของชุมชนและการทำงานในอดีตถึงปัจจุบัน

สิ่งที่เกิดขึ้น ทีมวิจัยได้ข้อสรุปเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของบ้านโพธิ์จาก บ้านสาวแล และบ้านศรีวิไล ได้ข้อมูลวัฒนธรรมการทำงานตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ข้อมูลความแตกต่างของความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับการทำงานบ้านสาวแลกับบ้านโพธิ์ตาก

นอกจากนี้พบว่า ผู้สูงอายุมิรรอยยิ้ม สนุกสนานที่ได้เล่าความหลัง มีความภาคภูมิใจที่ลูกหลานมีคนสนใจและเห็นคุณค่าของราวในอดีต ในมุมมองของทีมวิจัยก็รู้สึกว่าได้เรียนรู้ข้อมูลในอดีตที่ต้องการนำมาใช้ในการวิจัยครั้งนี้ และมีความคุ้นเคยกับกับผู้สูงอายุมากขึ้น มีปฏิสัมพันธ์ที่ดีขึ้น

ในช่วงเดือนธันวาคม 2558 ทีมผู้ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นได้จัดประชุมติดตามการเก็บข้อมูลวิจัย ชุดโครงการ ปี 2558 ซึ่งมี 5 โครงการ แล้วโครงการทีมโพธิ์ตากก็เป็นหนึ่งในนั้น โดยจัดขึ้นในวันที่ 18-19 ธันวาคม 2558 ณ ห้องประชุมเทศบาลตำบลหาดคำ ตำบลหาดคำ อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ในเวทีครั้งนี้ ได้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เครื่องมือและวิธีการเก็บข้อมูล

ทีมโพธิ์ตากได้เล่าความก้าวหน้าการเก็บข้อมูลและเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล แลกเปลี่ยนเรียนรู้กับทีมอื่น

ผลที่เกิดขึ้น พบว่า

- ทุกทีมมีปัญหาในการเก็บข้อมูลที่คล้ายกันคือ ช่วงเวลาว่างของทีมวิจัยไม่ตรงกัน ทำให้การเก็บข้อมูลล่าช้า และขาดความต่อเนื่อง
- การรวบรวมข้อมูลของทีมโพธิ์ตากยังมีข้อมูลที่สับสน พอได้เห็นวิธีการจากทีมอื่น จึงได้แนวทางในการรวบรวมข้อมูล โดยใช้ตารางแจกแจงข้อมูลออกเป็นรายหมวดตามประเด็นที่ศึกษา
- มีกำลังใจในการทำงานมากขึ้น เพราะข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้ สามารถตอบวัตถุประสงค์ได้แต่ยังไม่ชัดเจน และการทำงานวิจัยก็ไม่ได้ล่าช้าไปกว่าทีมอื่น

จากนั้นเป็นการประชุมติดตามความก้าวหน้าการเก็บข้อมูลในพื้นที่ตำบลโพธิ์ตาก ในวันที่ 9 มกราคม 2559 ณ ที่ทำการศูนย์แปรรูปถั่วกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านโพธิ์ตาก เป็นการนัดหมายพูดคุยกับแกนนำหลักของทีมวิจัย เกี่ยวกับการรวบรวมข้อมูล แต่ข้อมูลยังรวบรวมไม่เสร็จ ผู้ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจึงได้ให้ข้อเสนอแนะว่าให้เข้าร่วมรับฟังการรวบรวมข้อมูลและเทคนิควิธีการที่เกี่ยวข้อง ในวันที่ 12 กุมภาพันธ์ 2559 ณ วัดโนนศิลา บ้านกวดโคกสว่าง ตำบลนาข่า อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย

พอถึงวันที่ 12 กุมภาพันธ์ 2559 ทีมวิจัยได้เข้าร่วมรับฟังการรวบรวมข้อมูลและเทคนิควิธีการที่เกี่ยวข้อง ณ วัดโนนศิลา บ้านกวดโคกสว่าง ตำบลนาข่า อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย โดยทีมวิจัยเข้าร่วมจำนวน 2 คน คือ หัวหน้าโครงการ และเยาวชน สิ่งที่ได้จากเวทีนี้ คือ เทคนิคการแจกแจงและรวบรวมข้อมูลที่ได้จากแบบสัมภาษณ์ และการเขียนพัฒนาการการเปลี่ยนแปลงของชุมชนโดยใช้เส้นประวัติศาสตร์ ให้แบ่งเป็นยุค โดยมีช่วงเวลาเป็นตัวกำกับแต่ละยุค

วันที่ 19 กุมภาพันธ์ 2559 ทีมวิจัยหลักได้นัดหมายให้ทีมเก็บข้อมูลแต่ละชุมชนนำข้อมูลที่ได้มารวมกัน มีทีมวิจัยเข้าร่วมทั้งหมด 15 คน พบว่า คนที่เก็บข้อมูลยังส่งแบบสัมภาษณ์ไม่ครบตามกลุ่มเป้าหมายที่กำหนดไว้ จึงได้มอบหมายการรวบรวมข้อมูลบ้านสาวแล หมู่ที่ 4, 5, 6 ให้ ครูยุทธรัตน์ วันทอง เป็นผู้รับผิดชอบรวบรวมข้อมูล ส่วนบ้านโพธิ์ตาก หมู่ที่ 1, 2, 3 และบ้านศรีวิไล หมู่ที่ 7 มอบหมายให้นายอภิเดช บุญธรรม เป็นผู้รวบรวมข้อมูล พอรวบรวมข้อมูลเสร็จแล้วให้นำส่งที่หัวหน้าโครงการวิจัยเพื่อเรียบเรียงตามกรอบประเด็นข้อมูล

ภายหลังจากได้รับข้อมูลจากผู้รวบรวมข้อมูลทั้งหมดแล้ว ทีมวิจัยหลักได้มาร่วมกันรวบรวมข้อมูลเพื่อนำมาจัดทำรายงานความก้าวหน้า

ในช่วงเขียนรายงานวิจัย ผู้ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นได้ให้กรอบการเขียนรายงานความก้าวหน้า และทีมวิจัยได้จัดเรียงเนื้อหาตามกรอบที่ได้รับ เรียบเรียงเนื้อหาเป็นรายงานความก้าวหน้าโดยหัวหน้าโครงการและทีมวิจัยหลักร่วมกันเขียนรายงาน

3.4.4 กิจกรรมทดลองปฏิบัติการ

หลังจากผ่านพ้นช่วงเวลาศึกษาข้อมูล และการรายงานความก้าวหน้าแล้ว ทีมวิจัยได้รับงบประมาณในการดำเนินการวิจัยระยะที่ 2 ซึ่งเป็นระยะทดลองปฏิบัติการ ซึ่งกิจกรรมที่ดำเนินการ มีดังนี้

3.6.3.1 เวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์งานวิจัยท้องถิ่นกับการเสริมสร้างพลังคุณค่า ความสุขคนไทเลย ณ วัดศรีคุณเมือง อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย วันที่ 10 ตุลาคม 2558 นักวิจัยทั้งหมดจำนวน 145 คน โดยทีมวิจัยโพธิ์ตากเข้าร่วม จำนวน 18 คน

3.6.3.2 เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้การฟื้นฟูวัฒนธรรมการทำนา เป็นการนำเอา 3 กิจกรรม มาจัดบูรณาการร่วมกัน ได้แก่ กิจกรรมผู้เฒ่าเล่าเรื่อง กิจกรรมทำได้ไง และกิจกรรมฐานเรียนรู้วัฒนธรรมการทำนา จัดในวันที่ 30 พฤศจิกายน 2559 ณ ม้องเบ็งนวัดกรรมตำบลโพธิ์ตาก (เดิมเป็นศูนย์สามวัยสายใยรักบ้านโพธิ์ตาก) มีผู้เข้าร่วม จำนวน 140 คน ประกอบด้วย 1) กลุ่มชมรมผู้สูงอายุ จำนวน 20 คน 2) กลุ่มนักศึกษา กศน. โพธิ์ตาก จำนวน 15 คน 3) ผู้นำชุมชน จำนวน 15 คน 4) องค์การบริหารส่วนตำบลโพธิ์ตาก จำนวน 5 คน 5) กลุ่มนักเรียน จำนวน 63 คน 6) กลุ่มอาชีพและชมรมไทยพวนบ้านโพธิ์ตาก จำนวน 22 คน โดยมีนายอำเภอโพธิ์ตากเป็นประธานเปิดงาน

มีการประชุมเตรียมงานออกแบบกิจกรรมทดลองปฏิบัติการ ณ บ้านหัวหน้าโครงการ ผู้เข้าร่วมประกอบด้วย แกนนำทีมวิจัย ชมรมผู้สูงอายุ ตัวแทนจากองค์การบริหารส่วนตำบลโพธิ์ตาก ผู้นำ

ชุมชน รวมทั้งหมด 25 คน จากข้อมูลวิจัย พบว่า ในชุมชนมีคลังความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นอยู่ที่ผู้สูงอายุ และเรื่องราววัฒนธรรมดีๆ ที่ลูกหลานควรเรียนรู้ก็อยู่ที่ผู้สูงอายุเช่นกัน แต่ที่ผ่านมามีความรู้ที่ถูกกลืนหายไป เพราะเทคโนโลยีสมัย นอกจากนี้ในชุมชนยังมีความรู้ที่คนทำนาโดยไม่ใช้สารเคมีได้จริง จึงอยากให้มีความรู้เกี่ยวกับการทำนาโดยไม่ใช้สารเคมี ถูกถ่ายทอดให้คนที่สนใจตลอดเลิกใช้สารเคมีได้เรียนรู้ และการจัดกิจกรรมครั้งนี้จัดในพื้นที่ชุมชน เป็นการสร้างกระแสให้คนในชุมชนสนใจอยากมาร่วมกิจกรรมด้วย

วันที่ 30 พฤศจิกายน 2559

ช่วงเช้า เป็นเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องราวดีๆ ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยมีผู้เฒ่า (ผู้สูงอายุ) เป็นผู้เล่าเรื่อง ต่อมาชาวบ้าน 3 คน ที่เลิกการใช้สารเคมี มาเล่า/แลกเปลี่ยนเรียนรู้การทำนาโดยไม่ใช้สารเคมี

หลังเบรกเช้า เป็นการจำลองสถานการณ์การเรียนรู้ 2 สถาน ได้แก่

- สถานเรียนรู้ที่ 1 พิธีกำฟ้า ซึ่งเป็นประเพณีที่คนในชุมชนปฏิบัติและให้ความสำคัญสืบต่อกันมา

- สถานเรียนรู้ที่ 2 พิธีบุญบั้งไฟ เป็นความเชื่อว่าจะบั้งไฟบูชาปู่ตา จุดประสงค์เพื่อให้ความอุดมสมบูรณ์ในการทำการเกษตร ให้ฝนตกตามฤดูกาล และชาวบ้านปฏิบัติสืบต่อกันมา

พักกลางวัน มีการกินข้าวชุมชนโฮมกัน เพื่อให้ได้พูดคุยกัน เด็กได้ดูแลผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่ก็ได้รับความสุขที่ได้เห็นหน้าลูกหลาน เกิดการให้รอยยิ้มซึ่งกันและกัน และเข้าเรียนรู้อีก 2 สถาน

- สถานเรียนรู้ที่ 3 วัฒนธรรมการเกี่ยวข้าว ให้เยาวชนได้เรียนรู้วิธีการเกี่ยวข้าว การลงแขกเกี่ยวข้าว และการขนข้าวขึ้นลาน ด้วยวิธีการหาบใส่บ่าจากทุ่งนาไปยังลานฟาดข้าว

- สถานเรียนรู้ที่ 4 คู่ขวัญข้าว เป็นการเรียกขวัญให้ข้าวอยู่หมั่นอยู่แก่น (ให้มีความอุดมสมบูรณ์) ผู้ที่ข้าวให้อยู่เย็นเป็นสุข

3.4.5 การวิเคราะห์ข้อมูล

ใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content analysis) โดยวิเคราะห์ข้อความจากเอกสาร และข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม การประเมินกิจกรรม การสังเกต และการประชุมเชิงปฏิบัติการ และเขียนนำเสนอรายงานในรูปแบบความเรียงเชิงพรรณนาวิเคราะห์

โดยทีมวิจัยได้ทำการรวบรวมข้อมูลและร่วมกันสรุปบทเรียนที่ได้ดำเนินการ และมีการตรวจสอบข้อมูลตามประเด็นคำถาม เช่น วัฒนธรรมการทำนาตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงอย่างไร อะไรคือปัจจัยในการเปลี่ยนแปลงการทำนาของชาวดำบลโพธิ์ตากประกอบด้วย

หลังจากการทดลองปฏิบัติการเสร็จ ทีมวิจัยได้นำข้อมูลทั้งหมดมาวิเคราะห์ โดยใช้เส้นเวลาวิเคราะห์พัฒนาชุมชน ใช้แผนที่ทำมือวิเคราะห์ระบบชลประทาน ลักษณะพื้นที่ทำนา ตารางวิเคราะห์ข้อมูลต่างๆ คำร้อยละ และเขียนรายงานวิจัยโดยการพรรณนา

บทที่ 4

ผลการวิจัย

การดำเนินการวิจัยโครงการ รูปแบบการฟื้นฟูวัฒนธรรมการทำนา เพื่อลดการใช้สารเคมีในชุมชน ตำบลโพธิ์ตาก อำเภอโพธิ์ตาก จังหวัดหนองคาย มีการรวบรวมข้อมูลจากการวิเคราะห์เอกสาร การสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม ประชุมย่อยพูดคุยแบบไม่เป็นทางการ การจัดเวทีแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และการทดลอง ปฏิบัติการ จากการดำเนินการดังกล่าวได้ผลการวิจัย ดังนี้

1. บริบทและวัฒนธรรมชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการทำนาของชุมชนตำบลโพธิ์ตาก
2. พัฒนาการการเปลี่ยนแปลงการทำนาของชุมชนตำบลโพธิ์ตากตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน
3. สถานการณ์และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการทำนา
4. รูปแบบการฟื้นฟูวัฒนธรรมการทำนาที่ลดการใช้สารเคมีในชุมชนตำบลโพธิ์ตาก

4.1 บริบทและวัฒนธรรมชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการทำนาของชุมชนตำบลโพธิ์ตาก

ข้อมูลจากเอกสารของศูนย์ 3 ไร่ สายใยรักแห่งครอบครัวโพธิ์ตาก เป็นข้อมูลตำบลโพธิ์ตาก กล่าวว่า ชุมชนตำบลโพธิ์ตากตั้งขึ้นเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2345 โดยมีพ่อเฒ่าชาวพวน จำนวน 6 คน ได้แก่ พ่อเฒ่าสาย พ่อเฒ่าเชียงกลม พ่อเฒ่าหมื่นอินทร์ พ่อเฒ่าศรีจันทร์ พ่อเฒ่าขรรชฤทธิ์ และพ่อเฒ่าขุนหลวงประสิทธิ์ อพยพ ครอบครัวมาจากเมืองบ่อเตนแก่นท้าว แขวงหลวงพระบาง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (สปป. ลาว) เมื่อเดินทางมาถึงต้นโพธิ์ต้นหนึ่งซึ่งมีขนาดใหญ่มาก มีความร่มเย็น พื้นที่บริเวณรอบก็มีความอุดมสมบูรณ์ จึงจับจองเป็นที่อยู่อาศัย (ปัจจุบันเป็นที่ตั้งบ้านโพธิ์ตากหมู่ที่ 1 หมู่ที่ 2 และหมู่ที่ 3) ส่วนผู้คนอีกกลุ่มหนึ่งมาจากเวียงจันทร์เข้าจับจองพื้นที่ป่าต้นน้ำริมห้วยน้ำทอนและหนองน้ำอีก 6 แห่ง ห่างจากกลุ่มชาวพวน กลุ่มแรก ประมาณ 2 กิโลเมตร ซึ่งเป็นบริเวณที่มีต้นสะเลหรือสาแลขึ้นอยู่จำนวนมาก ซึ่งปัจจุบันคือที่ตั้ง หมู่บ้านสาวแล หมู่ที่ 4 หมู่ที่ 5 หมู่ที่ 6)

ปัจจุบันตำบลโพธิ์ตากมีจำนวน 7 หมู่บ้าน ประกอบด้วย บ้านโพธิ์ตาก หมู่ที่ 1 หมู่ที่ 2 และหมู่ที่ 3 บ้านสาวแล หมู่ที่ 4 หมู่ที่ 5 และหมู่ที่ 6 และบ้านศรีวิไล หมู่ที่ 7 ตำบล มีพื้นที่ทั้งหมด 48 ตารางกิโลเมตร ตั้งอยู่ห่างจากอำเภอเมืองหนองคาย ประมาณ 80 กิโลเมตร มีอาณาบริเวณติดต่อกับพื้นที่ใกล้เคียง คือ

ทิศเหนือ จรดบ้านกาหม ตำบลโพธิ์ทอง และบ้านศูนย์กลาง ตำบลด่านศรีสุข อำเภอโพธิ์ตาก จังหวัดหนองคาย

ทิศใต้ จรดลำห้วยทอน ตรงข้ามบ้านน้ำจืด ตำบลคำด้วง อำเภอบ้านฝ้อ จังหวัดอุดรธานี

ทิศตะวันออก จรดลำห้วยโงง ตรงข้ามบ้านกวด ตำบลนาข่า อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย

ทิศตะวันตก จรดลำห้วยทอน ตรงข้ามบ้านคำด้วง ตำบลคำด้วง อำเภอบ้านฝ้อ จังหวัดอุดรธานี

บ้านโพธิ์ตาก หมู่ที่ 1 หมู่ที่ 2 และหมู่ที่ 3 เป็นคนไทยพวน ส่วนใหญ่จะตั้งบ้านเรือนอาศัยเป็นกลุ่มตามเครือญาติ ใช้ภาษาพูดเป็นภาษาไทยพวน และภาษาไทผะเลอ (ปัจจุบันยังคงใช้กันอยู่) นอกจากนี้ยังมีภาษาสระแอ ซึ่งเคยใช้กันในชนเผ่าไทยพวนโบราณ ส่วนประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่หมู่ที่ 4 หมู่ที่ 5 และหมู่ที่ 6 บ้านสาแลนั้นจะมีทั้งชาวไทยพวน ซึ่งแยกตัวจากบ้านโพธิ์ตาก และชาวไทดำ ซึ่งอพยพมาจากเมืองเลย จะมีสำเนียงการออกเสียงเป็นภาษาที่ใช้ในภาคอีสาน แต่ไม่ออกเสียงเหนอเท่ากับชาวไทยพวน ส่วนประชาชนที่อาศัยอยู่ในหมู่ที่ 7 บ้านศรีวิไล เป็นประชาชนที่อพยพเข้ามาอยู่ใหม่ จึงมีทั้งที่อพยพมาจากภาคเหนือบ้าง ภาคใต้บ้าง และภาคอีสาน ปะปนกันไป

สภาพทั่วไปทางกายภาพของตำบลโพธิ์ตาก เป็นพื้นที่ที่มีต้นไม้มิประเภทป่าเต็งรังอยู่กระจายตามพื้นที่หัวไร่ปลายนา มีพื้นที่ป่าสาธารณะวังเดือนห้าทางทิศใต้ของตำบล ชาวบ้านใช้เป็นแหล่งอาหารธรรมชาติ เช่น เห็ด หน่อไม้ แผลงต่างๆ สมุนไพร เป็นต้น มีลำห้วยตอนอยู่ทางทิศใต้ของตำบล ลำห้วยโม่อยู่ทางทิศตะวันออก ริมฝั่งห้วยเป็นป่าบุ่ง ชาวบ้านใช้น้ำในการทำนา ทำสวนปาล์ม หาลา หอย ฟักก ธรรมชาติ เป็นต้น นอกจากนี้ชุมชนยังมีหนองน้ำธรรมชาติกระจายอยู่ตามหมู่บ้านต่างๆ จำนวน 18 แห่ง ภูมิประเทศส่วนใหญ่ เป็นพื้นที่ราบลุ่ม ในพื้นที่จำนวน 27,076 ไร่ของตำบล เป็นพื้นที่ทำการเกษตร 17,917 ไร่ เป็นแหล่งน้ำ 510 ไร่ เป็นที่อยู่อาศัย 505 ไร่ และป่าไม้สาธารณะ 8,090 ไร่ พื้นที่เหมาะแก่การการเกษตร และเลี้ยงสัตว์ ส่วนใหญ่อยู่ทางทิศตะวันออกและทิศใต้ ส่วนพื้นที่ทำไร่ ทำสวน อยู่ทางทิศเหนือและทิศตะวันตก

สมัยก่อนชุมชนมีแนวคิดพึ่งตนเองและมีวิถีชีวิตที่เคารพธรรมชาติ อาชีพหลักคือการทำนาทำไร่ โดยเฉพาะการทำนาข้าวซึ่งถือเป็นวัฒนธรรม เป็นวิถีชีวิตของผู้คน โดยทำนาเพื่อเก็บไว้กิน ไว้ทำบุญ และแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน นอกจากนี้ยังแปรสภาพเป็นอาหารประเภทอื่น วัฒนธรรมในการทำนาในสมัยก่อนมีการช่วยเหลือกันในวงเครือญาติ และบ้านใกล้เคียงที่เรียกว่า “การเอาแสง” ก่อนเริ่มทำนา ในช่วงเดือน 3 (ประมาณเดือนกุมภาพันธ์) ชุมชนโพธิ์ตากจะมีบุญกำฟ้าหรือค้ำฟ้า (กะ-ค้ำ-ฟ้า) คือ คนในชุมชนจะไม่ทำงาน ไม่เสียดังให้ฟ้ารำคาญ ทำให้ไม่กลัวฟ้าร้องฟ้าผ่า ทำให้ทำนาด้วยความสบายใจ หลังจากพิธีกำฟ้าแล้วจึงเปิดประตูยั้งเอาข้าวมาสีเพื่อกินและทำบุญ พอถึงเดือนหก (เดือนพฤษภาคม) ก็จะมีบุญเลี้ยงบ้าน (เลี้ยงปู่ตา) ก่อนลงทำนาเพื่อให้อยู่ดีมีแสง โดยวันที่จัดงานบุญเลี้ยงบ้านจะไม่ทำงาน ให้คนมารวมกันเพื่อนำสกุสนาน จากนั้นก็ทำบุญบ้องไฟเพื่อขอฟ้าขอฝนให้ตกต้องตามฤดูกาล เมื่อฝนตกแต่ละครอบครัวก็ทำการแสดนาในวันพฤหัสบดี โดยเชิญผีไร่ผีนามาสถิตอยู่ตาแสด (सानจากไม้ไผ่ ลักษณะคล้ายกับบ้าน มีขนาดเท่าฝ่ามือ) การทำนาแบบธรรมชาติใช้แรงงานคนและสัตว์ ไม่มีเครื่องจักรทุ่นแรง ไม่ใช้สารเคมี ผลที่ตามมาคือ ต้นทุนการทำนาไม่สูง ชาวบาร่างกายแข็งแรงเนื่องจากได้ใช้แรงกายทำนาเอง ข้าวปลอดสารเคมี แหล่งน้ำและอาหารอุดมสมบูรณ์

เมื่อความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่ในการพัฒนามาถึง มีการพูดถึงการมีฐานะที่ดีขึ้น คนในชุมชนตำบลโพธิ์ตาก ก็เปลี่ยนวิถีคิดวิธีทำ เป็นการทำนาข้าวไว้เพื่อขาย การทำนาที่เคยถือเป็นวัฒนธรรม เป็นวิถีชีวิต ก็เปลี่ยนมาเป็นการทำนาอย่างเร่งรีบผลิต บุญกำฟ้าก็ทำแค่วันเดียว ผู้คนไม่ได้มารวมกันเหมือนก่อน บุญเดือนหกซึ่งเดิมมี 3 งาน ก็รวมเอาบุญบ้องไฟกับการเลี้ยงปู่ตาเข้าด้วยกัน ส่วนการแสดนาก็เหลือน้อยมาก

ที่ยังคงเหลือก็เป็นผู้เฒ่าผู้แก่ที่ยังนับถือแต่ไม่ได้มีรูปแบบเหมือนเดิม ลานข้าวก็หายไปกลายเป็นการตากข้าวในตาข่ายเขียว บุญกุ่มข้าวก็ไม่มี รอแต่ว่ารถเกี่ยวข้าวจะมาเกี่ยววันไหน บางครั้งก็ทะเลาะแย่งรถเกี่ยวข้าวกัน ซึ่งในปัจจุบันชุมชนโพธิ์ตากปลูกทั้งข้าวนาปีและนาปรัง ทำให้มีการใช้สารเคมีกันอย่างมาก ส่งผลต่อสิ่งแวดล้อม สังเกตได้จากสภาพดินมีลักษณะแข็ง คุณภาพของดินเสื่อมลง สังเกตจากไม่มีไส้เดือน มีแนวโน้มการใช้สารเคมีในปริมาณที่มากขึ้นทุกปี ส่งผลต่อต้นทุนการผลิตที่เพิ่มมากขึ้นเนื่องจากต้องซื้อสารเคมี (ปุ๋ย สารเคมีกำจัดวัชพืชและศัตรูพืช) ที่มีราคาสูง ส่งผลต่อสุขภาพ เช่น คนในชุมชนเป็นผื่นคันและเน่าเปื่อย คนในชุมชนที่เสียชีวิตด้วยโรคหัวใจล้มเหลวมีมากขึ้น (ชาวบ้านเรียกโรควูบ หลังจากส่งโรงพยาบาล 5-6 วันก็เสียชีวิต) ซึ่งส่วนใหญ่เป็นครอบครัวที่เกี่ยวข้องกับการใช้สารเคมีในปริมาณที่มาก

นอกจากนี้ยังมีการปลูกยางพารากันเป็นจำนวนมาก เมื่อราคายางตกต่ำลงได้ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตเป็นอย่างมาก นำมาสู่การนำมาสู่การหาทางออกในการแก้ไขปัญหาที่นำปรัชญาแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นแนวทางในการพัฒนาและแก้ไขปัญหาชุมชน

4.2 พัฒนาการการเปลี่ยนแปลงการทำนาของชุมชนตำบลโพธิ์ตากตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

4.2.1 วัฒนธรรมการทำนาในอดีต (ก่อน พ.ศ. 2521)

คุณตาแก้ว สีไฟ (อายุ 91 ปี เสียชีวิตแล้วเมื่อเดือนตุลาคม 2560) บ้านเลขที่ 74 หมู่ 4 บ้านสาวแล เล่าให้ฟังว่า “สมัยเด็กพื้นที่ทำนามีน้อย การทำนาจึงจะทำพอกินในครอบครัว เก็บไว้ทำบุญ แบ่งปันพี่น้อง และแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน นอกจากนี้ยังแปรสภาพเป็นอาหารประเภทอื่น การทำนาในสมัยก่อนมีการช่วยเหลือกันในวงเครือญาติและบ้านใกล้เคียงเรียกว่าการเอาแสง ถ้าออกเสียงสำเนียงภาษาพวนก็จะใช้คำว่า “การเฮ้าแสง” การทำนาสมัยก่อนมีความยากลำบากมาก วัควายสมัยนั้นราคาแพงมาก บ้านไหนฐานะดีก็จะมีควายหน้า (หมายถึงควายตัวผู้ที่แข็งแรง) เอาไว้ไถนา บ้านไหนไม่มีควาย ก็จะจ้างอบเสียมขุดสับดินแล้วใช้ข้าวหยอดเป็นหลุม คนเป็นฝั้วก็จะออกไปไถนา ปานคันแทนาดั้งแต่เช้า เมื่อกี้ทำกับข้าวหรือแนวกินหอบไปส่งฝั้ว ถ้าใครมีลูกน้อยก็จะเอาลูกใส่ตะกร้าหนึ่งอีกตะกร้าหนึ่งก็ใส่กับข้าวหรือแนวกินหอบกว่าจะไปถึงนาก็สายแล้ว บางครั้งก็นั่งแต่ข้าวไปหาแนวกินในทุ่งนา หรือข้างทางที่เที่ยวไปนานนั้นแหละ กินสดๆ ไม่ว่ากุ้งก็เอาสวิตต์เอาตามแจนา (หัวมุนา) มดแดงก็หาอบนดันไม้หัวไร่ปลายนา หอยกึ่งมมาแล้วไม่จิ้มหัวกินกับแจ่วโหลด ปลาซิวเด็ดหัวแล้วจ้ำแจ่วหมากพริกเลย ไม่เห็นเป็นพยาธิเป็นโรคอะไร ปีหนึ่งก็ดำหมากเกลือกินเป็นยาถ่ายครั้งหนึ่ง พ่อตุ๊กะอายุยืนมาปานนี้ละ”

ภาพที่ 5 คุณตาแก้ว สีไฟ ปัจจุบัน อายุ 91 ปี
 ราษฎรชาวนาน หมู่ 4 บ้านสาวแล
 (เพิ่งเสียชีวิตเมื่อเดือนตุลาคม 2560)

ภาพที่ 6 คุณตาชำ สุทธิดี

คุณตาชำ สุทธิดี (อายุ 82 ปี) บ้านเลขที่ 74 หมู่ 1 บ้านโพธิ์ตาก ได้เล่าให้ฟังว่า “ก่อนจะเริ่มทำนา ในช่วงเดือน 3 ออกใหม่ 3 ค่ำ (ประมาณเดือนกุมภาพันธ์) ชุมชนโพธิ์ตากจะมีบุญกำฟ้าหรือกล่าฟ้า (คะ-ล่า-ฟ้า) คือ การไม่ทำงาน ไม่เสี่ยงดั่งให้ฟ้ารำคาญ ทำให้ไม่กลัวฟ้า ร้องฟ้าผ่า ทำให้ทำนาด้วยความสบายใจ กำฟ้าทำ 3 ระยะ คือ ระยะแรก กำหนดทั้งวัน ก่อนนอนก็อธิษฐานว่า “มือนี่ผู้ข้าได้กำปอดกำดี บ่ได้เฮ็ด ผิดหยัง บ่ได้เฮ็ดเสี่ยงดั่ง ขอให้ผู้ข้าอยู่ดีมีเฮง มีสุข” หมายถึง วันนี้ทำดีแล้ว ไม่ได้ทำผิดอะไร ขอให้ตนเองมีความสุขกายสุขใจ ระยะที่สอง (อีกเจ็ดวันถัดมา) กำตอนเช้าถึงเพลในลักษณะแบบเดียวกัน ระยะที่สาม (อีกเจ็ดวันถัดมา) กำตอนเช้าในลักษณะแบบเดียวกัน หลังจากพิธีกำฟ้าแล้วจึงเปิดประยุ้งนางเอาข้าวมาทำการสีข้าวเพื่อกินและทำบุญ”

พอถึงเดือนหก (เดือนพฤษภาคม) ชาวนาก็จะมีบุญเลี้ยงบ้านเพื่อเป็นสิริมงคล (เลี้ยงปู่ตา) และเพื่อให้ อยู่ดีมีเฮง ให้คนมารวมกันพ่อนราสนุกสนาน ต่อจากนั้นก็ทำบุญบั้งไฟขอฟ้าขอฝนให้ตกต้องตามฤดูกาล เมื่อฝนตก แต่ละครอบครัวก็ทำการเสกนาในวันพฤหัสบดี โดยเชิญผีไร่ผีนามาสถิตอยู่ตาแฮก (सानจากไม้ไผ่คล้ายกับบ้าน มีขนาดเท่าฝ่ามือ) ที่สร้างไว้ให้

ภาพที่ 7-9 บุญเลี้ยงบ้าน (เลี้ยงปู่ตา)

คุณตาข้า สุทธิดี เล่าให้ฟังต่อว่า คำแสดนาที่คนสมัยก่อนใช้กล่าวในพิธีแสดนา มีดังนี้

ปักต้น 1	พระพุทธรักษา	ปักต้น 2	พระธรรมรักษา
ปักต้น 3	พระสงฆ์รักษา	ปักต้น 4	ได้เล่าข้าวหมื่นมาเจีย
ปักต้น 5	ให้ได้เจียพันเล่า	ปักต้น 6	เพิ่นเสียให้กูได้
ปักต้น 7	เพิ่นไฮ้ให้กูมี		

ปักข้าวได้สิบสี่กอแล้วเขา ว่าสามจบ

ความหมายของ คำแสดนา มีดังนี้

ปักต้น 1 พระพุทธรักษา หมายถึง ปักคำข้าวกอที่ 1 ให้คุณพระพุทธรักษา
 ปักต้น 2 พระธรรมรักษา หมายถึง ปักคำข้าวกอที่ 2 ให้คุณพระธรรมรักษา
 ปักต้น 3 พระสงฆ์รักษา หมายถึง ปักคำข้าวกอที่ 3 ให้คุณพระสงฆ์รักษา
 ปักต้น 4 ได้เล่าข้าวหมื่นมาเจีย หมายถึง ขอให้ได้ข้าวมาใส่ยุ้งฉางเยอะ (เจียก็หมายถึงยุ้งฉาง

ข้าว)

ปักต้น 5 ให้ได้เจียพันเล่า หมายถึง ขอให้ได้ข้าวมาใส่ยุ้งฉางเยอะ (เล่าก็หมายถึงยุ้งฉาง)

ปักต้น 6 เพิ่นเสียให้กูได้ หมายถึง คนอื่นทำนาเสียหาย แต่ขอให้ฉันได้

ปักต้น 7 เพิ่นไฮ้ให้กูมี หมายถึง คนอื่นจนไม่ได้ข้าว ขอให้ฉันรวย (ไฮ้หมายถึงยากจน มี

หมายถึงรวย)

คุณตาข้า สุทธิดี เล่าต่อว่า “ในปัจจุบันการแสดนามีน้อยลงมาก นับครัวเรือนได้ ยังคงทำพิธีแสดนา เฉพาะผู้ที่ความเชื่อว่าเข็ดขวง (มีผี มีของรักษา มีเจ้าที่เจ้าทาง) ส่วนนาทั่วๆ ไป ส่วนมากใช้รถไถนา แล้วก็จ้างคนหว่าน ชาวนาจึงถือฤกษ์สะดวกตามเวลาวางของรถไถนาหรือคนรับจ้าง”

ในการลงพื้นที่สัมภาษณ์ชาวนาในตำบลโพธิ์ตากทั้ง 7 หมู่บ้าน จำนวน 217 ครัวเรือนที่ทำนาเป็นอาชีพหลัก พบว่ามีชาวนาที่ยังมีความเชื่อว่า มีผี มีปญารักษาพื้นที่นา จำนวน 44 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 20.28 ของครัวเรือนที่ทำนาจริง โดยครอบครัวชาวนาดังกล่าวมีการแสดนา และพิธีเลี้ยงขึ้นเลี้ยงลง เพื่อให้เจ้าของนาอยู่มีมีแสง ไม่เจ็บไข้ โดยพบครอบครัวชาวนาที่มีความเชื่อเรื่องผีอยู่ในเขตหนองย่านาง หมู่ที่ 2 บ้านโพธิ์ตาก ในเขตหนองแซ่ หมู่ที่ 4 บ้านสาวแล หนองกุดเชือก หมู่ที่ 5 บ้านสาวแล หนองชำไม้ตาย หนองหัวแสด หมู่ 6 บ้านสาวแล

ภาพที่ 10 คุณตาบัวลัย มุ่งหมาย อายุ 85 ปี
ปราชญ์หมู่บ้าน บ้านโพธิ์ตาก หมู่ที่ 1

คุณตาบัวลัย มุ่งหมาย อายุ 85 ปี ปราชญ์ชาวบ้าน บ้านเลขที่ 32 บ้านโพธิ์ตาก หมู่ที่ 1 เล่าให้ฟังว่า “การทำนาสมัยก่อนทำนาแบบธรรมชาติใช้แรงงานคนและสัตว์ ไม่มีเครื่องจักรทุ่นแรง ไม่ใช่สารเคมี ผลที่ตามมาคือ ต้นทุนการทำนาไม่สูง ชาวบ้านร่างกายแข็งแรงเนื่องจากได้ใช้แรงกายทำนาเอง ข้าวปลอดสารเคมี แหล่งน้ำและอาหารอุดมสมบูรณ์ หลังค่านาเสร็จเดือนแปดก็เข้าพรรษา พระสงฆ์อยู่วัดจะไม่ออกมาเหยียบต้นข้าว พอข้าวตั้งท้องในเดือนสิบเอ็ด ในวันออกพรรษาชาวบ้านก็จะเอารวงข้าวในนาตนเองมาบูชาที่เสื่อไฟ (เรือไฟ) หรือแท่นที่ตั้งไว้เพื่อเป็นสิริมงคล ให้ข้าวเป็นหมากเป็นผล จะไปแท่นที่วัดหรือทำที่บ้านก็ได้ พอหมดเขตบุญกฐินก็มีบุญตาแขกที่สานจากไม้ไผ่หรือทำเป็นกระท้อนน้อยเพื่อเชิญแม่โพสพที่อยู่ในข้าวขึ้นมายุ่งปราสาท (ตาแขก) จากนั้นชาวบ้านจึงเอาแสงช่วยเกี่ยวข้าวซึ่งกันและกัน เกี่ยวข้าวเสร็จก็ตากไว้ที่ทุ่งนาไว้สักสองแฉด ช่วงนี้รอข้าวแห้งก็เอาจี้ควายสดไปผสมกับดินเพื่อทำลานตีข้าว จากนั้นก็หอบข้าวขึ้นลานไว้เป็นกอง ชาวบ้านก็จะเอาแสงตีข้าวกันจนเสร็จก็จะช่วยกันทำข้าวเป็นกอง (กุ่มข้าว) จากนั้นก็สู่วัฏข้าวโดยการทำขันหมากเบ็ง เหล้าไหไก่ตัว ก่อนนำข้าวขึ้นยุ้งฉางก็จะมีการบูชาที่ประตูยุ้งฉางเพื่อข้าวอยู่เย็นแค้น (มีตลอดไป) ไม่ให้ออดอยาก วัฒนธรรมการทำนาก็จะเวียนมาบรรจบกับบุญกำฟ้าในรอบปีพอดี”

ภาพที่ 11 พ่อตู้หวิน จำปาทอง
อายุ 81 ปี ปราชญ์ชาวบ้านสาวแล

นายหวิน จำปาทอง บ้านเลขที่ 55 บ้านสาวแล หมู่ 6 (ชาวบ้านเรียกพ่อตู้สน) เล่าเรื่องการทำนา “ตั้งแต่สมัยพ่อตู้ ออกเยือนใหม่ๆ (หลังแต่งงาน) ก็จะไปไถสุดนา ก่อน (ไถกลบทิ้ง) เพื่อกลบหญ้าที่งอกในนา ทำให้หญ้าตายเป็นการเตรียมดินก่อนลงมือทำนาในช่วงเวลาประมาณเดือน 6 หรือช่วงฤดูฝนตก วิธีการคือใช้ควายไถ ส่วนมากจะไถเวลาเช้า ตั้งแต่ 06.00–09.00 น. หรือที่เรียกว่า งามแก่ (งาม คือ การรับประทานอาหารเช้าตอนสายๆ) ไถสุดนาไถทิ้งไว้แล้วก็ไปตกกล้า (หว่านกล้า) พอต้นกล้าอายุประมาณ 1 เดือน ก็จะไถคันไถคราดต่อไป”

คุณยายดวงตา หุ้มทอง เลขที่ 48 บ้านสาวแล หมู่ 5 กล่าวว่า “การไถนาจะนิยมไถแต่เช้ามีด ควายจะได้ไม่เหนื่อยมาก หากมีควายหลายตัวอาจจะปลัดควายเป็นเพื่อให้ควายได้พักกินหญ้า สำหรับคนที่ไม่มีควายก็จะยืมควาย หรือวานกัน ไถ คนที่ยืมความก็จะตอบแทนด้วยการเลี้ยงควายให้”

ภาพที่ 12 พื้นที่นาที่ผ่านการไถคัน

พ่อคู่สน (นายหวิน จำปาทอง) อธิบายต่อว่า “ไถคัน เป็นการไถคันหาหญ้าที่เราไถสุดกลับไว้ที่ยังไม่เปียกพื้น (กลับ) ขึ้นมาเพื่อเก็บออกจากแปลงนา บางคนเรียกว่าไถพรวน

พ่อคู่ไสว ดวงสี เลขที่ 50 บ้านสาวแล หมู่ 5 อธิบายเพิ่มเติมเรื่องการไถคราดว่า “เป็นการไถจ่านะ หมายถึงไถดีก่อนขึ้นไถให้แตก เพื่อเอาหญ้าที่แห้งตายทิ้ง เพื่อที่จะเตรียมตกกล้า (หว่านกล้า) หรือเตรียมดินที่นาเก๋อดำนา การหว่านกล้า หรือ ตกกล้า เป็นการเตรียมเมล็ดพันธุ์ข้าว หรือที่เรียก “ข้าวปลูก” ซึ่งต้องแช่น้ำ (ชาวนาเรียก “ห่ม”) ให้เมล็ดข้าวเปลือกแตกตัวพร้อมที่จะงอกแล้วนำไปหว่านในแปลงนาที่ไถคราดเตรียมไว้แล้ว เกล็ดกลับ การตกกล้าให้ต้นกล้าถอนได้ง่าย จะหว่านในตากกล้าในที่โนนไม่ให้น้ำขัง เพราะจะทำให้ถอนยาก หรือหลกยาก และการใส่ปุ๋ยคอก ก็ใส่ตอนต้นยังเล็กและเตี้ย ป้องกันไม่ให้ไม่ให้ปุ๋ยคอกจะติดอยู่ที่ใบ”

การถอนกล้า หรือ การหลกกล้า เมื่อหว่านกล้า หรือ ตกกล้าโตเต็มที่อายุได้ 1 เดือน ก็จะใช้ควายไถไถนาอีกรอบหนึ่งเรียกว่า ไถคัน ไถคราด เพื่อเตรียมต้นกล้าข้าวไปดำ ผู้ชายไถนา ผู้หญิงจะถอนกล้า และมัดเป็นมัดๆ หาบไปวางเป็นระยะๆ ในแปลงนาที่เตรียมไว้ดำ

คุณยายดวงตา หุ้มทอง กล่าวว่า “การขนย้ายกล้าข้าวไปนแปลงที่จะดำนา จะใช้ไม้ไผ่ที่แหลมทั้งสองข้างที่มีศัพท์เรียกเฉพาะว่าไม้หลาว เสียบเข้าไปใต้ส่วนที่มัดด้วยดอไม้ไผ่ ข้างละเท่าๆ กันแล้วแล้วหาบไปไว้เป็นจุๆ ตามแปลงที่เตรียมดำ”

การดำนา คือ การนำต้นกล้าที่ถอนแล้ว มัดเป็นมัดๆ ไว้ไปปักดำลงในแปลงนาห่างกันเป็นระยะ ๆ กอหนึ่งใช้ต้นกล้าประมาณ 3, 4 ต้น ถ้านาแปลงนั้นไม่มีน้ำ หรือ น้ำแห้งก็ใช้กะโหลกน้ำเข้านา

ภาพที่ 13 การดำนาของชาวนาบ้านสาวแล

ในสมัยก่อนชาวนาดำบลโพธิ์ตากมีการสู้ขวัญข้าวที่เรียกว่า “เฮือไฟ” ที่ทำกันในวันออกพรรษา คุณยายขับ แข่งขัน เลขที่ 47 บ้านสาวแล หมู่ 5 กล่าวว่า “วันนี้วันดี วันออกพรรษา พระแม่โพสพคงให้มาเอาขนม ข้าวต้ม ขอเชิญมากินเครื่องสังเวทพวกนี้ซะเด้อ เมื่อกินอิ่มแล้ว ก็ขอให้กินหมาก สูบยา ชะเนอ ปีนีขอให้ต้นข้าวใหญ่ๆ ทีเดียว ขอให้ได้รวงแข่งงามๆ เป็นเม็ดดีๆ ให้ได้เข้าได้เลี้ยงลูกหลาน อย่าให้ได้ออด ได้อยาก ได้ยาก ได้จน เดอขวัญแม่โพสพเออ มาเด้อ” กล่าวจบแล้วกราบ 3 ครั้ง จบพิธี

เมื่อถึงกาลเก็บเกี่ยว ชาวนาชุมชนตำบลโพธิ์ตากจะเกี่ยวข้าวที่สุกได้ที่ประมาณเดือนพฤศจิกายน และธันวาคม การเกี่ยวข้าวนี้จะนิยมช่วยเหลือกันด้วยวิธีการเอาแสง (เอาแสง) เพราะข้าวจะสุกพร้อมกัน ถ้าไม่ช่วยกันหรือเกี่ยวช้า รวงข้าวก็จะหักหรือล้ม หรือสุกงอมและหล่นทิ้ง ข้าวที่เกี่ยวแล้วจะตากในแปลงนาไว้ประมาณ 2-3 วัน ให้แห้งแล้วจึงใช้ดอกไม้ไผ่มัดเป็นมัดก่อนหาบไปไว้ลานนวดข้าว คุณตาไสว ดวงศรี และคุณยายมวด ดวงศรี กล่าวว่า “การเกี่ยวข้าวอาจจะไหววันกัน (ลงแขก) หรือเรียกว่า เอาแสง หรือ เอาแสง เพื่อนบ้านมาช่วยกันเกี่ยวในเวลาที่เกี่ยวไม่ทัน เจ้าของนาจะเตรียมข้าวปลาอาหาร หรืออาจจะมีการทำสาโทไว้เลี้ยงคนมาช่วยเกี่ยว บางครั้งเกี่ยวไปร้องเพลงกันไป”

การทำลานนวดข้าว ชาวนาจะปรับดินให้เรียบ รดน้ำให้ชุ่ม แล้วใช้จี้ควายเปียกมาอย่าให้ละเอียด มีความเหลวพอที่จะทาพื้นดิน ใช้ไม้กวาดที่ทำจากด่อนขัดมอญซึ่งหาได้ทั่วไปในหมู่บ้าน ตัดและมัดเป็นกำเพื่อกวาดให้จี้ควายเสมอ ฉาบเป็นผิวหน้าของลานแล้วปล่อยไว้ให้แห้ง

การนวดข้าว หรือการตีข้าว หรือการฟาดข้าว สมัยก่อนนิยมตีหรือฟาดในลานซึ่งทาด้วยจี้ควายผสมน้ำทาราด และแห้งแล้วประมาณ 2-3 วัน ก็จะนำข้าวที่เกี่ยวและมัดเป็นมัดไว้มากองรวมกันเป็นกุ่มข้าว วัสดุที่ใช้เรียกไม้หนึบ โดยการเอามัดข้าวมาหนึบกับไม้ แล้วตีหรือฟาดลงในลาน จนเมล็ดข้าวหลุดออกเกือบหมดหรือหมด ก็จะนำกระดังหรือวีข้าว มาพัดวิเศษฟางเศษขังข้าว เศษหญ้าออกให้หมด ก่อนกองรวมกันไว้ก่อนหาบหรือขนขึ้นเล้าหรือยุ้งฉาง

คุณยายวันศรี ทูมมาจันทร์ บ้านเลขที่ 46 หมู่ที่ 5 บ้านสาวแล กล่าวว่า “การตีข้าวนี้นิยมวานเพื่อนบ้านมาช่วยกันตีในเวลากลางคืน เรียกว่าตีข้าววาน จะมีการแข่งขันกันว่าใครขว้างฟ่อนฟางได้แม่นยำหรือสูงกว่ากัน ทำให้เกิดความสนุกสนานครื้นเครงไปในตัว”

จะเห็นว่าวัฒนธรรมการทำนาสมัยก่อนเริ่มตั้งแต่ขั้นตอนแรกจนเสร็จสิ้นในฤดูทำนา อาศัยธรรมชาติ กระบวนการทำนาชุมชนจะเน้นเรื่องการช่วยเหลือกันระหว่างเครือญาติ หรือบ้านใกล้เคียง ไม่มีการจ้างแรงงาน แต่จะเป็น “การเอาแรง” หรือออกเสียงปากพวนก็จะออกเสียงเป็น “เฮ้าแสงกัน” โดยจะมีการแบ่งหรือจัดสรรแรงงานในครัวเรือนไปช่วยกันซึ่งเป็นการพึ่งพาอาศัยกันในชุมชนเมื่อไปช่วยครอบครัวอื่นแล้วถึงเวลาครอบครัวตัวเองทำครอบครัวนั้นก็มาช่วยด้วยเหมือนกัน เรียกว่า “การตอบแสง” การตอบแสงนี้ใช้ได้ทั้งกับแสงคน และ แสงสัตว์ ซึ่งหมายถึงเอาควายไปช่วยไถนาด้วย

ตารางที่ 1 ปฏิทินการทำนาในยุคอดีต

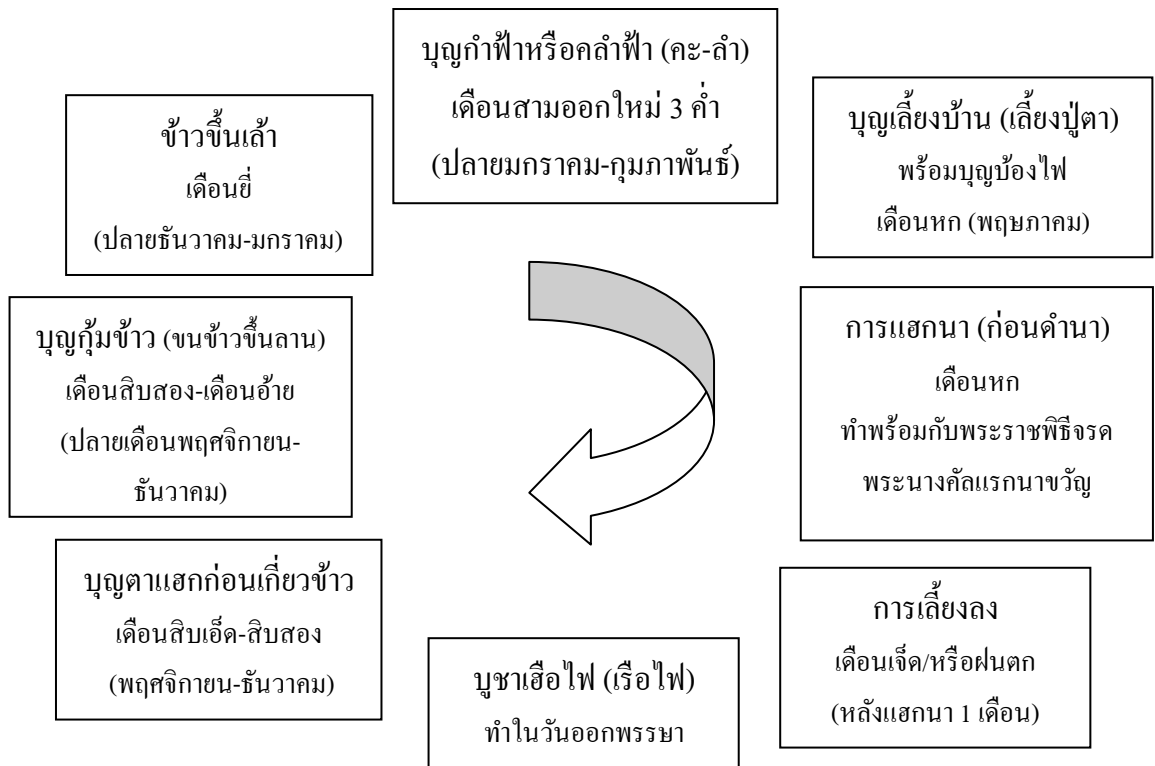
เดือน	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.
ขึ้น	ไถสุดนาทุกแปลงไว้			ถอนกล้า ไถคัน ไถคราด			เกี่ยวข้าว			นวดข้าว		
ตอน		ไถคัน	ใส่ปุ๋ย	ดำนา						นวดข้าว ตีข้าว ฟาดข้าว		
วิธี		หว่าน	คอก									
ทำนา		กล้า	กล้า									

ตารางที่ 2 ขั้นตอนและอุปกรณ์เครื่องมือในการทำนายุคอดีต

ขั้นตอน	อุปกรณ์หรือปัจจัยที่ใช้
การไถนา	ใช้แรงงานควาย คันไถไม้ซึ่งต้องหาตามภูมิรู้ที่ถ่ายทอดต่อกันมา และรอน้ำฝนตามฤดูกาล
การตกกล้า หว่านกล้า	ใช้แรงงานคนในครอบครัว รอน้ำฝน
การถอนกล้า	ใช้แรงงานคนในครอบครัว และเครือญาติ
การดำนา	ใช้แรงงานคนในครอบครัว เครือญาติ เอาแสง รอน้ำฝน แหล่งน้ำธรรมชาติ
เกี่ยวข้าว	ใช้เคียวตามหลัก-ด้ามไม้ ใช้แรงงานคนในครอบครัว เครือญาติ เอาแสง
การนวดข้าว ตีข้าว (ฟาดข้าว)	ใช้ไม้หนึบมัดข้าวแล้วตี-ฟาดลงบนลานจีควาย ใช้แรงงานคนในครอบครัว เครือญาติ เอาแสง

แนวคิดในการทำนาสมัยก่อนเป็นการทำเพื่อกิน แบ่งปัน ทำบุญทำทาน หรือแลกเปลี่ยนของเครื่องใช้ วัฒนธรรมการทำนาของชุมชนมีวิถีชีวิตตามความเชื่อความศรัทธา ชาวนาทุกคนเคารพธรรมชาติ เคารพฟ้า เคารพฝน ฤดูกาลทำนาก็รอน้ำฝน ไม้ฝืนธรรมชาติ ปัจจัยและอุปกรณ์ในการทำนาสมัยก่อนนั้นต้องอาศัยแรงงานสัตว์คือควาย แรงงานคนในครอบครัว และเครือญาติ อุปกรณ์เป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน ปุ๋ยก็ใช้ปุ๋ยคอกที่เป็นมูลสัตว์ ทำให้ดินร่วนซุย ดินไม่เสีย สิ่งแวดล้อมมีความสมดุล ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว กุ้ง หอย ปู ปลา กบ เขียด แหล่งอาหารธรรมชาติไม่ถูกทำลาย สารเคมีไม่มีตกค้างหรือ ปนเปื้อน ชาวนาร่างกายแข็งแรง

เพราะออกแรงทำนา อากาศไม่มีมลพิษ ทำให้การทำงานมีต้นทุนการทำงานที่ต่ำ เพราะไม่มีค่าใช้จ่ายอะไรมากนัก มีผลต่อการดำรงชีวิตอย่างสงบสุขของคนในสังคม เพราะต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน

ภาพที่ 14 ฝักรทำนาของชุมชนโพธิ์ตากก่อนปี 2521

4.2.2 ยุคการเปลี่ยนแปลงการทำนาของชุมชนตำบลโพธิ์ตาก (พ.ศ. 2521–2540)

ภาพที่ 15 นางเครือวัลย์ ช่างสาร
อายุ 69 ปี ข้าราชการบำนาญ

นางเครือวัลย์ ช่างสาร ข้าราชการบำนาญ เลขที่ 1 หมู่ 1 บ้านโพธิ์ตาก บอกว่า “เมื่อปีพ.ศ. 2512 ได้ซื้อโทรทัศน์ขาวดำเครื่องแรกของตำบลโพธิ์ตาก เวลาจะดูก็จะติดเครื่องทำไฟ ซึ่งชาวบ้านจะเรียกเครื่องหมากกะตืด คนในชุมชนบางส่วนได้ดูข่าวสารที่มีเสียงมีภาพ เคลื่อนไหวเกี่ยวกับโฆษณารถไฟเดินตาม และมีกลุ่มผู้นำได้ไปซื้อรถไฟเดินตามมาใช้ ซึ่งรถไฟคันแรกนั้นนางเกิดมี ดิมน (แม่ตู๋นาง) ซื้อในพ.ศ. 2515 คันที่ 2 นายอ้วน บุญธรรม (พ่อตู่เหนอ) ซื้อในพ.ศ. 2520 คันที่ 3 นายแสง สุทธิดี (พ่อตู่แหล่ม) ซื้อในพ.ศ. 2521 และคันที่ 4 นายเกิด คำภูแก้วซื้อใน พ.ศ. 2523”

“เมื่อมีรถไฟเดินตามเข้ามาในชุมชน ประกอบด้วยรัฐบาลมีนโยบายให้ชาวนามีรายได้เพิ่ม ชาวนาชุมชนตำบลโพธิ์ตากเริ่มมีแนวคิดเปลี่ยนไป มีการคิดถึงรายได้ มีการทำไร่มันสำปะหลัง มีการให้เครดิตใน

การซื้อปุ๋ยมาบำรุงมันสำปะหลัง พอคนมาปลูกมันมากขึ้น พื้นที่ที่เคยเก็บไว้เลี้ยงวัว ควายก็หมดไป หลายคนหันมาปลูกมันสำปะหลังหมด เพราะอยากมีฐานะดีขึ้น เมื่อไม่มีที่เลี้ยง ก็ขายวัวขายควายเอาเงินมาซื้อรถไถ เงินขายวัวขายควายไม่พอซื้อ ก็ไปหยิบยืมจากแหล่งเงินกู้ ทำให้ชวานาเริ่มเป็นหนี้ ทำนาไม่พอใช้หนี้ ขายมันไม่พอใช้หนี้ แรงงานจึงต้องออกไปรับจ้างทำงานที่ต่างจังหวัดบ้าง ที่ต่างประเทศบ้าง ครอบครัวที่เคยอยู่กันอย่างเป็นสุขก็ต้องแตกกันไปอยู่คนละทิศละทาง ทำให้ขาดแรงงานในการทำนา ประกอบกับรัฐบาลมีนโยบายขายข้าวส่งออก ความอยากร่ำรวยกรวย ชวานาจึงทำนามากขึ้น ปุ๋ย จึงมีความจำเป็นที่จะต้องนำมาเร่งให้ข้าวเจริญเติบโตไวกว่าธรรมชาติที่เคยปฏิบัติมา เนื่องจากไม่มีมูลสัตว์ สารกำจัดวัชพืช (ยาฆ่าหญ้า) สารกำจัดศัตรูพืช จึงต้องใช้เพราะไม่มีแรงงานช่วย ผลกระทบจึงเกิดขึ้นต่อเศรษฐกิจ ต่อสิ่งแวดล้อม ต่อสุขภาพของคน เนื่องจากวัฒนธรรมและค่านิยมเปลี่ยน ทำให้วิถีชีวิตของชุมชนตำบลโพธิ์ตากเปลี่ยนไป”

4.2.3 การทำนาในปัจจุบัน (พ.ศ. 2541–ปัจจุบัน)

นับตั้งแต่ปี 2541 นโยบายรัฐมีการเสริมสร้างรายได้เริ่มเข้มข้นมากขึ้น ในชุมชนมีการขยายพื้นที่การเกษตร โดยเฉพาะพื้นที่การทำนา และเพิ่มความถี่ในการผลิต โดยมีการทำนาออกฤดูกาล (นาปรัง) อาศัยระบบน้ำจากระบบชลประทาน พร้อมทั้ง เทคโนโลยีเครื่องจักรกลและปัจจัยการทำนาสมัยใหม่เข้ามามีบทบาทมากขึ้น สภาพดังกล่าวทำให้พื้นที่ในการเลี้ยงวัวควายเปลี่ยนเป็นพื้นที่นา และเกษตรกรเชิงเดี่ยวชนิดอื่น ความสำคัญของควายลดลง ชวานาเริ่มขายควายออกไปและซื้อรถไถนาเดินตามมาทดแทน ประกอบกับโครงสร้างของครอบครัวเปลี่ยนแปลงไปเป็นครอบครัวขนาดเล็กลง ยังต้องอาศัยเครื่องจักรกลและปัจจัยที่เอื้อการผลิตที่รวดเร็วยิ่งขึ้น เป็นภาพการสะท้อนการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมการทำนาดำบลโพธิ์ตากในปัจจุบัน

4.2.3.1 แนวคิดในการทำนา

จากการสัมภาษณ์ชวานาดำบลโพธิ์ตาก 217 ครัวเรือน พบว่าในอดีตชวานาดำบลโพธิ์ตากมีการปลูกข้าวเพื่อกินเป็นหลักทุกครอบครัว คิดเป็นร้อยละ 100 นอกจากนั้นยังข้าวแบ่งไว้ทำบุญ แลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน และแบ่งปันญาติพี่น้อง ซึ่งการทำนาเพื่อขายจะมีน้อยมาก

การทำนาในปัจจุบันจะทำได้กินและขายเป็นส่วนมากถึง 193 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 88.94 และในจำนวนนี้มี 21 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 9.68 ที่นอกจากใช้กินแล้วนำใช้หนี้ และยังพบว่ามีการทำนาเพื่อขายแล้วซื้อข้าวกินใหม่ จำนวน 21 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 9.68 ดังตารางที่ 3-4

ตารางที่ 3 แนวคิดการทำนาในอดีตและปัจจุบันของชาวนาแยกราชหมู่บ้าน

แนวคิด	จำนวนครัวเรือนที่ให้ข้อมูล														รวม 217 ครอบครัว
	หมู่ที่1... 18		หมู่ที่2...44		หมู่ที่3...23		หมู่ที่4...56		หมู่ที่5...25		หมู่ที่6...38		หมู่ที่7...13		
	อดีต	ปัจจุบัน	อดีต	ปัจจุบัน	อดีต	ปัจจุบัน	อดีต	ปัจจุบัน	อดีต	ปัจจุบัน	อดีต	ปัจจุบัน	อดีต	ปัจจุบัน	
เพื่อกิน	8		9		7		20		11		8		5	3	71
เพื่อกิน และทำบุญ	3		21		11		5		6		21		6		73
เพื่อกิน และขาย		18	4	44		23	7	47	4	13	4	27			191
เพื่อกิน, แลกสิ่งของ	4		7		3		12		4		5		2		37
เพื่อกิน, แลกสิ่งของ ,ขาย							12								12
เพื่อกินและ แบ่งปันพี่น้อง	3		3		2										8
เพื่อขาย ซื้อข้าวกิน										7		4		10	21
เพื่อกิน และใช้หนี้							9		5		7				21
รวม	18	18	44	44	23	23	56	56	25	25	38	38	13	13	

ตารางที่ 4 แนวคิดการทำนาในปัจจุบันของชุมชนตำบลโพธิ์ตาก

แนวคิด	เพื่อกิน	เพื่อกิน และทำบุญ	เพื่อกิน และขาย	เพื่อกิน, แลกสิ่งของ	เพื่อกิน แลกสิ่งของ ขาย	เพื่อกิน แบ่งปัน พี่น้อง	เพื่อขาย ซื้อข้าวกิน	เพื่อกินและ ใช้หนี้
การ ทำนา								
อดีต	71	73	19	37	12	8	-	-
ปัจจุบัน	3	-	172	-	-	-	21	21

ปรากฏการณ์ในชุมชน พบว่าคนรุ่นใหม่ไม่ค่อยให้ความสำคัญกับอาชีพชาวนา ไปทำงานอาชีพอื่นที่มีความรู้สึกว่าสบายกว่า (ยกเว้นไม่มีทางไปแล้วจึงกลับมาทำนา) ประกอบกับพ่อแม่เองก็ไม่อยากให้ลูกหลานทำนา มักจะบอกลูกหลานว่าชาวนามีความลำบาก อยากให้ลูกหลานรับราชการ พนักงานของรัฐ จึงมีหน้ามีตา

ปัจจุบันชาวนาดำบลโพธิ์ตากส่วนมากมีช่วงอายุตั้งแต่อายุ 41 ปีขึ้นไป จำนวน 201 คน คิดเป็นร้อยละ 92.63 ของชาวนาทั้งหมด ถ้ามองในมุมมอง แสดงให้เห็นถึงเป็นผู้ที่มีประสบการณ์ในการทำนามาตลอดชีวิต ชาวนาทุกคนต่างมีอาชีพเสริม ไม่ได้ทำนาเป็นอาชีพหลักอย่างเดียว ดังตารางที่ 5

ตารางที่ 5 แสดงข้อมูลพื้นฐานของชาวนาแสดงถึงเพศ วัย ประสบการณ์ และอาชีพเสริม

เพศ		ช่วงอายุ (ปี)				ช่วงประสบการณ์ (ปี)				อาชีพเสริม			
ชาย	หญิง	30 ถึง 40	41 ถึง 50	51 ถึง 60	61 ขึ้นไป	มากกว่า 10	มากกว่า 20	มากกว่า 30	31 ขึ้นไป	รับจ้าง	ค้าขาย	เกษตร	อื่น ๆ
88	129	16	66	85	50	22	27	64	104	39	9	68	11

4.2.3.2 พื้นที่การทำนาและปริมาณการใช้สารเคมีแต่ละประเภท

จากการสัมภาษณ์เรื่องการทำนาปัจจุบัน จำนวน 217 ครัวเรือน ที่มิวิจัยได้วิเคราะห์ผลออกมาดังนี้

พื้นที่การทำนาทั้งหมด 9,425 ไร่ เป็นพื้นที่นาลุ่มหรือนาตาม จำนวน 7,518 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 79.77 พื้นที่นาทุ่งหรือนาราบ จำนวน 1,750 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 18.57 พื้นที่นาโคกหรือนาดอน จำนวน 157 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 1.67 ตามลำดับ แสดงให้เห็นถึงลักษณะพื้นที่การทำนาเป็นกลุ่มซึ่งต้องอาศัยน้ำที่เพียงพอเป็นส่วนใหญ่

ปัจจุบันชาวนามีแนวคิดในการผลิตข้าวเพื่อขาย จึงมีพื้นที่ทำนาปรังที่เป็นการทำนานอกฤดูกาลในทุกหมู่บ้านมากขึ้น ซึ่งพื้นที่ทำนาปรังเป็นก็เป็นพื้นที่นาที่ทำนาปี ดังตารางที่ 6-7

ตารางที่ 6 แสดงข้อมูลลักษณะพื้นที่การทำนาปี

พื้นที่นา	หมู่ที่ 1	หมู่ที่ 2	หมู่ที่ 3	หมู่ที่ 4	หมู่ที่ 5	หมู่ที่ 6	หมู่ที่ 7	รวม
นาลุ่ม (นาตาม)	11	6,853	35	226	145	215	33	7,518
นาทุ่ง (นาราบ)	184	842	218	188	67	188	63	1,750
นาโคก (นาดอน)	-	-	12	104	-	41	-	157
รวม	195	7,695	265	518	212	444	96	9,425

ตารางที่ 7 แสดงข้อมูลพื้นที่การทำนาปรัง

พื้นที่นา	หมู่ที่ 1	หมู่ที่ 2	หมู่ที่ 3	หมู่ที่ 4	หมู่ที่ 5	หมู่ที่ 6	หมู่ที่ 7	รวม
นาปรัง	41	2,655	36	37	286	203	22	3,280
นาอื่นๆ	-	-	10	21	-	-	-	31
รวม	41	2,655	46	58	286	203	22	3,311

การที่ชาวนาทำทั้งนาปีและนาปรัง ทำให้ดินที่ทำนาไม่ได้พักฟื้น ไม่มีเวลาปรับปรุงคุณภาพดิน ทำให้ดินขาดความสมบูรณ์ ส่งผลให้การทำนาปรังต้องอาศัยปุ๋ยเคมี สารกำจัดวัชพืช และสารกำจัดศัตรูพืชเพิ่มมากขึ้น คุณภาพข้าวที่ผลิตออกมาก็ไม่ได้มาตรฐาน เกษตรกรชาวนาทำเพื่อหารายได้เสริม จึงไม่มีใครสนใจเรื่องคุณภาพข้าว หรือคุณภาพดินที่ถูกทำลาย ดังตารางที่ 8

ตารางที่ 8 ข้อมูลการใช้สารเคมีในการทำนา

ประเภทสารเคมี จำนวนครัวเรือน	ปุ๋ยเคมี	ยาปราบศัตรูพืช	สารกำจัดวัชพืช
หมู่ที่ 1 จำนวน 18 ครัวเรือน	155	37	59
หมู่ที่ 2 จำนวน 44 ครัวเรือน	264	25	173
หมู่ที่ 3 จำนวน 23 ครัวเรือน	307	27	29
หมู่ที่ 4 จำนวน 56 ครัวเรือน	396	119	71
หมู่ที่ 5 จำนวน 25 ครัวเรือน	370	141	106
หมู่ที่ 6 จำนวน 38 ครัวเรือน	416	93	56
หมู่ที่ 7 จำนวน 13 ครัวเรือน	85	21	18
รวม 217 ครัวเรือน	1,993	463	512

จากตารางที่ 7-8 มีข้อสังเกตว่า หมู่ที่ 5 มีการใช้สารเคมีมากที่สุดตามอัตราส่วนที่มีพื้นที่การทำนาแค่ 498 ไร่ เนื่องจากหมู่ 5 เป็นที่ลุ่ม ในฤดูฝนน้ำท่วมขัง มาสามารถทำนาได้ จึงต้องมาทำนาปรังแทน และได้สารเคมีในการทำนาจำนวนมากดังกล่าว

ตารางที่ 9 แสดงพื้นที่การทำนาและปริมาณการใช้สารเคมีแต่ละประเภท

ประเภทนา	นาลุ่ม นาทาม	นาทุ่งนาราบ	นาโคก นาดอน	นาปรัง	นาอื่น	รวม
พื้นที่ทำนา/ ไร่	236	10,350	311	576	498	11,971
ปุ๋ยเคมี กระสอบ	467	688	98	716	24	1,993
สารกำจัด วัชพืช/ลิตร	136	85	43	153	24	441
สารกำจัด ศัตรูพืช/ลิตร	90	81	22	144	8	345

จากตารางที่ 9 วิเคราะห์ได้ว่า การทำนาปรังมีการใช้ปุ๋ยเคมี สารกำจัดวัชพืช สารกำจัดศัตรูพืช ในจำนวนมากที่สุดต่อพื้นที่การทำนา นาลุ่มนาทามเป็นลำดับที่ 2 นาทุ่งนาราบ เป็นลำดับที่ 3 นาโคกนาดอน เป็นลำดับที่ 4 และนาอื่นๆ (ข้าวที่ปลูกแซมพืชอื่น) เป็นลำดับสุดท้าย

4.2.3.3 ขั้นตอนวิธีการทำนาในปัจจุบัน

จากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ 217 ครอบครัว วัฒนธรรมขั้นตอนวิธีการทำนาการทำนาของชุมชนตำบลโพธิ์ตากในปัจจุบัน ตั้งแต่เริ่มมีรถไถ มีรถนวดข้าว มีเทคโนโลยีเข้ามาช่วย จนบางครั้งบางคนพูดว่า การทำนาทางโทรศัพท์ หมายถึงใช้โทรศัพท์ติดต่อ จอภักดิ์ จ้างวาน ตั้งแต่ลงมือทำนาจนจนข้าวใส่ยุ้งฉาง จะใช้โทรศัพท์สั่งการทั้งหมด จึงพูดหยอกล้อกันในหมู่เพื่อนฝูงว่า ใช้โทรศัพท์ทำนา หรือทำนาทางโทรศัพท์ การทำนาสมัยใหม่หรือสมัยปัจจุบันนี้ พอสรุปได้ดังนี้

1) ขั้นตอนการทำนา

นาหว่านแห้ง มีวิธีขั้นตอนทำคือ ไถตากดิน หรือไถสุม เพื่อฆ่าหญ้าให้ตายทั้งตากแดดไว้ประมาณ 1 หรือ 2 เดือน แล้วค่อยมาไถดีดินหรือไถหว่าน ไถเสร็จก็หว่านหรือพ่นเมล็ดพันธุ์ข้าว แล้วไถกลบให้เสร็จในวันนั้น รอให้ฝนตกแล้วเมล็ดพันธุ์จะงอกขึ้นมาเอง ในขั้นตอนนี้ชาวนาส่วนมากจะฉีดยากุมหญ้า ซึ่งหมายถึง สารกำจัดวัชพืช ทั้งไว้ประมาณ 20 วันขึ้นไป ก็หว่านปุ๋ย หรือ พ่นปุ๋ย เพื่อให้ข้าวงาม ถ้าฝนดี น้ำดี ก็จะไม่ได้นำสารเคมีกำจัดวัชพืช (ฆ่าหญ้า) สารเคมีกำจัดศัตรูพืช (ฆ่าแมลง) อีกถ้าฝนแล้งในนาหว่านแห้งนี้ยาจะขึ้นเยอะ ชาวนาจะต้องได้พ่นสารเคมีอีกรอบหนึ่ง และก่อนข้าวท้องก็ต้องหว่านหรือพ่นปุ๋ยอีกรอบหนึ่ง ที่ชุมชนตำบลโพธิ์ตากส่วนมากจะทำนาหว่านแห้งเพราะทำงานประหยัดแรงงานคนและประหยัดค่าใช้จ่าย

เมื่อข้าวออกรวงแก่เป็นสีทอง ใช้เวลาประมาณสองเดือน ชาวนาต้องเตรียมจอง คีวรดเกี่ยวข้าวที่เกี่ยวและสีออกมาเป็นเมล็ดข้าวเปลือกกรอกใส่ถุงหรือกระสอบ จองรดได้แล้วก็ต้องไป เตรียมกระสอบ เตรียมผ้าเชียว เตรียมที่ตากข้าว อาจเป็นสนามโรงเรียน ลานวัด ริมถนนหนทาง เพราะการ เกี่ยวข้าวสมัยนี้จะใช้คราดเกี่ยวเป็นสำคัญว่าจะให้คิวเราเกี่ยวตอนไหน เมื่อเกี่ยวเสร็จแล้ว ขั้นตอนต่อไปคือขน ข้าวไปตาก การตากข้าวจะใช้เวลาดตาก สามแดด หรือ 3 วัน แล้วจึงเก็บเพื่อให้ข้าวแห้ง ขั้นตอนนี้ชาวนาต้อง ไปเจรจาเอาแสง หรือเช่าแสงญาติพี่น้อง หรือคนที่มีนาใกล้กัน เพื่อมาขนข้าว ตากข้าว กรอกข้าวใส่กระสอบ และขนข้าวไปเก็บในยุ้งฉาง (เล้าข้าว) หากใครจะขายหรือใช้หนี้ข้าวเขียวก็จะจัดแบ่งเป็นกลุ่มไว้

นาคำ ในชุมชนตำบลโพธิ์ตากมีน้อยลง จะมีเฉพาะชาวนาที่ตั้งใจทำนาปลอด สารพิษ ไม่ทำมากทำแค่พอกินในครอบครัว บางที่ครอบครัวหนึ่งก็จะทำนาคำไว้กินในครอบครัว ไร่หนึ่ง สองไร่ หรือทำตามโครงการของกรมการข้าว โครงการข้าวอินทรีย์ นอกนั้นก็ให้คนอื่นเช่า หรือ ทำเป็นนา หว่านทำไว้ขายขั้นตอนการทำนาคำจึงไม่ยุ่งยาก เพียงเตรียมกล้า หรือไปซื้อพันธุ์กล้า มาปักดำในแปลงนาที่ เตรียมไว้แล้ว นาคำนี้จะใช้ปุ๋ยน้ำหมัก ปุ๋ยคอก มูลสัตว์ เนื่องจากทำในปริมาณน้อย

2) พิธีกรรมในการทำนาสมัยปัจจุบัน

พิธีกรรมหรือวัฒนธรรมการทำนาสมัยนี้ ได้เลือนหายไปเกือบหมด จะยังคง เหลืออยู่แค่ พิธีการเลี้ยงบ้าน เลี้ยงปู่ตา บูชาบั้งไฟ และกำฟ้าหรือคล่าฟ้า ซึ่งมีปรากฏกระจายอยู่ทุกบ้าน ยกเว้นหมู่ที่ 7 บ้านศรีวิไล เนื่องเป็นหมู่บ้านตั้งใหม่ และเป็นมาจากที่อื่น แต่การทำพิธีก็ไม่มีกิจกรรมมาก เหมือนสมัยก่อน เช่น พิธีกำฟ้าก็จะทำแค่วันเดียว บางครอบครัวที่มีคนเฒ่าคนแก่ ก็จะมีพิธีเลี้ยงขึ้นเลี้ยงลง พิธีบูชาเจ้าข้าว

พิธีเลี้ยงลง คือ ก่อนลงทำนา หรือหว่าน หรือพ่นเมล็ดพันธุ์ ชาวนาซึ่ง ส่วนมากเป็นแม่บ้าน ย่า ยาย ในครอบครัวที่ยังรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีเก่าไว้ จะแต่งพา มีเครื่องบูชา คือ ขันห้า (ดอกไม้ห้าคู่ เทียนห้าคู่) ขันแปด (ดอกไม้แปดคู่ เทียนแปดคู่) เหล้าไห ไก่โต หมายถึง เหล้าหนึ่ง ขวด ไก่ต้มหนึ่งตัว คำหมาก (มีใบพลูแต้มปูนห่อแก่นคูณสับที่คนโบราณกินเคี้ยวแล้วมีน้ำลายสีแดงๆ) กอก ยา (บุหรี) น้ำเต้า (คือน้ำขวด สมัยก่อนนิยมเอาน้ำเต้ามารอกน้ำดื่ม) ข้าวกล่อเมื่อได้ของบูชาครบก็จะนำลง ไปวางที่คันแทนนา (กานา) หรือที่โนนสูงในบริเวณนาตัวเอง แล้วจึงพูดว่า “ปู่เอ๋ย ลูกหลานมาเลี้ยงลงนา เอาพา บูชามาให้ปู่แล้วเคื้อ ขอให้ปู่อภัยสมอักษาให้ข้าวในนางาม บ่มีหนอนมีเพลี้ยมาเจาะมากิน ให้ข้าวเป็นหมาก เป็นผล ฮวงใหญ่ฮวงโต ให้ได้ข้าวหลายๆเคื้อปู่เคื้อ” นี่คือการเลี้ยงลงนา ก่อนที่จะไถหว่านพันธุ์ข้าว

พิธีเลี้ยงขึ้น คือพิธีหลังเก็บเกี่ยวข้าวขึ้นเล้าขึ้นยุ้งฉางแล้วสำหรับครอบครัว ที่ยังรักษา ขนบธรรมเนียมประเพณีเก่าไว้ส่วนมากเป็น แม่บ้าน ย่า ยาย ก็จะแต่งพาขึ้น เครื่องบูชาก็เหมือนกับการแต่งพาลง แต่การแต่งพาขึ้นนี้ ชาวนาจะเตรียมเมล็ดข้าวเปลือกไปวางกองไว้ข้างๆพาบูชา และจึงพูดว่า “ปู่เอ๋ยลูกหลานเอาพาบูชามาให้ เอาข้าวมาให้ สามเกวียนสี่เกวียน ลูกหลานได้ข้าวขึ้นเล้าแล้วมาบอกกล่าวให้ ปู่ฟังและเอาข้าวมาให้แล้วเคื้อ”

พิธีบูชาเล่าข้าว คือพิธีก่อนที่จะเอากระสอบข้าวขึ้นเก็บในยุ้งฉางชาวนาจะเตรียม ดอกไม้ อาจเป็นดอกไม้บูชาพระธรรมดา หรือถ้าเป็นไปได้ชาวนาก็จะหาดอกขวงข้าว หรือภาษาพื้นบ้านเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ดอกเกร็ดลิ้น” ที่ขาดไม่ได้คือ ใบธูป ซึ่งเลือกใบปลอดใบงาม ใบที่ไม่มีตำหนิ ไม่มีรูโหว่ มัดรวมกันไปไว้ที่ประตูเส้า คำพูนบูชาเล่าข้าว “ถึงรอบปีแล้ว เอาดอกไม้มาบูชา ถิ่นบ่ให้บก จกบ่ให้ลงให้มีข้าวเต็มเส้าสุยามคือเก่าเคื่อ”

3) ปัจจัยในการทำนา

ปัจจัยในการทำนา สมัยก่อน อาศัยธรรมชาติ ร่อนน้ำฝนให้ตกตามฤดูกาล มีความเชื่อในเรื่องพญาแถน ปู่ตา ผีตาแฮก จำบ้าน อาศัยแรงงานคน แรงงานสัตว์ ปุ๋ยก็ใช้ปุ๋ยคอกหรือมูลสัตว์ที่ตัวเองเลี้ยงไว้ อาศัยภูมิปัญญาที่สืบทอดกันมาว่าทำอย่างไรให้ได้มากที่สุดได้ผล และมีความเชื่อว่าเมื่อได้ข้าวแล้วต้องเอาไปทำบุญทำทาน ที่สำคัญการทำนาสมัยก่อนคือการพึ่งพาตนเอง

ปัจจัยการทำนาในปัจจุบัน ต้องพึ่งพาเทคโนโลยี พึ่งพาสารเคมี พึ่งพาการโฆษณาชวนเชื่อเป็นแรงจูงใจ จากการลงพื้นที่วิจัย คำตอบแบบสัมภาษณ์ในข้อนี้ปัจจัยในการทำนา คือ เงิน ไม่มีเงินทำนาไม่ได้ ไม่มีเงินทำนาไม่เสร็จ ต้องพึ่งพาส่งภายนอก

นายประหยัด วันทอง เลขที่ 164 หมู่ 5 บ้านสาวแล กล่าวว่า “รถไถนาแทนควายก็ยังมี การวานกันได้เป็นครั้งคราว ผู้ที่วานจะต้องเตรียมน้ำมันเข้าปลาอาหารไว้ให้เจ้าของรถ การเตรียมแปลงนา ก็จะคล้ายๆ ในอดีตคือเริ่มจากแปลงข้าวกล้าก่อน จึงจะมาเตรียมแปลงดำ เกษตรกรส่วนใหญ่เริ่มทำนาหว่านมากกว่านาดำ เพราะประหยัดเวลา ประหยัดแรงงานมากขึ้น”

4) ความรู้สึกในการทำนา

ความรู้สึกในการทำนาสมัยก่อน ชาวนา 95 % บอกว่า มีความสุข สนุกสนาน ญาติพี่น้องได้ช่วยกัน ไม่เร่งรีบ มีเพื่อนเยอะ อาหารมีอุดมสมบูรณ์ ไม่ได้ใช้ทุนมาก มี 10 ครอบครัว คิดเป็น 5% ที่ตอบว่า ทุกข์ยาก เพราะต้องตื่นแต่เช้า เดินไปนาไกล ต้องหาบต้องคอนไม่สะดวกสบาย

4.3 สถานการณ์และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการทำนา

สถานการณ์วัฒนธรรมการทำนาที่เปลี่ยนไป วัฒนธรรมที่ใช้สารเคมีในนาข้าวและมีแนวโน้มที่จะใช้มากขึ้น ทำให้มีผลกระทบต่อวิถีการดำรงชีวิตของคนในชุมชนตำบลโพธิ์ตาก ซึ่งแยกได้ เป็น ผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม ผลกระทบทางเศรษฐกิจ ผลกระทบด้านสุขภาพของคนในชุมชน

ทีมวิจัยลงพื้นที่ สํารวจแหล่งน้ำ และพื้นที่การทำนาของทีมวิจัยร่วมกับเจ้าหน้าที่ปัสสาวะคล่องส่งน้ำชลประทานหมู่ที่ 2 ตำบลโพธิ์ตาก นายทองสอน จิตติพิมพ์ และวาดเป็นแผนที่เดินดินของตำบลโพธิ์ตาก จะเห็นได้ชัดเจนว่าสายน้ำกับสารเคมีจะย้อนกลับคืนมาทำร้ายชีวิตคนที่อาศัยในตำบลโพธิ์ตากและบ้านใกล้เคียง

ภาพที่ 16 นายทองสอน จิตติพิมพ์
เจ้าหน้าที่ปื้มสืบลองส่งน้ำ
ชลประทานหมู่ที่ 2 ตำบลโพธิ์ตาก
ชี้บอกตำแหน่งแหล่งน้ำธรรมชาติ และ
สายน้ำไหลในฤดูน้ำหลากแก่นักวิจัย

4.3.1 ผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม

ก่อให้เกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศพื้นที่ทั้งดินน้ำป่าเสื่อมโทรม สิ่งที่เกิดขึ้นได้ง่ายคือ อาหารธรรมชาติหายไป/ลดน้อยลง จากที่เมื่อก่อน กบ เขียดปู ปลา พืชผัก ธรรมชาติหาได้ง่าย ปัจจุบันมีน้อย และคนก็ไม่กล้านำมาทำเป็นอาหาร เพราะกลัวพิษภัยจากสารเคมีที่มีการใช้อย่างแพร่หลายของชุมชน การดำเนินชีวิต วัฒนธรรมประเพณีที่ดั้งเดิมของชุมชน วัฒนธรรมประเพณีเสื่อมเด็กเยาวชนทำนาไม่เป็นหรือไม่ให้ความสำคัญหรือขาดสำนึก ร่วมในวิถีวัฒนธรรมแบบสังคมชุมชนเกษตรกรรม

นางสุบิน สิงห์นาครอง ทีมวิจัย (เกษตรอำเภอโพธิ์ตาก. 30 สิงหาคม 2561) กล่าวว่า “ดินของชุมชนโพธิ์ตากเสื่อมสภาพมานาน มีการใช้สารเคมีมานาน ไม่ว่าจะเป็นปุ๋ย ยาฆ่าหญ้า ทำให้สารเคมีดังกล่าวตกค้างในดิน ทางเกษตรอำเภอเคยนำดินไปตรวจกับสำนักงานพัฒนาที่ดินจังหวัดขอนแก่น พบว่าดินไม่สามารถปลูกเป็นข้าวปลอดภัยได้”

ภาพที่ 17 แผนที่แสดงพื้นที่ทำนาและแหล่งน้ำในเขตตำบลโพธิ์ตาก

จากการศึกษาและสำรวจพื้นที่ที่จะเห็นได้ว่า ในพื้นที่หมู่ที่ 4 หมู่ที่ 5 หมู่ที่ 6 บ้านสาวแล หมู่ที่ 7 บ้านศรีวิไล พื้นที่สีเขียวทางทิศเหนือ ทิศตะวันตก ซึ่งเป็นพื้นที่สูงและลาดเอียงลงมาทางทิศตะวันออก และทิศใต้เป็นที่รวมแหล่งน้ำทางธรรมชาติ มีการใช้สารกำจัดวัชพืช (ยาฆ่าหญ้า) สารกำจัดศัตรูพืช (ยาฉีดพ่นฆ่าแมลง) ในฤดูทำไร่ ทำนาปี นาปรัง เมื่อน้ำหลากมาก็จะนำสารเคมีไหลมาตามคลองส่งน้ำชลประทาน ไหลมาตามห้วยทอน ห้วยหนองไหล ฮ่องหนองไฮ น้ำจะไหลมารวมกันที่หนองย่านางในเขตหมู่ที่ 2 ซึ่งน้ำในหนองย่านางนี้ นอกจากจะเป็นน้ำที่ปั๊มลิบลองส่งน้ำชลประทานส่งขึ้นไปกักเก็บไว้ที่หนองกุดเชือก ซึ่งจัดเป็นแก้มลิงใช้น้ำในการทำเกษตรในช่วงฤดูแล้งระหว่างบ้านสาวแลและบ้านโพธิ์ตาก ยังเป็นแหล่งน้ำที่ชุมชนบ้านโพธิ์ตากใช้ผลิตเป็นน้ำประปาสาธารณสุขของบ้านโพธิ์ตาก 3 ทั้งหมู่บ้านอีกด้วย และน้ำส่วนหนึ่งก็ไหลลงหนองงาน บ้านนาจิว ตำบลกลางใหญ่ อำเภอบ้านผือ หนองงานแห่งนี้จะเป็นแหล่งน้ำที่ผลิตน้ำประปาส่วนภูมิภาค วงจรการใช้น้ำและสารเคมีจึงกลัวย้อนมาสู่วิถีชีวิตของชาวชุมชนตำบลโพธิ์ตากอีกครั้ง

การทำนาในปัจจุบัน ได้เปลี่ยนไปเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2540 ถึงปัจจุบันเปลี่ยนแปลงเนื่องจากมีเครื่องจักร มีรถ มีเทคโนโลยีเข้ามา มีรถไถนา มีรถเกี่ยวข้าว รถสีข้าว หรือรถนวดข้าว เข้ามาวัฒนธรรมการทำนาของชาวนา เปลี่ยนจากการพึ่งพา เอื้ออาทร ช่วยเหลือกัน เปลี่ยนเป็นวัฒนธรรมการค้ารังชีวิต ของสังคมเมืองมีความรีบเร่งการเอาตัวรอดแต่ละกิจกรรม ต้องแข่งขันกับเวลามีความเห็นแก่ตัวขาดการเอื้ออาทรการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีเงินจ้างก็มีแรงงานทำ ความสามัคคีปรองดองแทบไม่มีให้เห็นในแต่ละขั้นตอนของการประกอบอาชีพทุกอย่าง จึงเสมือนเป็นช่องทางที่จะเร่งให้สิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆที่มาพร้อมกับความเจริญทางเทคโนโลยีเข้ามามีบทบาทมากยิ่งขึ้นในทุกขั้นตอนของกระบวนการผลิตแรงงานในปัจจุบันจะเป็นการจ้างเป็นส่วนใหญ่เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้การทำนามีต้นทุนการผลิตเพิ่มขึ้น

4.3.2 ผลกระทบทางเศรษฐกิจ

4.3.2.1 ต้นทุนการผลิตสูง ค่าใช้จ่ายทุกอย่างต้องใช้เงิน ไม่ว่าจะเป็นค่าปุ๋ย ค่าสารเคมีกำจัดศัตรูพืช ค่าจ้างไถ/จ้างดำนา และจ้างเก็บเกี่ยว ทำแล้วไม่คุ้มทุน ซื้อมาถูกกว่า

4.3.2.2 เกิดปรากฏการณ์การเอาที่นาไปจ้างคนอื่นมาลงทุนทำเกษตรเชิงเดี่ยวมากขึ้น ชาวนาบางรายต้องขายที่นาให้นายทุน ชาวนาหลายรายเลิกทำนา เอาที่นามาปลูกปาล์ม มาปลูกยางพารา เพราะมีแนวคิดว่าการลงทุนครั้งเดียวได้ผลผลิตในระยะยาว

4.3.2.3 ทำให้เป็นหนี้สิน และสุดท้ายก็อพยพแรงงานไปต่างถิ่นเพื่อความหวังใหม่ ไปทำงานต่างจังหวัด ต่างประเทศ

4.3.3 ผลกระทบด้านวัฒนธรรมสังคม

4.3.3.1 ความสัมพันธ์ของครอบครัวลดลง ไม่ได้อยู่ร่วมกันอย่างพร้อมหน้าเหมือนอย่างเคย ต่างคนต่างไปดิ้นรนเพื่อหารายได้ จากสถิติการออกเยี่ยมบ้านนักเรียนที่โรงเรียนบ้านสาวแล ตำบลโพธิ์ตาก อำเภอโพธิ์ตาก จังหวัดหนองคาย นางฉวีจริยา ตะระชู ครูประจำชั้นป.6 โรงเรียนบ้านสาวแล กล่าวว่า นักเรียนโรงเรียนบ้านสาวแล ปีการศึกษา 2561 ข้อมูลมโนทัศน์ มีนักเรียนทั้งหมด 95 คน อาศัยอยู่ครบ พ่อแม่ ลูก อยู่ 30 คน อาศัยอยู่กับ แม่ หรือพ่อ เนื่องจากหย่าร้าง หรือ ฝ่ายหนึ่งไปทำงานต่างจังหวัด ไปทำงานต่างประเทศ 40 คน และที่ไม่ได้อยู่กับพ่อแม่เลย อยู่กับ ตายาย ปู่ย่า ลุงป้า น้าอา 25 คน จากการสอบถามได้ คำตอบว่า ไปหาเงินมาใช้หนี้ หนี้สวนยางเพราะยางราคาตก ส่วนนาก็ให้นายทุนที่มีรถไถ รถเกี่ยวข้าว รับเหมา ทำเอาข้าวค่านามาขาย ซื้อข้าวจากโรงสีกิน

4.3.3.2 พันธุ์ข้าวพื้นเมืองของท้องถิ่น ที่มีความหลากหลายและเหมาะสมกับพื้นที่และมีความเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมการบริโภคข้าวของชุมชนสูญหาย ก็มีเฉพาะพันธุ์ข้าวที่เป็นพันธุ์ที่เกิดจากส่งเสริมจากทางราชการ และที่สำคัญพันธุ์ข้าวปะปนกันทั้งข้าวนาปรัง ข้าวนาปี ข้าวเหนียว ข้าวเจ้า เนื่องจาก การใช้รถเกี่ยวข้าว ซึ่งภูมิปัญญาคนสมัยก่อนจะแยกเก็บไว้กินและทำพันธุ์

โดยเฉพาะลักษณะเด่นของพันธุ์ข้าวในสมัยก่อนมีเมล็ดใหญ่ เช่น ข้าวหมากอี ข้าวจีตม ข้าวหมากยม ข้าวหางยี ข้าวหอมพม่า (ข้าวไร่ปลูกแบบหยอด) ข้าวหมากบิน ข้าวหอมพรมมา การที่พันธุ์ข้าวหายไประยะได้รับการส่งเสริมจากหน่วยงาน เพื่อที่จะมุ่งผลิตเพื่อขาย

4.3.3.3 ก่อให้เกิดผลกระทบต่อองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นการทำนาที่มีการสั่งสมมาตั้งแต่บรรพบุรุษ วัฒนธรรมการทำนา การดำรงชีวิตบางอย่างสูญหาย ไม่มีการสืบทอดซึ่งหมายถึงอนาคต ความอยู่รอดหรือไม่รอดของความเป็นชุมชนเกษตรกรรม

4.3.3.4 ชุมชนเสื่อมรากเหง้าของตนเอง จากความลำบากของการทำนา ทำให้ชาวนามีค่านิยมว่า ทำนาจน ไปเมืองนอกรวย ให้ลูกหลานเรียนต่อสูง ๆ จบมาแล้วไม่ต้องเป็นคนทำนา ด้วยเหตุนี้จึงทำให้เด็กๆ หรือเยาวชน ไม่สนใจอาชีพของพ่อแม่ปู่ย่าตายาย วัฒนธรรมการทำนาจึงค่อยๆ เลือนหายไป

4.3.3.5 ชาวนาและชุมชนไม่มีความมั่นคง พึ่งตนเองไม่ได้ ต้องพึ่งพิงภายนอกเป็นหลัก ไม่ว่าจะเป็นแรงงาน ปู่ ย่า เครื่องจักร เมล็ดพันธุ์ และที่สำคัญชุมชนขาดความสามัคคีกัน ไม่มีความรัก ความเอื้ออาทร ซึ่งกันและกัน ต่างนึกถึงแต่ประโยชน์ส่วนตนก่อน

4.3.4 ผลกระทบด้านสุขภาพ

เกษตรกรชาวนามีสุขภาพไม่ดี มีอาการป่วยอย่างเห็นได้ชัด เช่น นายอนงค์ ขุนนใหญ่ อายุ 61 ปี หมู่ที่ 1 เติบโตในนาข้าวของตัวเองที่พึ่งจ้างพ่อยาฆ่าแมลง เกิดแผลเน่าพุพองที่เท้า รักษาอยู่ประมาณ 6 เดือนแล้วเสียชีวิต หมอวิเคราะห์ว่าเกิดจากการได้รับสารพิษจากสารเคมี

ภาพที่ 18 นายอนงค์ ขนุนใหญ่ (เสียชีวิตแล้ว) อายุ 61 ปี ชาวนาหมู่ที่ 1 บ้านโพธิ์ตาก

ภาพที่ 19 นายสมศักดิ์ เทียบอาจ อายุ 65 ปี
เกษตรกร หมู่ที่ 7 เนื่องจาก
เดินลุยน้ำในนาตัวเอง

ภาพที่ 20 นางสาวจรรณีย์ แสงหล้า อายุ 49 ปี
เกษตรกร หมู่ที่ 7 เป็นตุ่มพุพองที่ขา
เนื่องจากไปเดินลุยน้ำที่ฟุ้งฉิดขามาหญ้าในนาตัวเอง

นอกจากนี้ ยังมีข้อมูลจากการตรวจเลือดเกษตรกรที่มารับการตรวจสารเคมีในเลือด ของ
สาธารณสุขอำเภอโพธิ์ตาก โดยเจ้าหน้าที่โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลโพธิ์ตาก ประจำปี 2558 มี
เกษตรกรในเขตตำบลโพธิ์ตาก หมู่ที่ 1 หมู่ที่ 2 หมู่ที่ 3 เข้ารับการตรวจทั้งสิ้น 56 คน มีความเสี่ยงไม่
ปลอดภัย 11 คน ดังตารางที่ 10

ตารางที่ 10 รายชื่อเกษตรกรที่มารับการตรวจสอบสารเคมีในเดือน ปี 2558

ที่	ชื่อ –สกุล	ที่อยู่	ผลการตรวจ
1	นางลำดวน พรหมโคตร	145 หมู่ 2	เสี่ยง
2	นายบุญศรี ศิริบุญ	28 หมู่ 3	เสี่ยง
3	นายวิชัย สุทธิดี	31 หมู่ 1	เสี่ยง
4	นายเพียง ใจขาน	95 หมู่ 3	เสี่ยง
5	นายหล่น กองทอง	32 หมู่ 1	เสี่ยง
6	นางมณีนัน ปานทวี	118 หมู่ 2	เสี่ยง
7	นายแสวง แก่นบุตรดี	36 หมู่ 3	เสี่ยง
8	นายสมริช จำปาทอง	125 หมู่ 2	เสี่ยง
9	นางรัชนิกร พิมพา	75/1 หมู่ 2	เสี่ยง
10	นายบุญจันทร์ ผลทิพย์	128 หมู่ 2	เสี่ยง
11	นางบุญน้อม ผลนิพร	128 หมู่ 2	เสี่ยง

จากตารางที่ 10 เกษตรกรในหมู่ที่ 2 ตำบลโพธิ์ตาก ที่มีพื้นที่ทางทิศใต้และทางทิศตะวันออก ซึ่งเป็นที่รวมของสายน้ำและมีพื้นที่ในการทำนามากกว่าพื้นที่อื่น จะมีอัตราความเสี่ยงมากกว่าพื้นที่อื่น

4.4 ร่างรูปแบบการฟื้นฟูวัฒนธรรมการทำงานเพื่อลดการใช้สารเคมีในชุมชนตำบลโพธิ์ตาก

จากวิเคราะห์ข้อมูลบริบทของชุมชน ข้อมูลวัฒนธรรมการทำงานของชุมชนตำบลโพธิ์ตากทำให้ทีมได้รู้ถึงประวัติความเป็นมาของชุมชน ได้รู้แนวความคิดการทำงานตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน จนเป็นสาเหตุของผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ต่อสุขภาพ ต่อเศรษฐกิจ ซึ่งทุกอย่างเกี่ยวพันเป็นปัญหาสังคมโลกแตกในปัจจุบัน ข้อมูลเหล่านี้จะทำให้เกษตรกรและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในชุมชนตำบลโพธิ์ตากเกิดความตระหนักและรู้สึกกลัวเป็นห่วงสุขภาพของตัวเองและได้ใส่ใจศึกษา ค้นหา สนใจในวิธีการทำอย่างไรจึงจะลด ละ เลิกการใช้สารเคมีทุกชนิดในวิถีชีวิตเกษตรกร

รัฐบาล หน่วยงานการเกษตร กรมพัฒนาที่ดิน ได้จัดอบรมให้ความรู้เรื่องวิธีการใช้สิ่งทดแทนสารเคมี ปุ๋ยเคมี ไปนั่งฟังรับเงินเบี้ยเลี้ยง 50 บาท กินกาแฟฟรี ขนมฟรี และข้าวกล่องฟรี อบรมแล้วมีแนวคิดแต่หน่วยงานไม่มีกระบวนการติดตามงาน ส่วนชาวบ้านก็กลับมาทำเหมือนเดิม

ทีมวิจัยพบว่า ชาวนาารู้สึกเป็นห่วงเรื่องสุขภาพมาก เมื่อเห็นผลกระทบที่เกิดขึ้น ดังนั้นทีมวิจัยจึงพูดคุย/นำเสนอข้อมูลทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการมาโดยตลอด

แนวทางการสร้างรูปแบบของชุมชนโพธิ์ตาก คือ การรวมคนที่รู้จักกัน คู่กันเคยกัน รวมทั้งในกลุ่มเครือญาติ เพื่อนบ้านในกลุ่มเดียวกัน ในการพัฒนาและแก้ไขปัญหา ในการดำเนินในกลุ่มทุกกลุ่มเมื่อผลงาน

ในกลุ่มได้ผล ก็จะใช้วิธีบอกต่อ (ปากต่อปาก) และเชิญชวนให้เขามาร่วมกลุ่มโดยใช้ความรักความหวังดีที่มีต่อกันแบบเครือญาติ แบบเพื่อนรัก ทำให้กลุ่มต่างๆ มีสมาชิกเพิ่มมากขึ้นเป็นกลุ่มใหญ่ เช่น กลุ่มเลี้ยงไส้เดือนเอนมูล กลุ่มป้อนน้ำหมักชีวภาพ กลุ่มปุ๋ยอัดเม็ด กลุ่มจี๋อ้อย เป็นต้น แต่ละกลุ่มก็จะมีแนวคิดกระบวนการการทำงานเพื่อลด ละ เลิก สารเคมี ทีมวิจัยได้จัดกิจกรรมเชิงปฏิบัติการ ดังนี้

4.4.1 เวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์งานวิจัยท้องถิ่นกับการเสริมสร้างพลังคุณค่า ความสุขคนไทย
ณ วัดศรีคุณเมือง อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย วันที่ 10 ตุลาคม 2558 นักวิจัยทั้งหมดจำนวน 145 คน โดยทีมวิจัยโพธิ์ตากเข้าร่วม จำนวน 18 คน และตำบลโคกคอน อำเภอท่าบ่อ โดยทีมวิจัยเดินทางตอนบ่ายวันที่ 9 ตุลาคม 2558 โดยมีผลการเข้าร่วมกิจกรรม ดังนี้

ทีมวิจัยชุมชนจังหวัดเลยนำเสนอบทเรียนการดำเนินงานของทีมวิจัยปี 2557 ในลักษณะของงานวัด ประกอบด้วยกิจกรรมวาดภาพเมืองเลยในฝัน การจัดนิทรรศการของแต่ละพื้นที่งานวิจัย พิธีบายศรีสู่ขวัญ กิจกรรมการเดินธรรมรงค์ มีการแลกเปลี่ยนการทำงานร่วมกับทีมวิจัยชุมชนปี 2558 จำนวน 5 โครงการ

คุณจิระศักดิ์ ตรีเดช “มาเรียนรู้เรื่องงานวิจัย ที่เค้าบอกว่าความรู้คืออำนาจน่าจะเป็นส่วนหนึ่ง การทำวิจัยคือการวิจัยเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ซึ่งจะเชื่อมโยงไปสู่เรื่องอื่น ๆ ด้วย การวิจัยคือการอธิบายจากสิ่งเล็ก ๆ ถ้าเราศึกษาจากชาวบ้าน คือชาวบ้านอาจจะไม่รู้ แต่เราพบว่าทำไมคนถึงไม่ทำ ทำไมการทำงานเป็นสิ่งที่ยากลำบาก การที่ชาวบ้านไม่รู้อาจจะทำให้ชาวบ้านถูกชักจูงได้ง่าย การวิจัยทำให้เกิดข้อมูล กระบวนการออกแบบกับชาวบ้านคือการทำง่าย ๆ อธิบายในแบบที่เขาเป็น จะทำให้เกิดพลังความรู้ เมื่อมีความรู้จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม แล้วนำไปสู่ปฏิบัติการในพื้นที่ โดยการทำการเรียนรู้ โดยใช้ปราชญ์ชาวบ้าน แต่เราต้องทำอย่างไรให้ปราชญ์ชาวบ้านสื่อสารให้ความรู้กับคนอื่นได้ แล้วเราจะรักษาระบบนิเวศน์เพื่ออะไร แล้วหันกลับมามองตนเองให้มากขึ้น การวิจัยกลุ่มแม่น้ำเลย กระบวนการคือให้ชาวบ้านค้นพบตัวเอง ชาวบ้านมีการตั้งถิ่นฐานตามแหล่งน้ำ แต่ปัจจุบันชาวบ้านเปลี่ยนมาทำเป็นพืชเชิงเดี่ยว ซึ่งชาวบ้านไม่เข้าใจระบบนิเวศน์ความสมบูรณ์ของป่า ปัจจุบันคนขาดการศึกษาเรื่องของความสมบูรณ์ของระบบนิเวศน์ เลยได้ไปศึกษาการฟื้นฟูระบบนิเวศน์ โดยการเปิดหน้าดิน แล้วปลูกพืชข้าว ศึกษากระบวนการเรียนรู้การวิจัยท้องถิ่นถือเป็นการเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้มีการศึกษา ทำให้ชาวบ้านมีพื้นที่ที่จะรู้จักตัวตนของตนเองว่ามนุษย์คือผู้ทำลายไม่ใช่ผู้สร้าง เมื่อได้เรียนรู้ชาวบ้านก็กลับคืนไปหาวิถีเดิมคืออนุรักษ์พืชท้องถิ่นมากขึ้น เช่น ผักกูด ผักหวาน คูเลพืชผักพื้นเมืองมากขึ้น เพิ่มเติมคือสิ่งหนึ่งที่บ้านเราขาดคือการยอมรับกัน การยอมรับกันเองในชุมชน ในทีมงานเดียวกัน โดยเฉพาะปราชญ์ชาวบ้านไม่ได้รับการยอมรับ”

คุณทองคำ แก้วพันธุ์ “อูปุม สำหรับชาวบ้านคือเป็นเรื่องธรรมดา แต่แปลกสำหรับคนต่างถิ่น การบอกให้ชาวบ้านเปลี่ยนแปลงเป็นสิ่งที่ยาก จึงใช้การบอกผ่านเด็ก ๆ เมื่อเด็กซึมซับก็จะนำไปสู่ผู้ปกครอง โดยการปล่อย อูปุมทุกปี ทำให้เกิดการซึมซับ”

คุณจักรพันธ์ สิงห์ลอ “เรื่องขี้ปอมแกล หรือไส้เดือนนา ศึกษาค้นคว้าว่ามันมีชีวิตอยู่อย่างไร เดิมทีคิดว่าจะลดสารเคมีในการทำนาอย่างไร โดยได้ศึกษาระบบนิเวศน์ในนาข้าวแล้วพบขี้ปอมแกล ที่ทำให้ข้าวงาม สวดย ศึกษาว่า 1 ตารางเมตร มีขี้ปอมแกลหรือไม่ พบว่า 1 ตารางเมตรมี 6.7 ขี้ปอมแกล ถ้าที่ไหนมีเยอะ

นาข้าวจะดี แต่ที่เหลือน้อยเพราะชาวบ้านเผาข้าว หรือมีการใช้สารเคมี ยาฆ่าหอยเชอรี่ ทำให้กระทบต่อสิ่งมีชีวิตในนาข้าว เราพบว่าสิ่งมีชีวิตเป็นร้อยละในสายใยอาหาร แต่ทำไมข้าวที่เราทานไม่อร่อย จากการศึกษาพบว่าทำอะไรให้ดีขึ้นคือการไม่ใช้สารเคมี การที่จะทำได้เร็วคือการใช้พืชคือปอเทืองไถกลบสามครั้งในนาข้าวจะทำให้ดินดีขึ้น นุ่มขึ้น มีแร่ธาตุต่างกัน ทำให้การใช้สารเคมีน้อยลง ใช้น้ำหมักชีวภาพ มีการทำนาสาธิต”

คุณบังอร มะโนแก้ว “ทีมวิจัยห้วยปวยแล้ง สิ่งที่เกิดจากการทำวิจัยในปี 2557 เจอทีมวิจัยถามว่าประวัติท้องถิ่นในพื้นที่เป็นมาอย่างไร แล้วห้วยที่ไหลผ่านคือห้วยอะไร จึงเกิดความคิดที่จะทำวิจัยเกี่ยวกับห้วยปวยแล้ง ทำให้ตอบได้ว่าประวัติในพื้นที่มีความเป็นมาอย่างไร ห้วยปวยแล้งมีสาขากี่สาย เด็กนักเรียนเด็กในท้องถิ่นก็สามารถตอบได้ว่าประวัติชุมชนเป็นอย่างไรมีลำน้ำกี่สาย มีความเป็นมาอย่างไร สาเหตุที่เด็กไม่รู้เพราะผู้ปกครองไม่ได้อยู่บ้าน ทำให้ไม่มีใครถ่ายทอดความรู้ข้อมูลต่าง ๆ เกี่ยวกับท้องถิ่นให้กับเด็ก ๆ ในท้องที่ การวิจัยจึงเน้นไปที่การฟื้นฟูอนุรักษ์ให้เด็กได้รักท้องถิ่นของตนเอง มีความรู้ความเข้าใจท้องถิ่นของตนเองมากขึ้น”

คุณอภิสิทธิ์ สุนทราวิรัตน์ “สิ่งที่ได้รับจากงานวิจัยครั้งแรกคือความกดดัน ความรับผิดชอบที่เพิ่มขึ้น แต่พอได้ทำแล้วรู้สึกมีความสุขที่ได้ทำประโยชน์ให้กับพื้นที่ 2 โครงการ คือเกี่ยวกับเด็กและเยาวชน และโครงการร่อนทองคำ สิ่งที่ได้รับจากงานวิจัยนี้ส่วนตัวทำให้ได้รับประสบการณ์ความรู้ความเข้าใจมากขึ้นสำหรับชุมชน ทำให้เพิ่มศักยภาพของชุมชน มีการตื่นตัว มีการรวมกลุ่มกัน ทำให้เป็นที่รู้จัก มีการพัฒนาศักยภาพในตัวตนของท้องถิ่นเอง เพื่อนำเสนอแผนการท่องเที่ยวที่กว้างขวางมากขึ้นต่อไป จากนั้นก็คาดหวังว่าการทำงานวิจัยจะทำให้เกิดคุณประโยชน์อย่างมากในท้องถิ่นเพื่อผลักดันเรื่องการท่องเที่ยวมากขึ้น

คุณสุวิทย์ คำภาหล้า “โครงการเรียนรู้คุณค่าจากผักอียิปต์ ปี 2556 ตอนแรกเข้าใจว่าจะทำวิจัยได้ต้องเรียนจบสูงๆ ทำไมถึงทำผักอียิปต์ เพราะมีความผูกพันเป็นของที่อยู่คู่กันกับหมู่บ้าน คือบ้านนาอียิปต์ ซึ่งรู้สึกที่กำลังจะหายไป ทำให้คิดที่จะฟื้นฟูส่วนนี้ สิ่งที่ได้คือเกิดการร่วมมือกันของคนในชุมชน ได้รับข้อมูลที่ลึกขึ้น ทราบประวัติของชุมชน ทีมวิจัยที่เป็นคนในชุมชนก็ได้พัฒนาตนเองมากขึ้น ส่วนที่ได้มาคือความรู้ในภาคทฤษฎีว่าผักอียิปต์รักษาโรคเบาหวานได้มีการพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ สุดท้ายคือมีการปรับตัวอาศัยกันและกันของสิ่งแวดล้อมกับคนในชุมชนเพิ่มเติม ผักอียิปต์ ได้รู้คุณค่าของผักอียิปต์ ภูมิปัญญาโบราณบอกไว้ว่าถ้ากล้วยสัตว์มีพิษให้ปลูกผักอียิปต์ไว้ที่บ้าน สามารถไล่สัตว์ร้ายได้ เป็นยารักษาโรคได้ ได้รู้ความสำคัญของผักอียิปต์”

คุณชาญณรงค์ วงศ์ลา “เชียงคาน เรื่องน้ำโขง จากแรกๆ ที่ได้ทำงานร่วมกับกลุ่มประมง ทำไปแล้วคนร่วมงานน้อยลงทำให้เข้าใจว่าเกิดความผิดพลาดอะไรบางอย่าง แต่ที่เห็นคือเห็นความผูกพันของคนในกลุ่ม จะเห็นว่าทางวิชาการไม่ค่อยยอมรับงานวิจัยของไทยบ้าน สิ่งที่ได้ชัดคือทำให้ชาวบ้านมีศักยภาพมากขึ้นรู้จักตัวเองมากขึ้น”

ผศ.ดร.พยุพ นนทวิสูตร “นาหอ ตอนแรกคิดว่าจะทำพิพิธภัณฑ์ จากการได้พูดคุยแลกเปลี่ยนทำให้ทราบว่าน้ำโขงเปรียบเสมือนแผนที่ของการวิจัย ในส่วนของพื้นที่นาหอมีการเก็บข้อมูลชายแดนไทย-ลาว

มาพบกับชุมชนหนึ่ง โดยการไปสร้างพิพิธภัณฑ์ ชุมชนนาหอเป็นชุมชนโบราณ สิ่งที่ได้แม้จะไม่ใช่ว่าสร้างรายได้เพื่อปากท้องโดยตรงแต่เราได้สิ่งที่จะมาต่อยอดเรื่องการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น แล้วสามารถจะถ่ายทอดให้กับเยาวชนในชุมชนอย่างไร แล้วจะอย่างไรให้เยาวชนมาสืบทอดวัฒนธรรมประเพณีของชุมชน”

คุณไพฑูรย์ มนต์ “นาหอ ได้ทราบประวัติความเป็นมาของชุมชน ทราบความรู้ภูมิปัญญาของพื้นที่หรือท้องถิ่นต่าง ๆ ในจังหวัดเลย เด็กในพื้นที่ก็ได้รับการเรียนรู้จากผู้ใหญ่ เด็ก ๆ มีความสนใจอยากรู้ อยากเห็นมีความตื่นตัว ชาวบ้านมีความรู้สึกรักบ้านเกิดหวงแหนและมีความภูมิใจในตนเอง”

คุณสมยศ วิปัสสา “สิ่งที่ได้คือตอนแรกทำเรื่องของงานศพปลอดเหล้าโดยใช้การวิจัยแก้ปัญหา แล้วก็ได้เรียนรู้สิ่งต่างๆ ในชุมชน ได้รับความสามารถประสบการณ์ต่างๆ ของคนในชุมชน แต่สิ่งที่ได้คือการนำศักยภาพของแต่ละคนมาใช้มาเผยแพร่ให้กับคนอื่น ได้รู้ สิ่งดีๆ ก็ขยายผลต่อชุมชน คือทำจุดเล็กๆ ของชุมชน แล้วขยายผลออกไปอย่างยั่งยืน”

คุณนายกิตติพงษ์ ภาณี “ป่าภูกระแต ส่วนใหญ่เป็นไม้เต็ง ไม้รัง เป็นแหล่งอาหารของชุมชนและสัตว์ทางทิศเห็นว่าแหล่งอาหารของชุมชนหายไป เพราะมีการตัดไม้ เราจึงทำการวิจัยเพื่อให้คนในชุมชนหันมาเล็งเห็นความสำคัญ เลยชวนเยาวชนมาเรียนรู้ผ่านการลงมือปฏิบัติ เช่น การเดินป่า ให้เด็ก ๆ ได้เรียนรู้ ทำให้ได้ความร่วมมือจากหลาย ๆ ฝ่าย ทั้งทางชุมชน ท้องถิ่น เยาวชน ตามสโลแกนเด็กนำผู้ใหญ่หนุน ส่วนพ่อ กำนันแดง วงศา ได้มีการขอพื้นที่ที่ชาวบ้านบุกรุกคืนแล้วมีการพาเด็ก ๆ ไปทำการปลูกป่า

คุณแสวง ดาปะ “เราทำการวิจัยจากสิ่งที่อยู่ใกล้ตัวจากอาหารในพาข้าว ทุกวันวันละ 3 มื้อ แล้วอาหารที่มากับพาข้าวมาจากที่ไหนบ้าง พบว่ามาจากแหล่งอาหารตามธรรมชาติ ซื้อขายกับข้าว จากแหล่งเกษตร จากการแบ่งปันจากญาติพี่น้อง ปรากฏว่าแหล่งที่มามากที่สุดคือการซื้อ การแบ่งปันจากพี่น้องญาติ เหลือน้อยที่สุด จึงได้หาหนทางในการฟื้นฟู พบว่าชาวเลยลิ้มพันธ์ข้าวของจังหวัด คือข้าวแดงเมืองเลย ทำให้เราได้ฟื้นฟูพันธ์ข้าวแล้วก็นำมาปลูกขยายพันธ์ให้กับคนในชุมชน และมีการขยายพันธ์เพิ่มขึ้น แล้วส่งเข้าประกวด ปรากฏว่าข้าวแดงเมืองเลยได้รับรางวัลอันดับหนึ่งของข้าวเหนียวที่หอมที่สุด ซึ่งได้เรียนรู้จากการวิจัย ข้าวโพดดกหงายก็เป็นข้าวโพดที่มีสายพันธ์มาจากเมืองเลย สิ่งที่มีภูมิในคือได้นำผลจากการวิจัยมาต่อยอด ขับเคลื่อนเสนอประเด็นอาหารผ่านทางสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดเลย และเตรียมการเสนอประเด็นนี้ต่อผู้ว่าราชการจังหวัดเลย”

ส่วนทีมวิจัยชุมชนโพธิ์ตาก มีการแลกเปลี่ยนโดยครูลัดดาวัลย์ ใจหาญ หัวหน้าโครงการวิจัย ว่า “การฟื้นฟูวัฒนธรรมในนาข้าว สิ่งที่อยู่ใกล้ตัวที่สุดคือ อาหารที่เรากินอยู่ทุกวันมันคือยาพิษ เราเลยหาว่าสาเหตุมาจากไหน สรุปได้ว่ามาจากการทำนา แล้วก็ศึกษาต่อว่าทำไมเป็นแบบนี้ ก็พบว่าวัฒนธรรมในนาข้าวเปลี่ยนไปจากเดิม คือมีการใช้ยาฆ่าแมลง เปลี่ยนแปลงการทำนาเพื่อเศรษฐกิจมากขึ้น มากกว่าการทำนาเพื่อการดำรงชีวิต เราจึงอยากฟื้นฟูวัฒนธรรมในนาว่าจะแก้ปัญหาอย่างไร จะลดปัญหาได้อย่างไร สิ่งที่สำคัญที่สุดคือการวิจัยทำให้เราได้ค้นหา ได้รู้จักตนเอง”

การที่ทีมวิจัยโพธิ์ตากได้ไปร่วมงาน ทำให้เรารู้ว่างานวิจัยที่เราทำเป็นเรื่องของชุมชนเอง ทำงานเพื่อตัวเรา ไม่ใช่คนหรือหน่วยงานข้างนอก เป็นการระดมพลังแนวคิดเพื่อมาแก้ปัญหาให้ชุมชนของเรา แก้ปัญหาให้ตัวเราเอง เพื่ออนาคตของเรา ของชุมชนเราเองให้มีความสุข สุขภาพแข็งแรง อยู่ดีกินดี และมีความปลอดภัยในชีวิต สิ่งที่ทีมวิจัยโพธิ์ตากประทับใจและเป็นแรงบันดาลใจในการมาสังเกตการณ์และแลกเปลี่ยนเรียนรู้ครั้งนี้คือ ความรู้เรื่องวิถีชีวิตของมนุษย์เราที่ต้องพึ่งพาธรรมชาติ และธรรมชาติก็ต้องพึ่งพามนุษย์ เป็นการอาศัยซึ่งกันและกัน

กลไกในการฟื้นฟูวัฒนธรรมการทำนา คือ กลไกที่ไม่เป็นทางการ ได้แก่ การนับถือผู้อาวุโส ความเป็นเครือญาติ ความเป็นพี่น้อง และเผ่าพันธุ์ไทยพวน

4.4.2 เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้การฟื้นฟูวัฒนธรรมการทำนา เป็นการนำเอา 3 กิจกรรม มาจัดบูรณาการรวมกัน ได้แก่ กิจกรรมผู้เล่าเรื่อง กิจกรรมทำได้อิง และกิจกรรมฐานเรียนรู้วัฒนธรรมการทำนา จัดในวันที่ 30 พฤศจิกายน 2559 ณ ม้องเบ็งนวัตกรรมตำบลโพธิ์ตาก (เดิมเป็นศูนย์สามวัยสายใยรักบ้านโพธิ์ตาก) มีผู้เข้าร่วม จำนวน 140 คน ประกอบด้วย 1) กลุ่มชมรมผู้สูงอายุ จำนวน 20 คน 2) กลุ่มนักศึกษา กศน. โพธิ์ตาก จำนวน 15 คน 3) ผู้นำชุมชน จำนวน 15 คน 4) องค์การบริหารส่วนตำบลโพธิ์ตาก จำนวน 5 คน 5) กลุ่มนักเรียน จำนวน 63 คน 6) กลุ่มอาชีพและชมรมไทยพวนบ้านโพธิ์ตาก จำนวน 22 คน มีนายอำเภอโพธิ์ตากเป็นประธานเปิดงานและร่วมกิจกรรม

ภาพที่ 21 นายอำเภอโพธิ์ตากประธานในพิธีกล่าวเปิดงาน

ช่วงเช้า เป็นเวทีกิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องราวดีๆ ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น

4.4.2.1 กิจกรรมผู้เล่าเรื่องการทำนา โดยมีผู้เล่า 3 คน เล่าเรื่องดีๆ ให้ผู้เข้าร่วมเวที ได้แก่ ความเชื่อในการทำนาสมัยก่อนที่ไม่ใช้สารเคมี มีประเพณีกำฟ้า พิธีเลี้ยงขึ้นเลี้ยงลง การขอฟ้าขอฝน ด้วยประเพณีบุญบั้งไฟ โดยพ่อตู้สิงห์ (นายจำ สุทธิดี) พ่อตู้ไพลี (นายสาลี บุญธรรม) พ่อตู้สน (นายหวิน จำปาทอง) เป็นผู้คนผู้เล่าเรื่อง

พ่อตู้สน (นายหวิน จำปาทอง) เล่าว่า “สมัยก่อนไทยบ้านเฮากะสิมีพิธีกำฟ้าในมือออกใหม่ สามคำเดือนสาม มือนั้นผู้เฒ่าผู้แก่เพิ่นกะบอกว่าเป็นมืออัครรรักษ์ เป็นมือที่กบบมีปาก นาคบมีฮู้จี้ หมาก

ขามป้อมกะเลาหวาน” พ่อผู้สิงห์ (นายจำ สุทธิดี) ก็เสริมว่า “กบมีปาก เพ็นว่า กบจำศีลบ่กินบ่อ้อง คือมันบ่มีปาก ถ้าจับกบมาเบ็งปากกะสิเห็นปากกบมียางเหนียวปิดไว้” พ่อผู้สนเสริมว่า “นาคบ่มีหูซี้ กะคือว่า นาคกะจำศีลบ่ได้กินหยัง กะเลยบ่ได้ซี้บ่ได้ถ้าย” “ส่วนหมากขามป้อมปกติกะผาดๆ มือสามกำออกใหม่เดือนสาม กะผัดหวานเค้” พ่อผู้ไฟลี (นายสาตี บุญธรรม) พูดต่อพ่อผู้สน “ความหมายคือว่า มือนั้นเฮกะรักษาศีลคือกินข้าวแดงบ่ได้ กินได้แต่หมากขามป้อมขามนั้นมันกะเลยหวานเลยแซบ” แล้วหลายๆคนก็หัวเราะพร้อมกัน

ผู้เล่าผู้แก่เล่าเรื่องวันกำฟ้าว่า วันนั้นทุกคนต้องหยุดทำงานทุกอย่างแต่ต้องมาเตรียมบุญเผาข้าวหลาม จี่ข้าวจี่ไปจ้งหันทำบุญยามมือเช้า สายๆ หน่อย ก็มาเล่นการละเล่นพื้นบ้านตามเดินวัด เดินบ้าน (เดิน หมายถึง ลานดิน) พิธีกำฟ้าของบ้านสาวแล จะต่างกับบ้านโพธิ์ตากคือ บ้านสาวแลจะมีแกงอ่อม หอยจูบ(หอยขม) มาแจกกันจูบแจกกันกิน นักเรียนบ้านโพธิ์ตากถามว่ากินหอยจูบทำไม พ่อผู้สนตอบว่า “ขามนั้นหอยเข้าใจ (มุดลงดิน)หลาย เพราะน้ำในน้ามันแห้งบักหอยมันหลายพ่อแม่เพ็นกะให้หามาแกงสุกกันกิน ชุมกัน เพราะมือนั้นเพ็นบ่ให้เฮ็ดงาน” “ส่วนการเลี้ยงขึ้นเลี้ยงลงนั้น สมัยก่อนชาวนาเราต้องทำ เป็นการเคารพเจ้าที่เจ้าทางเพ็น ให้เพ็นปกปักรักษา เป็นการขออนุญาต ถ้าบ่ได้เฮ็ด กะบ่สำบายใจ เป็นไขเป็นหนาว” พ่อผู้สิงห์เล่า “ขาม่วนแม่นขามแห่บั้งไฟ ฟ้อนเมิดบ้านเมิดเมืองบ่มีดอกเล่นเงินกันนะ มีแต่เอากันลงคม” พ่อผู้สนเล่าต่อ “บุญบั้งไฟกะเฮ็ดบูชาพญาแถน ให้เพ็นให้ฝนมาให้ฝน โดยผ่านปู่ตา ต้องนำไปจุดถวายปู่ตาตามที่บ้านเพ็นบอก”

4.4.2.2 กิจกรรมทำได้ใจ มีชาวนา 3 คน ที่เลิกการใช้สารเคมี มาเล่า/แลกเปลี่ยนเรียนรู้การทำงานโดยไม่ใช้สารเคมี ทำให้มีชีวิตรอดตายจึงอยู่ได้

นางอ้วน สนิทกลาง หรือป้าเขียว อายุ 65 ปี อยู่บ้านเลขที่ 50 หมู่ที่ 3 ชาวนาบ้านโพธิ์ตาก เล่าว่า “ที่ต้องมานั่งคานา ถอนหญ้าออกจากนา ออกจากข้าวทุกวันนี้เพราะแพ้ย่ำมาหญ้าเกือบตาย ทั้งหัวทั้งเมีย ไปนอนโรงพยาบาลทำบ่อ เป็นอาทิตย์ นึกว่าตายแน่ๆคราวนี้ นึกเสียตายเงินทองที่หามาไว้ กะจักไผ่สิมาเอา ในใจกะนึกหาแต่คุณพ่อคุณแม่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ว่า ขอให้ถูกรอดชีวิตกลับไปอยู่บ้านนำลูกหลานเคื้อ ต่อไปลูกสิเลิกใช้หมดทุกอย่างพวกย่ำมาหญ้า ย่ำมาแมลง เขาใช้มันแน่นอน พออาการดีขึ้น กะมาอยู่บ้านปรึกษากันหัวเมียว่า ต่อไปเฮสิเฮ็ดนาแต่พอดีกับแสงเจ้าของเฮ็ดได้ หญ้าข้าวนากะช่อยกันหลกถอนเอาคันแทนกะใช้เครื่องตัดหญ้าตัด แดดฮ้อนกะกั้งคันฮ่ม เมื่อยกะเซาพัก ตั้งแต่นั้นมาร่างกายกะแข็งแรงขึ้น เพราะเฮสิได้ออกกำลักายทุกมือ ข้าวเฮากะกินได้เต็มปากเต็มคำบ่ย่านเบื้อเมา ผักนำไสนานากะมีให้เก็บกินเก็บขาย สารุขุซำรอดตายฮ้อนเลิกใช้ย่ำมาหญ้าสารเคมีในนา” นางอ้วน หรือป้าเขียวเล่าจุดเปลี่ยนการทำงานเลิกใช้ สารเคมีทุกชนิดเพราะกลัวตาย

นางวันทนา คำภูแก้วหรือยายนก อายุ 66 ปี อยู่บ้านเลขที่ 170 หมู่ที่ 1 บ้านโพธิ์ตาก เล่าประสบการณ์การเลิกใช้สารเคมีทุกชนิดว่า “ ยายนกะเขาใช้ฮ้อนบ่มีหัว ย่านตาย มาคิดดีดีแล้ว ถ้าเฮสิไถยาในนาแล้ว เฮสิไปเก็บผักเก็บหญ้าทางไหนมากิน มาเลี้ยงลูกนาไฟเพ็นกะใส่ยา เก็บไปขายไผ่สิซื้อ กะเลยเลิกใช้ยา คอยเก็บค้อยเล็มหญ้าเอา นาข้าวถ้าเฮาคำอามนกะเอาหญ้าง่าย เฮาบ่ใส่ยา ปูปลาในนากะพอได้กิน”

นางประดิษฐ์พร เครือเพิกุล หรือป้ากอ อายุ 66 ปี อยู่บ้านเลขที่ 109 หมู่ที่ 1 บ้านโพธิ์ตาก เล่าว่า “ป้าเลิกใช้สารเคมี ยำฆ่าหญ้า ยำฆ่าแมลง เพราะอยากให้ลูกหลานสุขภาพแข็งแรง บ่อยๆ ให้เกิดโรคภัย อยากสืบทอดแนวคิดที่พ่อแม่เป็นพาทำพาเฮ็ดแต่ก่อนอยากพาลูกหลานเฮ็ดอยากสอนเขาย่านเขาลืมรากเหง้า ย่านเขาถิ่มไเฮ็ดมันกะดี บ่ต้องกังวลยามกิน ผักเฮากะปลูกเอง ข้าวเฮากะปลูกอภัย น้ำในนาเฮากะปลูกอภัย เฮากะสบายใจ”

ภาพที่ 22 ผู้เลิกสารเคมีเล่าประสบการณ์ในการเลิกใช้สารเคมีในนาข้าว

4.2.2.3 กิจกรรมฐานเรียนรู้วัฒนธรรมการทำนา หลังจากเบรกเช้า ผู้ร่วมเวทีได้เข้าฐานการเรียนรู้ 2 ฐาน ได้แก่

1) ฐานเรียนรู้ที่ 1 พริก้าฟ้า ซึ่งเป็นประเพณีที่คนในชุมชนปฏิบัติและให้ความสำคัญสืบต่อกันมา ในอดีตชุมชนมีแนวคิดพึ่งตนเองและมีวิถีชีวิตที่เคารพธรรมชาติ มีอาชีพหลักคือการทำนาทำไร่ โดยเฉพาะ การทำนาข้าวซึ่งถือเป็นวิถีชีวิตที่ผู้คนทำนาเพื่อเก็บไว้กิน ทำบุญและแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน นอกจากนี้ยังแปรสภาพเป็นอาหารประเภทอื่น วัฒนธรรมในการทำนาในสมัยก่อนมีการช่วยเหลือกันในช่วงเกี่ยวญาติและบ้านใกล้เคียง ก่อนเริ่มทำนาในช่วงของการทำนา

บุญก้าฟ้าหรือคล้าฟ้า (คะ-ล้า-ฟ้า) คือ การไม่ทำงาน ไม่เลี้ยงคังให้ฟาราคาญ ทำให้ไม่กลัวฟ้าร้องฟ้าผ่า ทำให้ทำนาด้วยความสบายใจ ซึ่งทำ 3 ระยะ คือ

- ระยะแรกกำหนดทั้งวัน ก่อนนอนถือธูฐานว่า “มือนี่ผู้ข้าได้กำปอดกำดี บ่ได้เฮ็ดผิดหยั่ง บ่ได้เฮ็ดเลี้ยงคัง ขอให้ผู้ข้าอยู่ดีมีแสง มีสุข” หมายถึง วันนี้ทำดีแล้ว ไม่ได้ทำผิดอะไร ขอให้ตนเองมีความสุขกายสุขใจ

- ระยะที่สอง (อีกเจ็ดวันถัดมา) กำตอนเช้าถึงเพลในลักษณะแบบเดียวกัน

- ระยะที่สาม (อีกเจ็ดวันถัดมา) กำตอนเช้าในลักษณะแบบเดียวกัน

บุญก้าฟ้าของชุมชน ในวันนั้นชาวบ้านมีการละเล่นเพื่อให้คนในชุมชนมีความสุขสามัคคี ได้พูดคุยแลกเปลี่ยนแนวทางการพัฒนา การละเล่นของชาวบ้านโพธิ์ตาก เช่น เล่นโยนหลุม เล่นกิ้งก่องแก้ว เล่นตากะโหลก

บุญกำฟ้าชุมชนสาวแลแตกต่างกับชานาชุมชนโพธิ์ตากคือ ชานาสาวแลจะมีการจับหอย หลังเอาปุ๋ยขี้วัวขี้ควายใส่มาแล้ว ชาวบ้านจะมาชุมนุมกันตามเดิน (ลานกว้าง) เพื่อกินข้าวชุมชน อาหารที่นำมาชุมนุมคืออ่อมหอย “ไผ่ (ไคร) บ่จับหอยมือกำฟ้าระวังฟ้าจะลงหัว” มีความเชื่อว่าพ่อแม่บรรพบุรุษของพวนคือ เจ้าชมพูที่ถูกเจ้าเวียงจันทน์จับประหารข้อหาแข็งเมือง ไม่ส่งส่วยแก่เวียงจันทน์ ขณะที่กำลังจะประหารชีวิตในวันออกใหม่เดือนสาม ก็เกิดฟ้าผ่ามาที่ดาบของนายมือประหาร จนดาบและหอกหัก เจ้าชมพูรอดตาย คนพวนจึงมีความเชื่อว่าบรรพบุรุษมีบุญญาหลาย ฟ้าเป็นผู้มีพระคุณ จึงเกิดความเคารพฟ้า (นางประดิษฐ์พร เครือเพียกุลเล่า วันที่ 19 มกราคม 2561 วันงานกำฟ้าพื้นฟูครั้งที่1 ที่วัดโพธิ์รุกขารามบ้านโพธิ์ตาก)

บรรพบุรุษพากันหอยป้องกันฟ้าผ่า เป็นเพราะสมัยก่อนหอยเยอะ แล้วบ้านไหนก็มีหอยแองหอย/อ่อมหอยกลัวลูกหลานไม่กินก็เลยบอกว่าไม่จับหอยฟ้าจะผ่า ทุกวันนี้ทุ่งนาไม่มีหอยแต่ชาวบ้านก็ไปเสาะแสวงหามาอ่อมในวันกำฟ้า เพราะเป็นความเชื่อบอกต่อมา นางบุญเนื่อง ทาศรี อายุ 54 ปี (แม่ครัวโรงเรียนบ้านสาวแล) เล่าว่า “ถ้าไม่ได้กินไม่ได้จับหอยไม่สบายใจ และชาวบ้านที่เป็นเครือญาติกันก็จะถามไถ่กันว่าได้จับหอยรึยัง แม่ได้อ่อมหอย มีลุงเดียวเขาก็จะแบ่งกันจับคนละหัว ต้องจับเท่านั้นไม่จิ้มไม่เคาะ เขาจะย้าว่าไผ่จับหอยมือนี้มือกำฟ้าคะลำฟ้า ระวังฟ้าจะลงหัวมัน”

การทดลองปฏิบัติการครั้งนี้ได้จำลองการเล่นให้นักเรียน เยาวชน และผู้เข้าร่วม ได้มีโอกาสเสวนาพื้นฟูการเล่นในวันกำฟ้า และกิจกรรมอื่นๆ ที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมการทำนา เช่น การแห่บั้งไฟ การสาธิตเกี่ยวข้าวด้วยเคียวเกี่ยวข้าว การมัดข้าว หาบข้าวมาลานและการสู่ขวัญข้าว โดยมีปราชญ์ในชุมชนนายสาตี บุญธรรม นายจำ สุทธิดี เป็นผู้นำในการสาธิตพิธีกรรม

ภาพที่ 23 การเล่นพื้นบ้าน
การเต้นตาะโหลก

2) ฐานเรียนรู้ที่ 2 พิธีบุญบั้งไฟ เป็นความเชื่อว่าจุดบั้งไฟบูชาปู่ตา จุดประสงค์ เพื่อให้ความอุดมสมบูรณ์ในการทำเกษตร ให้ฝนตกตามฤดูกาล และชาวบ้านปฏิบัติสืบต่อกันมา

ภาพที่ 24 สาธิตการแห่บั้งไฟ

พักกลางวัน มีการกินข้าวชุมต้มโฮมกัน (กินข้าวพร้อมหน้ากันทุกคน) เพื่อให้ได้พูดคุยและคุ้นเคยกัน เด็กได้ดูแลผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่ก็ได้รับความสุขที่ได้เห็นหน้าลูกหลาน เกิดการให้รอยยิ้มซึ่งกันและกัน หลังจากนั้นได้เข้าเรียนรู้อีก 2 ฐาน

3) ฐานที่เรียนรู้ที่ 3 วัฒนธรรมการเกี่ยวข้าว ให้เยาวชนได้เรียนรู้วิธีการเกี่ยวข้าว การลงแขกเกี่ยวข้าว และการขนข้าวขึ้นลาน ด้วยวิธีการหอบใส่บ่าจากทุ่งนาไปยังลานฟาดข้าว ตลอดจนการสาธิตการฟาดข้าวโดย นางวันทนา คำภูแก้ว และนางอุไรวรรณ บุญธรรม

ภาพที่ 25 การหอบข้าวขึ้นลาน

ภาพที่ 26 การฟาดข้าว

4) ฐานเรียนรู้ที่ 4 สู้ขวัญข้าว เป็นพิธีกรรมในการเรียกขวัญข้าวหลังจากเก็บเกี่ยว เพื่อเป็นการขอขมา และเคารพแม่โพสพหรือเทพีแห่งข้าว และยังเป็นพิธีที่เชื่อกันว่าจะทำให้ข้าวไม่หายและ

หมดไปจากยุ่งฉางเร็วในการสู่ขวัญข้าวนั้นผู้เฒ่าผู้แก่จะเตรียมทำขันหมากเบ็ง เหล้าไหไก่ตัว ก่อนนำข้าวขึ้น
ยุ่งฉางก็จะมีการบูชาที่ประตูยุ่งฉางเพื่อข้าวอุดมแน่น (มีตลอดไป) ไม่ให้ออดอยาก

เสร็จแล้วก็จะเป็นการสาธิตนำข้าวที่ผ่านพิธีสู่ขวัญแล้วมาเก็บในยุ่งข้าว(เล่าข้าว)ก็
จะเริ่มตั้งแต่พิธีบูชาเล่าข้าว คือพิธี ก่อนจะขนเอาข้าวขึ้นเก็บในเล่าข้าวชาวนาจะเตรียม ดอกไม้ อาจเป็น
ดอกไม้บูชาพระธรรมดา หรือถ้าเป็นไปได้อาณาจักรจะหาดอกสงฆ์ข้าว(เป็นชื่อที่ชาวบ้านบ้านโพธิ์ตากเรียก)
หรือภาษาพื้นบ้านของบ้านสาวแลเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ดอกเกร็ดลัน ที่ขาดไม่ได้คือ ใบคูณซึ่งเลือกใบปลอด
ใบงาม ใบที่ไม่มีตำหนิไม่มีรูโหว่ มัดรวมกันไปไว้ที่ประตูเล่า การไปเก็บดอกสงฆ์ข้าวหรือดอกเกร็ดลันจะ
เป็นหน้าที่ของลูกหลาน

คำพุดบูชาเล่าข้าว “ถึงรอบปีแล้ว เอาดอกไม้มาบูชา กินบ่ให้บก จกบ่ให้ลงให้มีข้าว
เต็มเล่าสุขยามคือเก่าเด้อ” ซึ่งคนพูดก็จะเป็นผู้ใหญ่ เช่นย่า หรือยาย

ภาพที่ 27 การสู่ขวัญข้าว

ภาพที่ 28 การเอาข้าวขึ้นเล่า

บทที่ 5

สรุปและอภิปรายผล

การศึกษาวิจัยโครงการ “รูปแบบการฟื้นฟูวัฒนธรรมการทำนา เพื่อลดการใช้สารเคมีในชุมชนตำบลโพธิ์ตาก อำเภอโพธิ์ตาก จังหวัดหนองคาย” มีวัตถุประสงค์ คือ 1) เพื่อศึกษาบริบทและวัฒนธรรมชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการทำนาของชุมชนตำบลโพธิ์ตากตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน 2) เพื่อศึกษาพัฒนาการการเปลี่ยนแปลงการทำนาของชุมชนตำบลโพธิ์ตากตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน 3) เพื่อศึกษาสถานการณ์และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการทำนา และ 4) เพื่อศึกษารูปแบบการฟื้นฟูวัฒนธรรมการทำนาที่ลดการใช้สารเคมีในชุมชนตำบลโพธิ์ตาก

การดำเนินการวิจัยใช้วิธีวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีขั้นตอนวิธีการแบ่งเป็น 4 ช่วง คือ ช่วงที่ 1 คือ การเตรียมทีมวิจัย การสร้างความเข้าใจกับชุมชนและผู้ที่เกี่ยวข้อง ช่วงที่ 2 คือ เก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล ช่วงที่ 3 คือ การทดลองปฏิบัติการ การหาแนวทางการฟื้นฟูรูปแบบวัฒนธรรมการทำนาเพื่อลดการใช้สารเคมีในชุมชนตำบลโพธิ์ตาก และช่วงที่ 4 คือ ช่วงสรุปผล วิธีการเก็บข้อมูลโดยการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การสนทนากลุ่ม การทำแผนที่ทำมือ การสังเกตพฤติกรรมการมีส่วนร่วม พฤติกรรมการใช้สารเคมี และการกำจัดหญ้าข้างถนน การศึกษาดูงาน และการจัดเวที งานวิจัยชิ้นนี้ใช้แนวคิดเรื่องมาใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลและออกแบบกิจกรรมสำหรับทดลองปฏิบัติการ ซึ่งผลจากการศึกษา ทีมวิจัยวิเคราะห์ข้อมูลสรุปได้ดังนี้

5.1 สรุปผลการวิจัย

5.1.1 บริบทชุมชน

ตำบลโพธิ์ตาก อำเภอโพธิ์ตาก จังหวัดหนองคาย ตั้งขึ้นเมื่อ ประมาณ ปี พ.ศ.2345 โดยมีพ่อเฒ่าชาวพวน จำนวน 6 คน ได้แก่ พ่อเฒ่าสาย พ่อเฒ่าเชียงกลม พ่อเฒ่าหมื่นอินทร์ พ่อเฒ่าศรีจันทร์ พ่อเฒ่าบรรพตฤทธิ์และพ่อเฒ่าขุนหลวงประสิทธิ์ อพยพครอบครัวมาจากเมืองบ่อเตนแก่นท้าว แขวงหลวงพระบาง สปป.ลาว จนมาถึงต้นโพธิ์ต้นหนึ่งซึ่งมีขนาดใหญ่มากและต่อมาก็คือที่ตั้งบ้านโพธิ์ตาก หมู่ที่ 1 หมู่ที่ 2 และหมู่ที่ 3 อีกกลุ่มหนึ่งมาจากเวียงจันทร์เข้าจับจองพื้นที่ป่าต้นน้ำริมห้วยน้ำทอน และหนองน้ำอีก 6 แห่ง ห่างจากกลุ่มชาวพวนกลุ่มแรก ประมาณ 2 กิโลเมตร ซึ่งเป็นบริเวณที่มีต้นสะเล หรือสาเล ขึ้นอยู่มากมาย ซึ่งต่อมาก็คือที่ตั้งหมู่บ้านสาวแล หมู่ที่ 4 หมู่ที่ 5 หมู่ที่ 6 สภาพทั่วไปทางกายภาพของตำบลโพธิ์ตาก เป็นพื้นที่ที่มีต้นไม้ประเภทป่าเต็งรังอยู่กระจายตามพื้นที่หัวไร่ปลายนา มีป่าสาธารณะวังเดือนห้าทางทิศใต้ของตำบล ชาวบ้านใช้เป็นแหล่งอาหารธรรมชาติ เช่น เห็ด หน่อไม้ แมลงต่างๆ สมุนไพร เป็นต้น มีลำห้วยทอนอยู่ทางทิศใต้ของตำบล ลำห้วยโหม่งอยู่ทางทิศตะวันออก ริมฝั่งห้วยเป็นป่าบุง ชาวบ้านใช้น้ำในการทำนา ทำสวน

ปาล์ม หาลา หอยและพืชผักธรรมชาติ นอกจากนี้ชุมชนยังมีหนองน้ำธรรมชาติกระจายอยู่ตามหมู่บ้านต่างๆ จำนวน 18 แห่ง ภูมิประเทศส่วนใหญ่ เป็นพื้นที่ราบลุ่ม ในพื้นที่จำนวน 27,076 ไร่ของตำบล เป็นพื้นที่ทำการเกษตร 17,917 ไร่ เป็นแหล่งน้ำ 510 ไร่ เป็นที่อยู่อาศัย 505 ไร่ และป่าไม้สาธารณะ 8,090 ไร่ พื้นที่เหมาะแก่การทำนา ทำสวนและเลี้ยงสัตว์ ส่วนใหญ่อยู่ทิศตะวันออกและทิศใต้ ส่วนพื้นที่ทำไร่ ทำสวน อยู่ทางทิศเหนือและทิศตะวันตก

5.1.2 พัฒนาการการทำนาคั้งอดีตถึงปัจจุบัน

5.1.2.1 วัฒนธรรมการทำนาคั้งอดีต (ตั้งชุมชน-พ.ศ. 2520)

ยุคอดีตชาวบ้านมีอาชีพหลักคือเกษตรกรรม ได้แก่ การทำนาทำไร่ ชุมชนมีแนวคิดพึ่งตนเองและมีวิถีชีวิตที่เคารพธรรมชาติ การทำนาข้าวซึ่งถือเป็นวิถีชีวิตที่ผู้คน ทำนาเพื่อเก็บไว้กิน ทำบุญแบ่งปันและแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน การทำนาในสมัยก่อนมีการช่วยเหลือกันในวงเครือญาติและบ้านใกล้เคียง เรียกว่า “การเอาแสง” ก่อนเริ่มทำนาในช่วงเดือน 3 (ประมาณเดือนกุมภาพันธ์) ชุมชนโพธิ์ตากจะมีบุญก่าฟ้าหรือค้ำฟ้า (กะ-ล้า-ฟ้า) ซึ่งชาวบ้านจะไม่ทำงาน ไม่ส่งเสียงดังให้ฟ้ารำคาญ เมื่อได้เคารพฟ้าแล้ว ชาวนาที่จะไม่กลัวฟ้าร้องฟ้าผ่า ทำให้ทำนาด้วยความสบายใจ ก่าฟ้าแบ่งเป็น 3 ระยะ คือ ระยะแรกก่าหมดทั้งวัน ก่อนนอนก็อธิษฐานว่า “มีวันนี้ข้าได้ก่าปอดก่าดี บ่ได้เฮ็ดผิดหยั่ง บ่ได้เฮ็ดเสียงดัง ขอให้ข้าอยู่ดีมีแสง มีสุก” หมายถึง วันนี้ทำดีแล้ว ไม่ได้ทำผิดอะไร ขอให้ตนเองมีความสุขกายสุขใจ ระยะที่สอง (อีกเจ็ดวันถัดมา) ก่าตอนเช้าถึงเพลในลักษณะแบบเดียวกัน ระยะที่สาม (อีกเจ็ดวันถัดมา) ก่าตอนเช้าในลักษณะแบบเดียวกัน หลังจากพิธีก่าฟ้าแล้วจึงเปิดประตูยั้งนางเอาข้าวมาทำการสืข้าวเพื่อกินและทำบุญ พอถึงเดือนหก (พฤษภาคม) ก็จะมีบุญเลี้ยงบ้าน (เลี้ยงปู่ตา) ก่อนลงทำนาเพื่อให้อยู่ดีมีแสง ไม่ทำงาน ให้คนมารวมกันฟ้อนรำสนุกสนาน จากนั้นก็ทำบุญบ้องไฟขอฟ้าขอฝนให้ตกต้องตามฤดูกาล เมื่อฝนตกแต่ละครอบครัวก็ทำการสรงนาในวันพฤหัสบดี โดยเชิญผีไร่ฝินามาสถิตอยู่ตาแฮก (ตานจากไม้ไผ่คล้ายกับบ้าน มีขนาดเท่าฝ่ามือ) ที่สร้างไว้ให้

การทำนาสมัยก่อนเป็นแบบธรรมชาติใช้แรงงานคนและสัตว์ ไม่มีเครื่องจักรทุ่นแรง ไม่ใช้สารเคมี ผลที่ตามมาคือ ต้นทุนการทำนาไม่สูง ชาวনার่างกายแข็งแรงเนื่องจากได้ใช้แรงกายทำนาเอง ข้าวปลอดสารเคมี แหล่งน้ำและอาหารอุดมสมบูรณ์ หลังดำนาเสร็จเดือนแปดก็เข้าพรรษา พระสงฆ์อยู่วัดจะไม่ออกมาเหยียบต้นข้าว พอข้าวตั้งท้องในเดือนสิบเอ็ด ในวันออกพรรษาชาวบ้านก็จะเอารวงข้าวในนาตนเองมาบูชาที่เฮือไฟ (เรือไฟ) หรือแท่นที่ตั้งไว้เพื่อเป็นสิริมงคล ให้ข้าวเป็นหมากเป็นผล จะไปแห่ที่วัดหรือทำที่บ้านก็ได้ พอหมดเขตบุญจันก็มีบุญตาแฮกที่ตานจากไม้ไผ่หรือทำเป็นกระท้อนน้อย เพื่อเชิญแม่โพสพที่อยู่ในข้าวขึ้นมาอยู่ปราสาท (ตาแฮก) จากนั้นชาวบ้านจึงเอาแสงช่วยเหลือข้าวซึ่งกันและกัน เกี่ยวข้าวเสร็จก็ตากไว้ที่ทุ่งนาไว้สักสองแฉด ช่วงนี้รอข้าวแห้งก็เอากี๋ควายสดไปผสมกับดินเพื่อทำลานดีข้าว จากนั้นก็หอบข้าวขึ้นลานไว้เป็นกอง ชาวบ้านก็จะเอาแสงดีข้าวกันจนเสร็จก็จะช่วยกันทำข้าวเป็นกอง (กุ่มข้าว) จากนั้นก็สู่วัฏข้าวโดยการทำขันหมากเบ็ง เหล้าไหไก่ตัว ก่อนนำข้าวขึ้นยั้งนางก็จะมีการบูชาที่ประตูยั้งนางเพื่อข้าวอยู่เย็นแค้น (มีตลอดไป) ไม่ให้ออดอยาก วัฒนธรรมการทำนาจึงจะเวียนมาบรรจบกับบุญก่าฟ้าในรอบปีพอดี

5.1.2.2 ยุคการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการทำนา (พ.ศ. 2521–2540)

ชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงเมื่อมีนโยบายการพัฒนาของรัฐที่มุ่งการสร้างรายได้ปี พ.ศ. 2512 มีโทรทัศน์เครื่องแรกเข้ามาในชุมชน ปี พ.ศ. 2515 มีรถไถเดินตามคันแรกของชุมชน และประมาณ พ.ศ. 2525 นโยบายการปลูกพืชเสริมรายได้ให้แก่ชาวนา ชาวนาในชุมชนตำบลโพธิ์ตากก็เปลี่ยนวิถีชีวิตวิถีทำ เป็นการทำนาข้าวเพื่อขาย การทำนาที่เคยถือเป็นวัฒนธรรม เป็นวิถีชีวิตก็เปลี่ยนมาเป็นการทำอย่างเร่งรีบ ทำให้พื้นที่ในการเลี้ยงวัว เลี้ยงควายลดลง ประกอบกับการใช้รถไถเดินตามสะดวกสบายและมีมากขึ้น ชาวนาจึงขายวัวควายแล้วนำเงินที่ได้ไปซื้อรถไถ เมื่อเงินซื้อไม่พอจึงต้องไปกู้ยืมจากธนาคาร ทำให้มีภาวะหนี้สินเกิดขึ้น ทำให้คนวัยแรงงานต้องอพยพแรงงานจากชุมชนไปทำงานต่างพื้นที่และต่างประเทศ

5.1.2.3 วัฒนธรรมการทำนาในปัจจุบัน (พ.ศ. 2541–ปัจจุบัน)

การทำนาในปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงตั้งแต่ปี พ.ศ. 2541 เนื่องจากมีเทคโนโลยีเครื่องจักรกล มีรถเข้ามาจำนวนมาก วัฒนธรรมการทำนาของชาวนาจึงเปลี่ยนจากการพึ่งพาธรรมชาติ มีความเอื้ออาทร ช่วยเหลือกัน เป็นวัฒนธรรมการดำรงชีวิตพึ่งพาเทคโนโลยี พึ่งพาสารเคมี วิถีชีวิตมีความรีบเร่ง ต้องแข่งขันกับเวลา มีความอยากรวยอยากมีฐานะดีขึ้น ขาดการเอื้ออาทรการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน จึงเกิดผลกระทบทั้งด้านเศรษฐกิจ ด้านสิ่งแวดล้อมสังคม และด้านสุขภาพตามมา ผู้คนไม่ได้มาร่วมกันช่วยเหลืองานบุญเหมือนก่อน เช่น บุญเดือนหกซึ่งเดิมมี 3 งาน ก็รวมบุญบ้องไฟกับเลี้ยงปู่ตาเข้าด้วยกัน ส่วนการแลกน้ายังเหลือน้อยมาก ที่ยังคงเหลือก็เป็นผู้เฒ่าผู้แก่ที่ยังนับถือแต่ไม่ได้มีรูปแบบเหมือนเดิม มีการใช้ตาข่ายเขียวเป็นที่ตากข้าวแทนลานข้าว การทำบุญกุ่มข้าวเพื่อช่วยกันเก็บเกี่ยวก็เปลี่ยนเป็นการจ้างรถเกี่ยวข้าว บางครั้งเกิดการทะเลาะแย่งรถเกี่ยวข้าวกัน

ชุมชนโพธิ์ตากปลูกทั้งข้าวนาปีและนาปรังทำให้มีการใช้สารเคมีปริมาณมาก ส่งผลต่อสิ่งแวดล้อม คุณภาพของดินเสื่อมลง ต้นทุนการผลิตที่เพิ่มมากขึ้น ซึ่งปัญหาดังกล่าวชุมชนโพธิ์ตากยังไม่มีวิธีการฟื้นฟูวัฒนธรรมการทำนา จนในปี พ.ศ. 2554 สำนักงานพัฒนาที่ดินและสำนักงานเกษตรอำเภอโพธิ์ตากได้จัดอบรมหมอดินเพื่อส่งเสริมให้เกษตรกรทำเกษตรอินทรีย์ ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมจากการใช้ปุ๋ยเคมีหันมาใช้ปุ๋ยชีวภาพแทน แต่การดำเนินการไม่คืบหน้าเท่าที่ควร คนในชุมชนยังมีการใช้สารเคมีในการทำนาเหมือนเดิม

5.1.3 สถานการณ์และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการทำนา

ผลจากการที่ชาวนาเปลี่ยนความคิดที่หันมาพึ่งพาที่มุ่งสร้างรายเป็นหลัก มีการใช้สารเคมีมากขึ้น ทำให้มีผลกระทบต่อวิถีการดำรงชีวิตของคนในชุมชนตำบลโพธิ์ตาก ซึ่งแยกได้ เป็น ผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม ผลกระทบทางเศรษฐกิจ ผลกระทบด้านสุขภาพของคนในชุมชน

5.1.3.1 ผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม ก่อให้เกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศ ทั้งดินน้ำป่าเสื่อมอาหารธรรมชาติหายไปหรือลดน้อยลง เช่น เมื่อก่อน กบ เขียดปู ปลา พืชผัก ธรรมชาติหาได้ง่าย แต่ใน

ปัจจุบันมีน้อย และคนก็ไม่กล้านำมาทำเป็นอาหาร เพราะกลัวพิษภัยจากสารเคมีที่มีการใช้อย่างแพร่หลายของชุมชน

5.1.3.2 ผลกระทบทางเศรษฐกิจ ได้แก่ การที่ต้นทุนการผลิตสูง ทุกอย่างต้องใช้เงิน ทำแล้วไม่คุ้มทุน ซื้อมาถูกกว่า ก่อให้เกิดภาวะหนี้สิน ต้องเอาที่นาไปจำนองเอาเงินมาลงทุนทำเกษตร บางรายต้องขายที่นาให้ขายทุน

5.1.3.3 ผลกระทบทางวัฒนธรรมสังคม ภาวะการเป็นหนี้สิน ทำให้ต้องอพยพแรงงานไปต่างถิ่น ต่างคนต่างดิ้นรนเพื่อหารายได้ ทำให้ความสัมพันธ์ของครอบครัวลดลง ไม่ได้อยู่ร่วมกันอย่างพร้อมหน้าเหมือนอย่างก่อน

พันธุ์ข้าวพื้นเมืองของท้องถิ่น ที่มีความหลากหลายและเหมาะสมกับพื้นที่และมีความเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมข้าวของชุมชนสูญหาย มีเฉพาะพันธุ์ข้าวที่เป็นพันธุ์ที่เกิดจากส่งเสริมจากทางราชการ และที่สำคัญพันธุ์ข้าวปะปนกันทั้งข้าวนาปรัง ข้าวนาปี ข้าวเหนียว ข้าวเจ้า เนื่องจากการใช้รถเกี่ยวข้าว ซึ่งภูมิปัญญาคนสมัยก่อนจะแยกเก็บไว้กินและทำพันธุ์

ชาวนาและชุมชนขาดความมั่นคง พึ่งตนเองไม่ได้ ต้องพึ่งพิงภายนอกเป็นหลัก ไม่ว่าจะเป็นแรงงาน ปุ๋ย ยา เครื่องจักร เมล็ดพันธุ์และราคา และที่สำคัญ ชุมชนขาดความสามัคคีกัน ความรักความเอื้ออาทรซึ่งกันและกันลดลง ต่างนึกถึงแต่ประโยชน์ส่วนตนก่อน

ก่อให้เกิดผลกระทบต่อองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นการทำนาที่มีการสั่งสมมาตั้งแต่บรรพบุรุษ วัฒนธรรมการทำนา การดำรงชีวิตบางอย่างสูญหาย ไม่มีการสืบทอด ชุมชนลืมรากเหง้าของตนเองซึ่งหมายถึงอนาคต ความอยู่รอดหรือไม่รอดของความเป็นชุมชนเกษตรกรรม

5.1.3.4 ผลกระทบด้านสุขภาพของคนในชุมชน การใช้สารเคมีในปริมาณที่มาก การมีความเครียดจากภาวะหนี้สิน ความสัมพันธ์ในครอบครัวลดลง ทำให้ชาวนามีสุขภาพไม่ดี บางคนในชุมชนมีอาการเจ็บป่วย หลายคนเสียชีวิต ซึ่งแพทย์วิเคราะห์ว่าเกิดจากการได้รับสารพิษจากสารเคมี

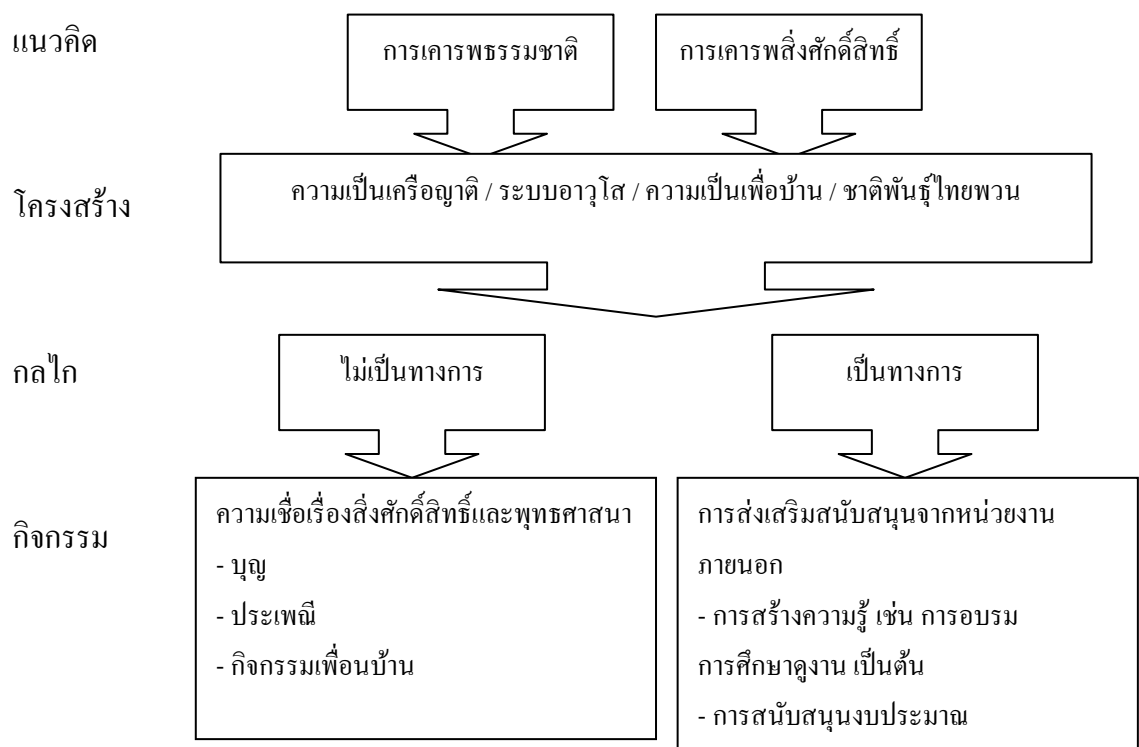
5.2 รูปแบบการฟื้นฟูวัฒนธรรมการทำนาเพื่อลดการใช้สารเคมีในชุมชนตำบลโพธิ์ตาก

การวิจัยพบว่า วิถีชีวิตวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำนาของชุมชนตำบลโพธิ์ตากได้มีการเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตที่เคยพึ่งพาธรรมชาติ พึ่งพาแรงงานสัตว์ แรงงานคน เคารพและมีความเชื่อในวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมาตั้งแต่โบราณ กลับมาพึ่งพาเทคโนโลยี เครื่องจักร และสารเคมี จนมีผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม ด้านสุขภาพ ด้านเศรษฐกิจและด้านสังคม

แนวคิดในการฟื้นฟูวัฒนธรรมการทำนาเพื่อลดการใช้สารเคมีใช้แบบคู่ขนาน คือ 1) ใช้กลไกและกิจกรรมที่ไม่เป็นทางการ เช่น การเคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การเคารพธรรมชาติ โดยมีโครงสร้างความเป็นเครือญาติ การนับถือผู้อาวุโส ความเป็นเพื่อนพี่น้อง และเผ่าพันธุ์ไทยพวน กิจกรรมกับเพื่อนบ้าน งานบุญ/ประเพณี เป็นตัวขับเคลื่อน 2) กลไกทางการ เช่น กลุ่มที่องค์กร/หน่วยงานมาส่งเสริมให้เกิดการรวมกลุ่มด้าน

การเกษตร การอบรมให้ความรู้ การศึกษาดูงาน เป็นต้น ซึ่งกิจกรรมที่เป็นทางการจะอาศัยฐานแนวคิด โครงสร้าง และกระบวนการของวัฒนธรรม (ไม่เป็นทางการ) ในการขับเคลื่อนกิจกรรม ยกตัวอย่างเช่น การจัดตั้งกลุ่มและขับเคลื่อนงานต่างๆ เมื่อให้ชาวบ้านจัดการ เขาก็จะให้เกียรติผู้อาวุโสและความเป็นพี่น้องในการขับเคลื่อนกิจกรรม ซึ่งสรุปเป็นแผนผังดังนี้

รูปแบบการฟื้นฟูวัฒนธรรมการทำงาน เพื่อลดการใช้สารเคมีในชุมชนตำบลโพธิ์ตาก

ภาพที่ 29 ผังรูปแบบการฟื้นฟูวัฒนธรรมการทำงานเพื่อลดการใช้สารเคมีชุมชนตำบลโพธิ์ตาก

5.3 ผลที่เกิดขึ้นจากงานวิจัย

5.3.1 นักวิจัยและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในทีมวิจัยมีความรู้เรื่องประวัติศาสตร์ชุมชน พัฒนาการการทำงาน สถานการณ์และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการทำงานจากอดีตถึงปัจจุบัน นักวิจัยสามารถเล่าเรื่องและเผยแพร่ ประเพณี วัฒนธรรม คุณค่าวัฒนธรรมการทำงานได้ และนำความรู้ใช้ในการเปลี่ยนแปลงตนเอง

ตัวอย่างเกษตรกรผู้ลดการใช้สารเคมี เช่น นางอุไรวรรณ บุญธรรม บ้านเลขที่ 12 หมู่ที่ 1 เป็นสมาชิก อบต. หนึ่งในทีมวิจัยกล่าวว่า “แรกๆ ที่ลดการใช้ปุ๋ยเลิกใช้ยาฆ่าหญ้า มีความลำบากมาก เพราะต้องหางานมาช่วย ค่าแรงจ้างขาดตัว วันละ 300 บาท และยังต้องดูแลอาหารเครื่องคั่มบางส่วน โดยในปีแรกที่เริ่มลดพื้นที่การทำงานเหลือ 10 ไร่ มีค่าใช้จ่าย คือ 10 กระสอบ ต้องจ่ายค่าแรงกระสอบละ 100 บาท ค่า

พ่นยาฆ่าหญ้า ลิตรละ 500 บาท 10 ไร่ ใช้ยาฆ่าหญ้า 3 ลิตร จ่ายค่าจ้าง 1,500 บาท ปีที่สอง เลิกใช้ยาฆ่าหญ้า ลดปุ๋ยเคมีลงครึ่งหนึ่ง โดยใช้ปุ๋ยน้ำหมักมาทดแทนอีกครั้งหนึ่ง เป็นการลดค่าใช้จ่ายในการซื้อปุ๋ย และยาฆ่าหญ้าก็เลิกใช้ฮัตโนมัต คงเหลือค่าจ้างค่านา วันละ 300 บาท เท่าเดิม พอเข้าปีที่สาม ลดปุ๋ยเคมีลงอีกเหลือเพียง 3 กระสอบ ต่อ 10 ไร่ แต่เพิ่มปุ๋ยน้ำหมักมากขึ้น ปุ๋ยน้ำหมักทำเองจากเศษผักเศษอาหารไม่ได้ลงทุนอะไร ซ้ำยังได้กำจัดขยะไปในตัว จนหมู่บ้านโพธิ์ตาก หมู่ 1 ได้รับรางวัลชนะเลิศเป็นหมู่บ้านปลอดขยะ ไรซ์ S ระดับประเทศ การลดสารเคมี แล้วมาใช้ปุ๋ยน้ำหมัก ปรากฏว่า ข้าวในนามงและแข็งแรง เป็นรวงใหญ่ ที่สำคัญสามารถลดต้นทุนการผลิตได้” (12 สิงหาคม 2561)

ตารางที่ 11 เปรียบเทียบค่าใช้จ่ายการทำนา 10 ไร่ ก่อนและหลังการใช้สารเคมีของนางอุไรวรรณ บุญธรรม

ปีที่	ปุ๋ยเคมี/ กระสอบ	ค่าแรงค่า และหว่าน	ค่าแรง(100) พ่นปุ๋ย/พ่นยา	ค่าแรง (ลิตรละ500) ยาฆ่าหญ้า 3 ลิตร	ยาปราบ ศัตรูพืช	รวม ค่าใช้จ่าย
1	10	3,000	1,000	1,500	-	5,500
2	5	3,000	500	-	-	3,500
3	3	3,000	300	-	-	3,300

คนที่ 2 คือ นางสาวจันทร์ สนิทกลาง อายุ 62 ปี อยู่บ้านเลขที่ 48 หมู่ที่ 1 กล่าวว่า “หลังการลดสารเคมี ทั้งปุ๋ยเคมี ยาฆ่าหญ้า มีความมั่นใจว่าจะไม่แพ้สารเคมี ไม่เจ็บป่วยจากการลงเก็บข้าวในนามาทำข้าวเม่าขาย ที่สำคัญทำให้มีรายได้เพิ่ม เพราะว่าคนซื้อก็มั่นใจว่าข้าวเม่าของตนเองเป็นข้าวเม่าปลอดภัย จากปากต่อปาก ตนเองเคยใช้ปุ๋ยเคมีมีระยะหนึ่งเนื่องจากขาดแรงงาน ลูกชายสามคนไปเรียนหนังสือ สามเกิดอุบัติเหตุเสียชีวิต ทำนาคนเดียว ทุกอย่างจ้งหมด รายได้ไม่พอรายจ่าย จึงวางแผนทำนาแค่พอกิน ที่นา 8 ไร่ ให้เช่าไป 5 ไร่ เหลือ ทำเอง 3 ไร่ ยังใช้ปุ๋ยเคมี ใช้ยาฆ่าหญ้า ค่าใช้จ่ายยังสูงไม่คุ้มกับผลผลิตที่ได้และยังมีอาการแพ้สารยาฆ่าหญ้า เข้าร่วมกิจกรรมวิจัย ฟังการเล่าประสบการณ์ของนางอ้วน สนิทกลาง (ป้าเขียว) ในเวทีผู้เล่าเรื่อง จึงเป็นแรงบันดาลใจให้เลิกใช้สารเคมีทุกชนิด จากเคยจ่ายค่ายาฆ่าปุ๋ย ค่าจ้างค่า เราทำน้อยลงแค่ 3 ไร่ เลี้ยงเป็ดเลี้ยงไก่เอาไว้ทำอาหารเลี้ยงคนที่เราไปเฮฮาแสงไว้ จะคงเหลือจ้างก็แค่รถไถนาเท่านั้น

ภาพที่ 30-31 การทำนาของนางแสงจันทร์ สนิทกลาง

ตารางที่ 12 ค่าใช้จ่ายการทำงาน 3 ไร่ ก่อนและหลังการใช้สารเคมีของนางแสงจันทร์ สนิทกลาง

ค่าใช้จ่ายก่อนลดสารเคมี		ค่าใช้จ่ายหลังลดสารเคมี		ความต่าง
ค่ารถไถนาไถ 2 รอบ รวมไร่ละ 700	2,100	ค่ารถไถนา	2,100	เท่าเดิม
ค่าแรง ดำนา วันละ 5 คน	1,500	ค่าอาหารดำนา	500	ลดลง 1,000
ค่าแรงใส่ปุ๋ยกระสอบละ 100 ไม่รวมค่าปุ๋ย	300	ใช้ปุ๋ยน้ำหมักที่ทำเอง	-	ลดลง 300
ค่าฉีดพ่นยาฆ่าหญ้า ลิตรละ 500 ไม่รวมค่ายา	500	ค่าตัดหญ้าคานา	500	เท่าเดิม
ค่ารถเกี่ยวข้าวไร่ละ 1,000	3,000	ค่าอาหารเกี่ยวข้าว	1,000	ลดลง 2,000
รวมค่าใช้จ่าย	7,400	รวมค่าใช้จ่าย	4,100	ลดลง 3,300

นอกจากนี้นางแสงจันทร์ กล่าวต่อว่า “ได้สุขภาพคืนมา มีเงินเหลือ ค่าเช่านาก็ได้ ข้าวในนา ก็แบ่งขายเป็นข้าวแม่ส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งก็เก็บไว้กินเองกับลูกกับหลาน”

อีกคนหนึ่ง นางประดิษฐ์พร เครือเพิกุล อายุ 66 ปี บ้านเลขที่ 54 หมู่ 1 กล่าวว่า “แต่ก่อนใช้ปุ๋ยเคมี ใช้ยาฆ่าหญ้า ตอนเวลาลงนา กว่าจะได้คิวคนพ่นยาต้องรอเวลา ให้เขาว่างและจ้างราคาแพง แล้วตัวเองยังเป็นภูมิแพ้ก็อีก จึงเลิกใช้ หันมาทำปุ๋ยน้ำหมักใช้เองทำให้กินข้าวได้อย่างสบายใจ ทั้งยังมีเงินเหลือใช้เหลือเก็บ” (12 สิงหาคม 2561)

ภาพที่ 32 นางประดิษฐ์พร เครือเพิกุล

“เปรียบเทียบว่าระหว่างทำนาใช้สารเคมีกับใช้ปุ๋ยน้ำหมักที่เราผลิตเอง สามารถลดค่าใช้จ่ายได้จริง และที่สำคัญเพราะเรากลัวตาย เพราะเราห่วงลูกห่วงหลาน วิธีการคือ ลดพื้นที่ทำนาลง ทำแต่พอกินในครัวเรือน ที่เหลือก็เข้าร่วมโครงการนาแปลงใหญ่ส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งก็ให้คนเช่าทำ”

ตารางที่ 13 ค่าใช้จ่ายการทำงาน 6 ไร่ ก่อนและหลังการใช้สารเคมีของนางประดิษฐ์พร เครือเพิกุล

ค่าใช้จ่ายก่อนลดสารเคมี		ค่าใช้จ่ายหลังลดสารเคมี		ความต่าง
ค่ารถไถนาไถ 2 รอบ รวมไร่ละ 700	4,200	ค่ารถไถนา	4,200	เท่าเดิม
ค่าแรง ดำนา วันละ 10 คน	3,000	ค่าแรงดำนา	3,000	เท่าเดิม
ค่าแรงใส่ปุ๋ยกระสอบละ 100 ไม่รวมค่าปุ๋ย	600	ใช้ปุ๋ยน้ำหมักที่ทำเอง	-	ลดลง 600
ค่าฉีดพ่นยาฆ่าหญ้า ลิตรละ 500 ไม่รวมค่ายา	1,000	ค่าตัดหญ้าคานา	1,000	เท่าเดิม
ค่ารถเกี่ยวข้าวไร่ละ 1,000	6,000	ค่ารถเกี่ยวข้าว	6,000	เท่าเดิม
รวมค่าใช้จ่าย	14,800	รวมค่าใช้จ่าย	14,200	ลดลง 600

5.3.2 ระดับชุมชน เกิดการรวมกลุ่มของทีมวิจัย เข้าร่วมและเป็นแกนนำในการทำกิจกรรมต่างๆในชุมชน ให้ความสำคัญวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น เกิดความสามัคคี เกิดความตระหนักถึงภัยอันตรายจากสารเคมี ที่จะกลับย้อนมาสู่ตนเอง

5.3.2.1 **ฟื้นฟูพิธีกำฟ้า** วันที่ 19 มกราคม 2560 ณ วัดโพธิ์รูกขาราม บ้านโพธิ์ตาก หมู่ที่ 1 เป็นการฟื้นฟูวัฒนธรรมกำฟ้าของชุมชนเอง ไม่ได้ใช้บวชวิชัย โดยมีชาวบ้านโพธิ์ตาก หมู่ที่ 1, 2 และหมู่ที่ 3 รวมทั้งนักเรียนจากโรงเรียนบ้านสาวแล (ชั้นประถมศึกษาปีที่ 4-6) โรงเรียนบ้านโพธิ์ตาก (ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-6)

เป็นกิจกรรมกำฟ้าของจริงของชุมชน ซึ่งที่ผ่านมาใคร่กำมัน แต่ปีนี้เป็นการจากการวิจัยที่แกนนำวิจัยชุมชน ได้ชักชวนและชาวบ้านก็เห็นดีด้วย โดยชวนให้ผู้เกี่ยวข้องมาร่วมออกแบบกิจกรรมด้วยกัน ได้แก่ ผู้เฒ่าผู้แก่ ปราชญ์ชาวบ้าน นักวิจัย กลุ่มไทยพวน มีการพูดคุยกันเป็นระยะ ในวันกำฟ้ามีการทำบุญตักบาตร กินข้าวชุกรกัน มีการทำโรงทานของไ้บ้าน (ข้าวหลาม ข้าวจี ข้าวเม่า ส้มตำ)

ภาพที่ 33 การเผาข้าวหลามทิพย์

ภาพที่ 34 การบรวงสรวงพิธีกำฟ้า

5.3.2.2 **เกิดการลดการใช้สารเคมี** ชวนา จำนวน 79 ครอบครัว ในตำบลโพธิ์ตากมีการลดการใช้สารเคมีในการทำนาและเกษตรอย่างอื่นด้วย มีรายชื่อครอบครัวดังนี้

หมู่ที่ 1 จำนวน 23 ครอบครัว ได้แก่ 1) นางบุญทัน จันทาศิริ 2) นางหนูเกียรติ์ สุทธิดี 3) นายเฉย นวลสาวท 4) นางนิคม ขนนันแข็ง 5) นายคำจันทร์ บัวคำเกิด 6) นางฝอย ป่งกวน 7) นางประดิษฐ์พร เครือเพียกุล 8) นางวันธนา คำภูแก้ว 9) นายบุญจันทร์ ภาคะ 10) นายเรืองยศ บุญธรรม 11) นางสมบุญ คันธิ 12) นางเครือวัลย์ ช่างสาร 13) นางคำปุ่น แฝงฤทธิ์ 14) นายแหลม คำภูแก้ว 15) นางกัญญา ถิสูงเนิน 16) นางสาวทอง บุญธรรม 17) นางเมียง บัวคำเกิด 18) นายเช็ง คิมัน 19) นางทองพูล วงศ์ไทย 20) นางรุ่งทิพา มีลา 21) นางจันทร์วิภา คุยรัมย์ 22) นางทองเลียม จำปาทอง 23) นายสฤษดิ์ ใจหาญ

หมู่ที่ 2 จำนวน 18 ครอบครัว ได้แก่ 1) นายทองสอน. จิตติพิมพ์ 2) นางอุทัยพร คำชมภู 3) นางบุญน้อม. ผลทิพย์ 4) นางสมนึก คำภูแก้ว 5) นายภริคุณ จันทรธรรม 6) นายปรีชา ใจหาญ 7) นายบุญชัย คำภูแก้ว 8) นายประชัน คำสวัสดิ์ 9) นายทองมุข ชาวดอน 10) นางอุไทย หลาเพ็ง 11) นางมงคล

จำปาทอง 12) นายมงคล คำภูแก้ว 13) นายสมริช จำปาทอง 14) นางสาวเนียง สุทธิดี 15) นางสาวประหยัด แสนอภัย 16) นางสุนันท์ กองทอง 17) นางยุพิน ปราบพาล 18) นางหนูเวียง จำปาทอง

หมู่ที่ 3 จำนวน 6 ครอบครัว ได้แก่ 1) นางกาวิ คำภูแก้ว 2) นายเทียง ใจขาน 3) นางผลัดดี นวลสุข 4) นายจิรายุทธ บุญธรรม 5) นายอรุณ เชื้อบ้านไร่ 6) นางกมลวรรณ บุญธรรม

หมู่ที่ 4 จำนวน 2 ครอบครัว ได้แก่ 1) นายทองดี สิ้นลา 2) นายประมวล สุพันธมาศ

หมู่ที่ 6 จำนวน 30 ครอบครัว ได้แก่ 1) นายสมพร หุ้มทอง 2) นายเมธา ลิทธิราช 3) นาย กุศล เรียนประเสริฐ 4) นางหนูเงิน ภูเงิน 5) นายสมัย คำภูแก้ว 6) นางรัศมี นามโคตร 7) นายดอน คำภู แก้ว 8) นางบุญเฮือง สุทธิดี 9) นางลำไย จำปาทอง 10) นายบุญ จันทากีรี 11) นายคำเส็ง ชมโพธิ์ตาก 12) นางแสน วันวาสรี 13) นางฉลาด จำปาทอง 14) นางไคร เข้มพรมมา 15) นายบุญทัน จำปาทอง 16) นาง เกสร จำปาทอง 17) นายวันชัย คำภูแก้ว 18) นางลาน สายแก้ว 19) นางอ้อ คำภูแก้ว 20) นายมนัส จินดา หอม 21) นายเสด็จ จำปาทอง 22) นางวิรัช ดวงจันทร์ 23) นายธันวา จำปาทอง 24) นางพวงพะยอม ม่วง จำปา 25) นายชนกร คำภูแก้ว 26) นายอำนาจ อ้วนสิมมา 27) นายสยาม บุญธรรม 28) นายจำปา คำภูแก้ว 29) นางสุนารี แก่นหอม 30) นางสมถวิล ทุมมาจันทร์

5.3.2.3 **กลุ่มลด/ละ/เลิก การใช้สารเคมี** ทุกกลุ่มต่างก็มีแนวคิดลดสารเคมีเพื่อฟื้นฟู สิ่งแวดล้อม เพื่อความปลอดภัยของชีวิต เพื่อลดค่าใช้จ่ายในงานเกษตรกรรม และที่สำคัญคือเพื่อช่วยเหลือ กันในกลุ่ม ดังนี้

1) กลุ่มเลี้ยงไส้เดือน

ก่อนได้รับข้อมูลจากงานวิจัย กลุ่มนี้รับโครงการมาทำเพื่อจะเอาเงินงบประมาณ แต่พอสมาชิกบางคนของกลุ่มได้เข้าร่วมทีมวิจัย ได้รับรู้ข้อมูลผลกระทบจากสารเคมี เลยเปลี่ยนแนวคิดว่าจะ ทำเพื่อให้ชีวิตปลอดภัย พอทำแล้วได้ผลสุขภาพดีขึ้น มีรายได้เสริมด้วย จึงชวนเพื่อน ญาติ มาเข้าร่วมกลุ่ม จัดเป็นวิสาหกิจชุมชน และเข้าร่วมอบรมกับกลุ่มเกษตรอินทรีย์ของสำนักงานเกษตร อำเภอโพธิ์ตาก ทดลอง ใช้ดูแล้วได้ผลดีเป็นที่น่าพอใจจึงได้ทดลองใช้กับนาข้าว ต้นข้าวก็สมบูรณ์แข็งแรงดี คาดว่าผลผลิตคงได้รับ ผลดีเหมือนพืชผักผลไม้ที่ได้ใช้มาจึงรวมกลุ่มแม่บ้านจัดตั้งกลุ่มเลี้ยงไส้เดือนในหมู่ที่ 3 ตำบลโพธิ์ตากขึ้น เป้าหมายคือเพื่อนำมาทดแทนปุ๋ยเคมีที่เคยใช้ในนาข้าว กลุ่มนี้มีความตั้งใจว่าจะเลิกใช้สารเคมีทุกชนิด เพื่อ สุขภาพของตนเอง นอกจากนี้มูลไส้เดือนยังสามารถทำรายได้ให้ตนเอง เป็นรายได้เสริมจากการที่ผลผลิต จากข้าวลดลง เนื่องจากการลดการใช้ปุ๋ยเคมีระยะแรกๆ กลุ่มนี้มีสมาชิกแล้ว 30 คน

2) กลุ่มปุ๋ยน้ำหมักชีวภาพ

เป็นกลุ่มที่มีการดำเนินงานก่อนหน้างานวิจัย เมื่องานวิจัยเข้ามาทำให้กลุ่มมีความ เข้มแข็งขึ้น นางอุไรวรรณ บุญธรรม หนึ่งในทีมวิจัย “จากภาพที่เห็นจนจินตนาการในการทำไร่ของชาว ชุมชนตำบลโพธิ์ตากคือการใช้ปุ๋ยเคมี สารฆ่าแมลง ทำให้ข้าว พืชผัก เจริญเติบโตงดงามทันตาเห็น แต่ พอใช้ไปนานๆ มีอะไรเกิดขึ้นกับตัวเรา เช่น ขาดตัวเองรู้สึกคัน ปวดเส็บปวดรื้อน มีตุ่มน้ำใสๆ จึงคิดว่านี่คือ

ภาวะแทรกซ้อนของอาการแพ้สารหรือไม่ เมื่อมาทำงานเป็นหนึ่งในทีมวิจัย จึงเริ่มหยุดใช้สารเคมี มาใช้น้ำหมัก ปุ๋ยชีวภาพที่ผลิตเอง โดยเริ่มต้นทำปุ๋ยหมักชีวภาพจากเศษอาหาร ผัก หญ้า นำมาหมักตามวิธี แล้วนำมาใช้ในนาข้าว แปลงผัก สวนยาง สวนปาล์ม ผลที่ได้ตามมา คือ ลดการใช้ปุ๋ยเคมี สารเคมีได้ ลดต้นทุนการผลิต ได้ข้าวที่ปลอดภัย ไร่ได้รับประทานในครัวเรือน ได้ความมั่นใจสบายใจ อาการที่เกิดกับตัวเอง เช่น ปวดแสบปวดร้อน คัน หายไป จึงมั่นใจว่าอาการเหล่านี้เกิดจากการแพ้สารเคมี เพราะเมื่อเราลดการใช้/เลิกใช้แล้ว หันมาใช้ปุ๋ยน้ำหมักชีวภาพแทน อาการปวดแสบปวดร้อน คันตามร่างกายหายไป จึงได้ขยายผลการทำปุ๋ยน้ำหมักชีวภาพเข้าไปสอนในโรงเรียนร่วมกับกลุ่มหมอดินที่มีอยู่ก่อนแล้ว กระตุ้นให้ทุกคนตระหนักว่าอันตรายจากการใช้สารเคมีมีมากกว่าสิ่งที่มองเห็น”

3) กลุ่มปุ๋ยอัดเม็ด

เกิดกลุ่มในช่วงวิจัยปฏิบัติการ ที่ชาวนามองเห็นผลกระทบด้านสุขภาพ และค่าใช้จ่ายที่สูง ทีมวิจัยซึ่งนำโดยนางกนกวรรณ ติชนะ ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 5 บ้านสาวแล นางเฉลิม แสนจันแดง นางสมาน ปะมายะ มอง เห็นว่า ข้อมูลสารเคมีส่วนมากเกิดจากหมู่ที่ 5 ที่ใช้สารเคมีมาก (จากแผนที่ทำมือแสดงภาพการใช้น้ำจากคลองชลประทาน) จึงรวมกลุ่มกันเพื่อหาวิธีลดสารเคมีตั้งแต่ต้นน้ำ จึงเสนอกกลุ่มทำปุ๋ยอัดเม็ดแบ่งกันใช้เพื่อใช้ในนาข้าว สวนยาง สวนปาล์ม โดยการลงหุ้นครั้งแรก 2,000 บาท

ภาพที่ 35 กิจกรรมกลุ่มปุ๋ยอัดเม็ด

แกนนำหมู่ 5 บ้านสาวแล แจ้งในที่ประชุมทีมวิจัยที่ลงพื้นที่รับสมัครสมาชิกที่จะทำเกษตรปลอดภัย ว่ายังไม่แจ้งแต่จะทดลองใช้ปุ๋ยอัดเม็ด ที่พวกตนร่วมลงทุนก่อน ถ้าทำได้จริงก็จะเป็นผลดีต่อทุกพื้นที่ในตำบลโพธิ์ตากและเขตพื้นที่ใกล้เคียงคือ ตำบลกลางใหญ่ อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ตำบลโพธิ์ตาก อำเภอโพธิ์ตาก จังหวัดหนองคาย ตำบลนาข่า อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย ปัจจุบันมีสมาชิก 79 คน

5.3.3 การต่อยอดโครงการ

มีการนำข้อมูลและนักวิจัยชุมชนไปเสนอทุนกับอำเภอโพธิ์ตาก ในโครงการ “ส่งเสริมการท่องเที่ยวเพื่อฟื้นฟูและสืบสานวัฒนธรรมประเพณีไทยพวนอำเภอโพธิ์ตาก จังหวัดหนองคาย” ซึ่งกำลังอยู่ในระยะเพิ่มข้อมูลโครงการที่เชื่อมกับจังหวัดอื่น

ปัจจุบัน บ้านโพธิ์ตาก หมู่ที่ 1 หมู่ที่ 2 และหมู่ที่ 3 ได้รางวัลชนะเลิศเป็นหมู่บ้านต้นแบบชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี (ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมระดับจังหวัด) เป็นตัวแทนหมู่บ้านในจังหวัดหนองคายเข้าประกวดในระดับประเทศในวันที่ 11 กันยายน 2561 ต่อไป (ข้อมูล ณ วันที่ 16 สิงหาคม 2561)

5.4 ปัญหาและอุปสรรค

5.4.1 การสร้างทีมวิจัย

เนื่องจากทีมวิจัยในพื้นที่มีระดับการศึกษาที่แตกต่างกัน ภาระงานจากการประกอบอาชีพ ทำให้การรวมกลุ่ม หรือความพร้อมเพรียงมีน้อย เวลาทำกิจกรรมเวลาว่างไม่ตรงกัน ทีมได้จัดกลุ่มลายน้ขึ้น เพื่อแก้ปัญหาการจัดการเวลา แบ่งทีมย่อยแล้วส่งตัวแทนทีมที่อยู่คุ้ม หรือหมู่บ้านเดียวกันเป็นผู้ประสาน

5.4.2 กระบวนการวิจัย

ทีมวิจัยมีปัญหาการลงพื้นที่เก็บข้อมูล เช่น เรื่องการจดบันทึก จดบันทึกไม่ทัน จับประเด็น การนำข้อมูลมาวิเคราะห์สรุปความ ซึ่งทางทีมก็ได้มีการปรับโดยการจัดแบ่งทีมย่อยเก็บข้อมูล ประสานกับผู้ให้ข้อมูล และร่วมกันวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้มา

5.5 ข้อเสนอแนะของทีมงานวิจัย

5.5.1 งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นงานที่เน้นกระบวนการใหม่ เกษตรกรเป็นชาวบ้านจึงต้องปรับตัวให้ เข้ากับการดำเนินงานจากการเป็นผู้รับการพัฒนาเป็นผู้ดำเนินการเองทั้งหมด ดังนั้นจึงต้องอาศัยเวลาในการเรียนรู้พอสมควร

5.5.2 การจับประเด็น และบันทึกออกมาเป็นเอกสารอาจจะออกมาเป็นรูปแบบของชาวบ้าน ดังนั้น ต้องช่วยเสริมโดยผู้มีประสบการณ์อาจช่วยตรวจสอบ เรียบเรียงข้อมูลให้สมบูรณ์อีกครั้งหนึ่ง

5.5.3 แผนกิจกรรมบางอย่างอาจต้องรอให้ ทีมงาน หรือเกษตรกรเสร็จจากภารกิจด้านการเกษตรจึง จะดำเนินงานตามแผนได้เช่นช่วงเวลาดกกล้า ดำนา ดังนั้น กรอบระยะเวลาอาจต้องคลาดเคลื่อนไปบ้าง

บรรณานุกรม

การใช้ปุ๋ยในนาข้าว. (เว็บสำหรับเช็คราคาปุ๋ย)

แหล่งที่มา <https://sites.google.com/site/.../rakha-puy-khemi.../puy-sahrab-na-khaw> สืบค้นเมื่อ 19 เมษายน 2559

ชาตรี คำจิ่ง และคณะ. (2554). การศึกษาแนวทางเพื่อลดต้นทุนการผลิตกระเทียมนาบ้านนาปลาจาด

ตำบลห้วยผา อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน. โครงการวิจัย สนับสนุนโดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

คารุง แซ่โล้ว. (2554). โครงการศึกษาฟื้นฟูอาชีพเกษตรกรกรรมเพื่อฟื้นฟูวิถีชีวิตชุมชนบ้านระกา ตำบลโคก

เพชร อำเภออุ้มผาง จังหวัดศรีสะเกษ. โครงการวิจัย สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุน

สนับสนุนการวิจัย (สกว.).

โพธิ์ แหม่มลำเจียก. (2537). ตำราภาษาไทยพวน. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า.

มยุรี ปาละอินทร์. (2543). กองสืบสืบในวิถีชีวิตของชาวไทยพวน ตำบลบ้านผือ อำเภอบ้านผือ

จังหวัดอุดรธานี. ห้องสมุดศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, วิทยานิพนธ์ หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

ยรี ไบตระกูล. (2537). พิธีบุญก่าฟ้าของลาวพวน: กรณีศึกษาหมู่บ้านพวน ตำบลบางน้ำเขียว

อำเภอพรหมบุรี จังหวัดสิงห์บุรี. ห้องสมุดศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, วิทยานิพนธ์ หลักสูตร

มานุษยวิทยามหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

รพีพรรณ บุญมาก. การทำนากับคนไทย.

แหล่งที่มา <http://std.kku.ac.th/5050200456/data/d02.html>, สืบค้นเมื่อ 19 เมษายน 2559

วัฒนธรรม (Online) จากวิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี

แหล่งที่มา <http://th.wikipedia.org/wiki/วัฒนธรรม>, สืบค้นเมื่อ 10 เมษายน 2559.

สมจิต มงคล และคณะ. (2551). สุขวิถีข้าวการมีส่วนร่วมของเครือข่ายวัฒนธรรมและชุมชนในการ

บริหารจัดการวัฒนธรรม: กรณีศึกษาประเพณีสุขวิถีข้าว บ้านพรหมราชตำบลตูม อำเภอปักธงชัย

จังหวัดนครราชสีมา. รายงานวิจัย ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจาก สำนักงานคณะกรรมการ

วัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม ประจำปีงบประมาณ 2551.

สุมาลี พิตรากุล. 2532:257. มลพิษทางดินและการแก้ปัญหา.

แหล่งที่มา <https://sites.google.com/site/s554232028/mlphis-thang-din> สืบค้นเมื่อ 22 เมษายน 2559

องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านหม้อ. ความเป็นมาของไทยพวนในประเทศไทย (Online)

แหล่งที่มา www.banmo.go.th/..... สืบค้นเมื่อ 11 เมษายน 2559.

เอกสารรายงานของศูนย์ 3 ไร่ สายใยรักแห่งครอบครัวโพธิ์ตาก จังหวัดหนองคาย ในพระอุปถัมภ์ฯ.

ข้อมูลตำบลโพธิ์ตาก อำเภอโพธิ์ตาก จังหวัดหนองคาย. 2553

เวธกา เสวครบุรี.(2554). แนวทางการฟื้นฟูและสืบสานวัฒนธรรมประเพณีของชาวกะเหรี่ยงบ้านไร่ป่า

ตำบลห้วยเขย่ง อำเภอดงหลวง จังหวัดกาญจนบุรี. รายงานวิจัย สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด
กาญจนบุรี

ฤดีมน ปรีดีสนิท. (2539). วิถีชีวิต สังคม วัฒนธรรมประเพณีและประวัติศาสตร์ชุมชนกรณิ

ไทยพวน อำเภอบ้านผือ. ห้องสมุดศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, รายงานการวิจัย ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม
สถาบันราชภัฏอุดรธานี.

ประวัติหัวหน้าโครงการ

นางลัดดาวัลย์ ใจหาญ

ตำแหน่ง ครูวิทยฐานะชำนาญการพิเศษ โรงเรียนบ้านสาวแล ตำบลโพธิ์ตาก อำเภอโพธิ์ตาก
สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาหนองคาย เขต 1

ที่อยู่ 74/1 หมู่ที่ 1 ตำบลโพธิ์ตาก อำเภอโพธิ์ตาก จังหวัดหนองคาย

การศึกษา คุรุศาสตรบัณฑิต (เอกบรรณารักษศาสตร์) วิทยาลัยครูอุดรธานี

การทำงาน บรรจุเข้ารับราชการครู เมื่อ ปีพุทธศักราช 2523

ประวัติผลงานดีเด่น

- รางวัลครูดีที่หนูรัก ปี 2534
- รางวัลครูดีในดวงใจ ปี 2538
- รางวัลครูสอนดี ปี 2554
- รางวัลหนึ่งแสนครูดี ปี 2555
- โล่เชิดชูเกียรติ ครูผู้ส่งเสริมกิจการพระพุทธศาสนาและการสร้างเครือข่ายคนดีกับเครือข่ายบวร ปี 2556
- โล่เชิดชูเกียรติ คนดีศรีหนองคาย สาขาด้านอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ปี 2557

ทีมวิจัย

ที่	ชื่อ – สกุล	ตำแหน่ง/หน่วยงาน	ที่อยู่	เบอร์โทร / E-mail
1	นางลัดดาวัลย์ ใจหาญ	ครูชำนาญการพิเศษ โรงเรียนบ้านสาวแล	74/1 ม.1 ต.โพธิ์ตาก อ.โพธิ์ตาก จ.หนองคาย	0815442319 laddawan.boon.jaihan8@gmail.com
2	พ.ต.ท.ประเสริฐ อินทวงษ์	สวป.สภ.โพธิ์ตาก อ.โพธิ์ตาก จ.หนองคาย	31 ม.4 ต.แก้งไก่อ อ.สังคม จ.หนองคาย	089 840 7443
3	นางสุบิน สิงห์นครอง	หัวหน้าเกษตรอำเภอโพธิ์ตาก	619 หมู่ที่ 1 ต.พานพร้าว อ.ศรีเชียงใหม่ จ.หนองคาย	0898417658
4	นายวันชัย กองทอง	ผู้อำนวยการ โรงเรียนบ้านสาวแล	101 ม.1 ต.คำด้วง อ.บ้านผือ จ.อุดรธานี	084 795 3095
5	นายสฤทธ์ ใจหาญ	ผู้อำนวยการ โรงเรียนบ้านกวาดโลกสว่าง	74/1 ม.1 ต.โพธิ์ตาก อ.โพธิ์ตาก จ.หนองคาย	081 261 1792
6	นางอุไรวรรณ บุญธรรม	ส.อบต. หมู่ 1 ประจักษ์ อสม. หมู่ 1	12 ม.1 ต.โพธิ์ตาก อ.โพธิ์ตาก จ.หนองคาย	080 766 5793
7	นายสมชาย จ้อยวงษ์	ส.อบต. หมู่ 1	65 ม.1 ต.โพธิ์ตาก อ.โพธิ์ตาก จ.หนองคาย	086 037 9529
8	นางสาวจรรจิรา ใจหาญ	เยาวชน หมู่ที่ 1	45 ม.1 ต.โพธิ์ตาก อ.โพธิ์ตาก จ.หนองคาย	095 669 1303

ทีมวิจัย (ต่อ)

ที่	ชื่อ – สกุล	ตำแหน่ง/หน่วยงาน	ที่อยู่	เบอร์โทร / E-mail
9	นายสานิตย์ ปัดป้อง	ข้าราชการบำนาญ	174 ม.1 ต.โพธิ์ตาก อ.โพธิ์ตาก จ.หนองคาย	0832894046
10	นางสุนันท์ กองทอง	ส.อบต. หมู่ 2	127 ม.2 ต.โพธิ์ตาก อ.โพธิ์ตาก จ.หนองคาย	0807403252
11	นางสาวประหยัด แสนอกัย	ประธาน อสม. หมู่ 2	2 ม.2 ต.โพธิ์ตาก อ.โพธิ์ตาก จ.หนองคาย	
12	นางกาญจนา จันทรรวม	เจ้าหน้าที่ธุรการ รพสต.โพธิ์ตาก	17 ม.2 ต.โพธิ์ตาก อ.โพธิ์ตาก จ.หนองคาย	0862428824
13	นายสวรรค์ ดอนเกิด	เกษตรกร หมอดิน หมู่ที่ 2	52 ม.2 ต.โพธิ์ตาก อ.โพธิ์ตาก จ.หนองคาย	
14	นายบุญชัย คำภูแก้ว	ผู้ใหญ่บ้าน บ้านโพธิ์ตาก หมู่ที่ 2	176 ม.2 ต.โพธิ์ตาก อ.โพธิ์ตาก จ.หนองคาย	
15	นางกาวิ คำภูแก้ว	กลุ่มแม่บ้านเกษตรกร โพธิ์ตาก	61 ม.3 ต.โพธิ์ตาก อ.โพธิ์ตาก จ.หนองคาย	0810597015
16	เด็กชายอภิเดช บุญธรรม	นักเรียน โรงเรียนโพธิ์ตากพิทยาคม	57 ม.3 ต.โพธิ์ตาก อ.โพธิ์ตาก จ.หนองคาย	0907049539
17	นางละมุด ปราบพาล	แม่บ้านเกษตรกรโพธิ์ตาก	117 ม.3 ต.โพธิ์ตาก อ.โพธิ์ตาก จ.หนองคาย	
18	นายสุระพงษ์ เทพประสิทธิ์	เกษตรกรบ้านโพธิ์ตาก	123 ม.3 ต.โพธิ์ตาก อ.โพธิ์ตาก จ.หนองคาย	
19	เด็กหญิงอัครมาภรณ์ เณรจาภิ	นักเรียน โรงเรียนบ้านโพธิ์ตาก	92 ม.3 ต.โพธิ์ตาก อ.โพธิ์ตาก จ.หนองคาย	
20	นายเกียรติศักดิ์ หุ้มทอง	เยาวชน หมู่ 4	148 ม. 4 ต.โพธิ์ตาก อ.โพธิ์ตาก จ.หนองคาย	
21	นายทองดี สีนลา	ส.อบต. หมู่ 4	131 ม.4 ต.โพธิ์ตาก อ.โพธิ์ตาก จ.หนองคาย	089 222 8194
22	นายประมวล สุพันธมาศ	หน่วยอาสาอภัย	63 ม. 4 ต.โพธิ์ตาก อ.โพธิ์ตาก จ.หนองคาย	
23	นายสมบัติ สุทธิดี	ส.อบต. หมู่ 5	7 ม.5 ต.โพธิ์ตาก อ.โพธิ์ตาก จ.หนองคาย	
24	นางยุพารัตน์ วันทอง	ครูจิตอาสา โรงเรียนบ้านสาวแล	164 ม.5 ต.โพธิ์ตาก อ.โพธิ์ตาก จ.หนองคาย	087 215 000 8
25	นางสุเทพ โคตรธรรม	ประธาน อสม. หมู่ 5	67 ม.5 ต.โพธิ์ตาก อ.โพธิ์ตาก จ.หนองคาย	
26	นางสาวพัชรีย์ จำปาทอง	เยาวชน หมู่ 5	100/2 ม.5 ต.โพธิ์ตาก อ.โพธิ์ตาก จ.หนองคาย	

ทีมวิจัย (ต่อ)

ที่	ชื่อ – สกุล	ตำแหน่ง/หน่วยงาน	ที่อยู่	เบอร์โทร / E-mail
27	นางสาวพรรณิกา ผาอินทร์	เยาวชน หมู่ 5	173 ม.5 ต.โพธิ์ตาก อ.โพธิ์ตาก จ.หนองคาย	
28	นางสมาน ประมาะยัง	ประธานกลุ่มกล้วยแปรรูป	164 ม.5 ต.โพธิ์ตาก อ.โพธิ์ตาก จ.หนองคาย	0831415530
29	นางเฉลิม แสนจันแดง	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ 5	96/2 ม.5 ต.โพธิ์ตาก อ.โพธิ์ตาก จ.หนองคาย	
30	นางสาวชนิกา บุญธรรม	อสม. หมู่ 6	17 ม.6 ต.โพธิ์ตาก อ.โพธิ์ตาก จ.หนองคาย	0877714051
31	นางรัศมี นามโคตร	ประธาน อสม. หมู่ 6	27 ม.6 ต.โพธิ์ตาก อ.โพธิ์ตาก จ.หนองคาย	
32	นางเนตร แก้วสูงเนิน	อสม. หมู่ 6	27 ม.6 ต.โพธิ์ตาก อ.โพธิ์ตาก จ.หนองคาย	
33	นายบัวทอง ราศีสวย	ส.อบต. หมู่ 6	43 ม.6 ต.โพธิ์ตาก อ.โพธิ์ตาก จ.หนองคาย	
34	นางบัวไล จำปาทอง	อสม. หมู่ 6	89 ม.6 ต.โพธิ์ตาก อ.โพธิ์ตาก จ.หนองคาย	
35	นายจรรุชา เทียบอาจ	เยาวชน หมู่ 7	44 ม.7 ต.โพธิ์ตาก อ.โพธิ์ตาก จ.หนองคาย	
36	นายโชค สิทธิชัย	ส.อบต. หมู่ 7	9 ม.7 ต.โพธิ์ตาก อ.โพธิ์ตาก จ.หนองคาย	